

Een bitter mensbeeld. De transformatie van een ontregeld land

H.J. Schoo

bron

H.J. Schoo, *Een bitter mensbeeld. De transformatie van een ontregeld land*. Uitgeverij Bert Bakker, Amsterdam 2004

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/scho299bitt01_01/colofon.php

© 2014 dbnl / erven H.J. Schoo

 i.s.m.

Inleiding: een bitter mensbeeld?

De nieuwe maakbaarheid volgens Bush en Balkenende

Het is curieus beide mannen in één adem te noemen, maar er is geen ontkomen aan: Bush en Balkenende. Het begin van het nieuwe millennium is het tijdvak van George W. Bush. Nederland moet het sedert zomer 2002 met Balkenende doen. Of we het nu leuk vinden of niet. En heel veel mensen vinden het niet leuk. Bush lijkt, een enkele enclave van waardering daargelaten, zoals in het voormalig Midden- en Oost-Europa, een alom verafschuwde president, *The Ugly American* in hoogsteigen persoon. Balkenende wordt niet verafschuwd, daarvoor is hij niet machtig genoeg, maar wel geminacht en geridiculiseerd. Die afschuw en minachting gaan zo ver, dat veel politieke tegenstanders geneigd zijn ze helemaal niet serieus te nemen. Bush gaat bij wijze van spreken als net wat dommer dan slecht door het leven, Balkenende wordt voor een onnozele politieke padvinder gehouden.

Hoewel Bush bij zijn verkiezing nauwelijks voorbestemd leek voor een grote rol op het wereldtoneel, werd de onervaren president door de aanslagen van 11 september 2001 midden op het podium gezet. De catastrofe op Amerikaanse bodem noopte hem 'iets' te ondernemen, een daad te stellen van gepaste omvang. Dat werden de inval in Afghanistan, een algehele 'oorlog' tegen het terrorisme en de inval in Irak, alledrie ondernemingen waaruit slepende kwesties zijn gegroeid. Nadat het presidentschap van Bush aldus in een schuimende stroomversnelling was geraakt, trad medio 2002 na een periode van uitzonderlijke binnenlandse turbulentie Balkenendes eerste, onwerkbaar kabinet

aan en in mei 2003 het eerste operationele kabinet-Balkenende. De bizarre verwickelingen bij en met de Lijst Pim Fortuyn (LPF) waren achter de rug, in januari 2003 hadden nieuwe verkiezingen - op het nippertje - de recent herwonnen positie van het CDA als grootste partij bevestigd en de (in)formatie leverde na een lange sur place met de PvdA uiteindelijk toch een centrumrechts kabinet op van CDA, VVD en D66. Toen Balkenende 11 aantrad, was de oorlog in Irak al gaande - met halfbakken Nederlandse instemming - en zat de strijd er, zo leek het, zelfs bijna weer op.

In grote delen van de wereld zal het hoegenaamd niemand zijn opgevallen, maar de Irakoerlog heeft Bush en Balkenende enkele keren samengebracht. Het harkerige onderonsje op het Witte Huis waarin de verheffing van Jaap de Hoop Scheffer tot secretaris-generaal van de NAVO werd bekokstoofd, ligt nog vers in ons geheugen. Daar bleef het niet bij. De status van Nederland als trouwe West-Europese bondgenoot van de Verenigde Staten (misschien wel de trouwste na Engeland) bracht geregeld contact met zich mee tussen beide mannen en zelfs een enkele *photo opportunity*. Samen met een Democratische president op de foto is voor een Nederlandse premier een buitenkansje. Den Uyl spoedde zich naar Washington om met Carter vereeuwigd te worden, Kok week bij wijze van spreken niet van Clintons zijde. Maar sinds Nixon is het met Republikeinen oppassen geblazen, die zijn in West-Europa weinig geliefd. Dat Balkenende soms in de nabijheid van Bush verkeert komt zijn 'populariteit' aan het thuisfront daarom niet noodzakelijkerwijs ten goede.

De Bush-connectie lijkt maar een toevalligheid in het politieke leven van Balkenende. Beide mannen delen een politiek tijdvak, meer niet. Stomtoevallig zat Bush in het Witte Huis toen Balkenende het Catshuis betrok. Iets minder toevallig kon Balkenende zijn oude rivaal De Hoop Scheffer in Washington voor de hoogste NAVO-post komen voordragen - najaar 2001 was de man die medio 2002 onverwacht premier werd immers betrokken bij de onoverzichtelijke paleisrevolutie die De Hoop Scheffer als CDA-leider de kop kostte. Rond die tijd kwam Balkenende als beginnend

nationaal politicus ook in aanraking met een andere nieuwkomer in de landspolitiek, Pim Fortuyn, kort daarvoor aangewezen als lijsttrekker van Leefbaar Nederland (LN). 11 September was nog maar net achter de rug en beide mannen liepen zich warm voor de verkiezingen van mei 2002. Ze ontmoetten elkaar - Fortuyn had contacten in de CDA-top, naar eigen zeggen ook met Balkenendes voorganger De Hoop Scheffer - en sloten hun fameuze niet-aanvalsverdrag. Voor beiden stond het verdrijven van Paars voorop. Tijdens de campagne hield Balkenende zich netjes aan dit 'herenakkoord' en deed hij geen directe aanvallen op de grillige lijsttrekker, ook niet toen die ernstig omstreden raakte en zich, verbannen door LN, gedwongen zag op de valreep een eigen lijst te formeren.

Was het zwijgen van Balkenende opportunisme en tactiek, of was er ook sprake van inhoudelijke en ideële overeenstemming of zelfs affiniteit met Fortuyn? Als Balkenende alleen of hoofdzakelijk uit tactische overwegingen z'n mond hield, was het een geniale zet van de christen-democraten. Na de verkiezingen is wel opgemerkt dat de enige winnaars van mei 2002 (afgezien van de LPF), het CDA en de Socialistische Partij (SP) van Marijnissen, in de campagne zorgvuldig hadden vermeden om Fortuyn te attaqueren. Wie dat wél deden - Melkert, Dijkstal, Rosenmöller, De Graaf -, leden stuk voor stuk een smadelijke nederlaag die ze, vrijwel meteen of op korte termijn, met de politieke dood moesten bekopen. Door (opportunistisch?) te zwijgen, manoeuvreerde Balkenende zich daarentegen electoraal en politiek in een positie die hem uiteindelijk in staat stelde het CDA weer tot grootste partij te maken, premier te worden en de Fortuynse 'revolte', de Opstand der Burgers, naar zich toe te halen.

Een in veel opzichten onwaarschijnlijke en onwaarachtige uitkomst. De meest kleinburgerlijke van de grote partijen die met de politieke erfenis van de flamboyante, exhibitionistische dandy Fortuyn aan de haal ging. Gekker en tegenstrijdiger kon eigenlijk niet. Fortuyns extraverte optreden, zijn onvoorspelbaarheid, zijn ontremming en triomfalisme, zijn agressie en zelfverzekerdheid - een groter contrast met de doorsnee CDA-politicus is nauwelijks

denkbaar. Maar Balkenende en Fortuyn hadden ook het nodige gemeen, niet alleen inhoudelijk, ook qua stijl en optreden. Najaar 2001, begin 2002 was Balkenende in feite even verrassend ‘fris’, onbekend en onbevungen als Fortuyn. Ongepolijst en ongeïfend, jongensachtig ook, ‘kwaliteiten’ die hij wonderwel in het ambt wist te behouden, riep hij als onze eigen ‘Harry Potter’ her en der zelfs vertedering op.

Net als Fortuyn wierp Balkenende zich op als criticus van de morele desoriëntatie die ‘de jaren zestig’ over het land zouden hebben afgeroepen en die het paarse bewind alleen maar had bevestigd. Balkenende leverde zijn maatschappijkritiek via een in de CDA-keuken grondig voorbereid communitaristisch pleidooi voor het opwaarderen en maatschappelijk inzetten van traditionele normen en waarden - burgerlijke zowel als christelijke. Fortuyn hamerde op mentale verweesdheid bij de burgers, gevolg van blinde schaalvergroting en slecht functionerende instituties. Die waren, vond hij, in zichzelf gekeerd geraakt, doordat de clientèle er, ondanks alle democratische schijn, uiteindelijk helemaal niets over te zeggen had.

Beiden baseerden hun politieke appèl op religieuze gronden. Bij een christen-democraat als de goed gereformeerde Balkenende nauwelijks verwonderlijk. Vergeleken met pragmatische voorgangers als De Hoop Scheffer en, iets langer geleden, Lubbers of de ongelukkige Brinkman, is hij een toonbeeld van reconfessionalisering van de christen-democratische politiek. Met zijn beroep op ‘normen en waarden’, hoe vaag deze twee-eenheid inhoudelijk ook is gebleven, zinspeelde Balkenende ook steeds op een buitenmenselijke oorsprong van de moraal. Als *born again* onkerkse rooms-katholiek deed Fortuyn hier nauwelijks voor onder met zijn roeping, zelfs goddelijke uitverkiezing, om Nederland te leiden. Die wonderbaarlijke gedachte paarde hij aan een intense, zij het narcistisch-flirtzieke verhouding tot het godsdienstige en de gelijkstelling van de joods-christelijke traditie met de westerse beschaving, die zich volgens Fortuyn met hand en tand teweer diende te stellen tegen een opdringerige, agressieve islam.

De ‘vroege’ Balkenende brak in de campagne van 2002 nog een lans voor een monoculturele (christelijke) samenleving, een voorkeur die hij, toen hij eenmaal premier was, om onopgehelderde redenen aflegde. Ook het CDA, ondanks verkenningen in die richting door zijn wetenschappelijk instituut, lijkt helemaal terug bij het beproefde multiculturalisme (op grond waarvan ook moslims welkom zijn in de partij). Die ommezwaai heeft wellicht te maken met de positie van het bijzonder onderwijs. Het CDA toont zich, anders dan coalitiegenoot VVD, bovendien onwillig om opnieuw, zoals voorheen in de strijd tussen confessionelen en liberalen, verwickeld te raken in een verlamdende antithese, nu met de islam. Misschien spelen ook de belangen en opvattingen een rol van de vele met het CDA verbonden niet-gouvernementele organisaties die zich met de derde wereld bezighouden. Hoe dan ook, de christen-democraten stellen de islam voor als principieel gelijkwaardig aan het christendom. Het gaat om een wereldgodsdienst waarmee, naar gewillig uiteen wordt gezet, heel wel vreedzaam valt samen te leven. Van een botsing van beschavingen, een door Fortuyn met geestdrift ontvangen denkbeeld, is de Nederlandse christen-democratie geheel wars.

Paars stond voor postmodern waardereïlativisme en, in het verlengde daarvan, principieel multiculturalisme, voor een instrumentele, pragmatische rationaliteit, voor beheer en bestuur, een technocratisch, ideologieloos bewind zonder politiek met een hoofdletter of Groot Verhaal. Net als Fortuyn deed, belichaamt Balkenende een neomodern kritiek op de ‘leegheid’ van die opvattingen. Beiden zijn op te vatten als revisionisten van de jaren zestig. Fortuyn als renegaat van zijn ultralinkse, marxistische periode, die evengoed grote delen van het jaren-zestigethos trouw bleef. Balkenende als christen-democratisch afwijzer van ‘de geest der eeuw’, althans die van dat fameuze decennium. Allebei hebben zij zich gekant tegen een maatschappelijke weerloosheid die het onvermijdelijke gevolg is van een chronisch relativisme dat de samenleving geen ‘vast punt’ meer verschaft. Allebei ook hebben aangespoord tot een hernieuwd ‘bezield verband’ (Marsman).

Wat Fortuyn betreft is dit op z'n minst paradoxaal, want hij hamerde steeds op het belang van 'de moderniteit', zijn Grote Verhaal. Dat hield voor hem economische vitaliteit in, ondernemerschap, actief aanpassingsvermogen, het accepteren en benutten - desnoods ook intomen - van marktkrachten, een duidelijk aanwezige, slimme en stuwende overheid. Zijn moderniteit verwijst ook naar democratie, persoonlijke vrijheid, individualisme, gelijkheid van man en vrouw, een rigoureuze, zelfs rigide scheiding van kerk en staat. Zijn bezielde verband is de klassieke natiestaat, vandaar zijn nadruk op (het behoud van) een nationaal bestaan. Hoewel hij in zijn omgang met anderen bij voorkeur ironiseerde (bijvoorbeeld in zijn dikwijls nogal jennerige mediaoptredens), plaatste Fortuyn zich met zijn moderniteitsbegrip juist vierkant tegenover de dwangmatige postmoderne ironisering van alles - het ernstige inbegrepen.

Voeg hierbij dat Fortuyn en Balkenende allebei overtuigde pleitbezorgers waren van een ingrijpende herziening van de verzorgingsstaat en het terugdringen van het financieringstekort en de staatsschuld - en al met al wordt het een stuk minder merkwaardig dat kiezers die zich heimelijk door Fortuyn voelden aangesproken, maar om voor de hand liggende redenen in mei 2002 niet (meer) op hem wensten te stemmen, in de veilige haven van het keurige CDA verzeild raakten. Fortuyns revolte trok ook niet uitsluitend desperado's, maar door de bank genomen brave burgers die zich om uiteenlopende redenen *disenfranchised* voelden. Hij was zich zelf overigens ook goed bewust van een zekere verwantschap met Balkenende. Najaar 2001 getuigde hij in kleine kring van zijn vertrouwen in de nieuwe CDA-leider, die hij 'oké' noemde, en 'een echte conservatief'.

De kabinetten-Balkenende ontfermden zich over aanzienlijke delen van de 'populistische agenda', waarvan Fortuyn de wegbereider was door zaken te verwoorden die overal in Europa bij het electoraat leefden, maar lange tijd alleen door politieke randfiguren aan de orde werden gesteld. Fortuyn vertolkte én politiseerde 'volkse' (res)sentimenten, allang sluimerende gevoelens van on-

behagen over criminaliteit en (on)veiligheid, falende grootschalige instituties (onderwijs, gezondheidszorg, justitie), verlies aan nationale soevereiniteit en een benauwende, in de frase van *The Economist*, ‘daddy knows best’-democratie. Bij Balkenende 11 vond dit populistische programma zijn neerslag in plannen voor selectieve immigratie en strengere integratie, een (voorzichtige) officiële herbezinning op ‘Europa’, de gekozen burgemeester (zomer 2004 lag er een wetsontwerp bij de Raad van State) en een weerbaarder rechtsstaat.

Na enkele jaren CDA als grootste (regerings)partij en Balkenende als premier, kan worden vastgesteld dat hij zich metterdaad als (neo)conservatief politicus heeft gemanifesteerd. Hij staat argwanend tegenover het seculiere en afwijzend tegenover een overheid die de burgermaatschappij domineert. Zijn kabinet zet zich serieus - niet zonder succes - in om de verzorgingsstaat in de kern te behouden door hem van al te lankmoedige overdaad te strippen. Het dringt aanspraken terug en beteugelt met ongekend omvangrijke bezuinigingsoperaties de overheidsuitgaven. Getuigt dat alles van ‘een bitter mensbeeld’, zoals de heftig opponerende Jan Marijnissen (SP) in het debat over het regeerakkoord voor Balkenende 11 meende? De stelling alleen al wijst op grote verwarring. Balkenende is immers juist niet bitter of cynisch en overtuigd van de zinloosheid van al zijn handelen, maar uitgesproken optimistisch. Hij gaat ervan uit dat verstandig beleid werkelijk verschil maakt, dat mensen niet de gevangenen hoeven te blijven van de armoedeval, dat grotere sociaal-economische autonomie voor velen binnen handbereik is. Dit moge zo zijn, maar zijn optimisme heeft (nog) niet geleid tot robuust economisch herstel. Ook najaar 2004 zag het er niet naar uit dat de economie na een periode van stagnatie die eind 2001 inzette, eindelijk zou gaan aantrekken. De Miljoenennota 2005, in mineur getoonzet, voorzag zelfs oplopende werkloosheid.

Heeft het oorspronkelijke neoconservatisme van het kabinet zich gaandeweg ontmaskerd als een hard neoliberalisme? Of is het kabinetsbeleid een koppige cocktail van beide? Onder Balkenende 11 heerst het economisme vrijwel ongehinderd. Traditione-

le beperkingen van de ondernemersvrijheid, bijvoorbeeld op het gebied van ruimtelijke ordening, arbeidsmigratie en -omstandigheden, wil het kabinet herzien. Brussel is van grote invloed op dit economisch liberalisme, dat een ongeremd enthousiaste pleitbezorger van alle denkbare vormen van liberalisering en deregulering - en, natuurlijk, van economische groei - heeft in D66-minister van Economische Zaken Brinkhorst. Minister De Geus van Sociale Zaken laat zich ook niet onbetuigd. Zijn vergaande voorstellen om belemmeringen voor buitenlandse kenniswerkers weg te nemen, komen neer op praktisch vrije immigratie van hoogopgeleide werknemers uit niet-EU-landen. Een op z'n zachtst gezegd paradoxaal resultaat voor een kabinet dat begon als erfgenaam van anti-immigratieprofeet Fortuyn.

Balkenendes liberale economisme - groei, groei, groei - is de grootste bedreiging voor zijn conservatisme, of wat daarvan resteert. De door het kabinet nagejaagde economische dynamiek kan niet anders dan de bestaande maatschappelijke verhoudingen ingrijpend veranderen. Het behoud van om het even wat is in een omgeving van snelle economische verandering en groei een innerlijk tegenstrijdige opgave. Het bestaande wordt onherroepelijk aangetast door voortgaande economische modernisering, die nu eenmaal neerkomt op schaalvergroting, verhoogde mobiliteit, grensoverschrijdende concurrentie en, wie weet, de terugkeer van de 40-urenweek.

Bij nadere beschouwing is er meer dan de oorlog tegen Irak dat Bush en Balkenende bindt. Net als de huidige Balkenende hangt Bush het multiculturalisme aan, een positie die hij combineert met een krachtig pro-immigratiestandpunt. De Amerikaanse president bepleit een soort eenheid van alle gelovigen en heeft regelmatig krachtig stelling genomen tegen een geloofsstrijd tussen christenen en moslims. Door de oorlog in Irak heeft hij de schijn en heel wat islamistische propaganda tegen, maar Bush is nooit te betrappen geweest op een anti-islamitisch standpunt of iets wat ook maar in de verte lijkt op het doctrinair afwijzen van een ander geloof. Balkenende met zijn 'normen en waarden'

(en Fortuyn met zijn ‘verweesde samenleving’) is, net als de *compassionate conservative* Bush, een revisionist van de jaren zestig. Verplichte lectuur voor Bush' campagnemedewerkers in 2000 was *The Dream and the Nightmare. The Sixties' Legacy to the Underclass* van de excentrieke neoconservatief Myron Magnet. De directeur van het, uiteraard conservatieve, Manhattan Institute te New York, Dickensiaan en Victoriaan tot in zijn bizarre bakkebaarden, betoogt daarin dat de gevestigden amper schade ondervonden van de sociale en morele experimenteerlust van de jaren zestig en daarna, de ‘onderklasse’ daarentegen des te meer.

Als uitgesproken confessionele politici delen Bush en Balkenende hun christelijke inspiratie en gezinswaarden. Politiek is Bush ook sterk afhankelijk van hecht georganiseerd christelijk rechts. Hun beider oogmerk is om de samenleving te remoraliseren, de rol van de overheid in haar hoedanigheid van verzorgingsstaat terug te dringen en samenleving en burgers grotere verantwoordelijkheid te laten dragen voor eigen welvaart en welzijn. Op andere terreinen, zoals nationale en internationale veiligheid, zijn beiden weer niet wars van krachtig staatsoptreden. Al zijn zij zelf geen charismatische politici of meeslepende sprekers, toch hameren ze op het belang van ‘leiderschap’ en ‘verantwoordelijkheid nemen’. *Compassionate conservative* - misschien is het etiket dat Bush zichzelf aanmat ook wel de juiste karakteristiek voor Balkenende.

Door veel van hun opvattingen en publieke optredens gruwet politiek links van beide mannen. Afkeer en minachting zijn politieke motieven als alle andere, niet slechter of beter. Maar het zijn ook emoties die licht tot onderschatting of anders wel tot verkeerd begrip van de tegenstander kunnen leiden. De emotionele, onzakelijke anti-Bush-retoriek getuigt doorgaans van weinig politieke slimheid. Vervelend en verwarrend eraan is bovendien dat ze gebruikmaakt van een nog altijd springlevend maar immer laag-bij-de-gronds anti-Amerikanisme - alsof het onmogelijk is Bush af te wijzen zonder dat meteen ook met Amerika te doen. Het is agitprop met een vooral expressief karakter die te weinig poogt de man, zijn ‘missie’ en toegewijde aanhang in de Ameri-

kaanse samenleving enigszins te begrijpen. Bush' talloze tegenstanders, in de Verenigde Staten en elders, blijven steken in verwondering: hoe is het mogelijk dat niet iedereen deze oliedomme 'cowboy' afwijst? Alsof men bang is dat begrijpen onherroepelijk tot goedpraten voert.

Ook Balkenendes - linkse - opposenten maken het zich vaak te makkelijk door in stijlkritiek te vluchten. De minister-president is duidelijk niet *bon chic bon genre*, behoort niet tot 'ons soort mensen'. Overigens weldenkende lieden zeveren maar door over zijn mondje, haartjes, kleren, houding, psychologiseren er wellustig op los, maar gaan niet of slechts mondjesmaat in op zijn politieke persona en zijn publieke rol in postfortuynistisch Nederland. Stijlkritiek, om eens lekker te generaliseren, is überhaupt kenmerkend voor hedendaags links. Dat wil de productiemiddelen niet meer socialiseren, prefereert ICT boven de zware metaal, pakt het koningshuis met fluwelen handschoenen aan en wil het pas op onafzienbare termijn afschaffen, heeft 'bouwen voor de buurt' verruild voor *lofts* voor de *creative class*, vindt dat de democratie bij progressieve regenten eigenlijk wel in veilige handen is en veroordeelt de achturedag als monsterlijke regressie. Links is inmiddels minder een ideologie dan een mentaliteit, niet langer een zaak van overtuiging en de beste argumenten, maar van de betere smaak. Links werpt zich op als smaakmeester, als *arbiter of taste*.

Links is met z'n tijd meegegaan, want stijl en smaak zijn steeds belangrijker geworden in ons sociaal en economisch leven. De postindustriële economie is een diensteneconomie, de goederenstroom immaterialiseert, niet-materiële factoren winnen aan gewicht. Niet het fabriceren van goederen is de meest geavanceerde (en lucratieve) economische activiteit, maar marktonderzoek, conceptualisering, ontwerp, styling, vermarkting. Spullen maken kan praktisch iedereen op deze wereld, maar er waarden - beelden, kwaliteiten, 'persoonlijkheid' - aan toevoegen, zodat de consument bereid is ze tegen een goede prijs te kopen, is van een andere, hogere orde. Het baatte Philips bar weinig dat het

technologisch in het voorste gelid liep, zolang design en marketing van het concern onder de maat bleven. Techniek, rationaliteit, objectiviteit zijn noodzakelijke, maar onvoldoende voorwaarden voor succes in de huidige mondiale *market place*. Willen goed werkende, nuttige producten zich daar kunnen weren en manifesteren, dan moeten ze meer zijn dan dingen, dus subject worden, als het ware beziel raken. Uit commerciële noodzaak verandert een onttoverde wereld in een geanimeerde. Zoals het medium de boodschap is, is stijl substantie geworden - naar het woord van *The New York Times*-columniste Virginia Postrel (*The Substance of Style*, 2003).

Ook het politieke bedrijf is doende zich stilistisch te profileren, onder meer om expressiever te worden en tot nieuwe vormen van representatie te komen. Hier was de in dit opzicht volstrekt postmoderne Fortuyn ontegenzeggelijk een pionier - met grote afkeer én immens enthousiasme begroet -, wiens extraverte, confronterende stijl zijn handelsmerk en 'substantie' werd. Bush noch Balkenende heeft in dit opzicht veel te bieden. De laatste op z'n best als communicatieve brekebeen en antiheld, als de 'jongen' die onverstoortbaar z'n gang gaat, autonoom, onafhankelijk van de instemming van derden. Stilistisch is Wouter Bos, PvdA-en oppositieleider, wel een belofte. Met de boord wijdopen heeft hij nu al een socialisme, althans sociaal-democratie, zonder pathos en grote woorden geïntroduceerd. Bos' optreden is open en ontspannen, op het laconieke af, het toonbeeld van informalisering - die nooit zomaar spontaan of natuurlijk is, maar als alle gedrag in hoge mate vorgevormd, gestileerd. Van de vooraanstaande Nederlandse politici is Bos de enige die aanspraken kan doen gelden op Fortuyns populistische mantel. Maar was Fortuyn een 'prins' die zich als tolk van het volk opwierp, Bos' leiderschap - of stilering daarvan - is vooral egalitair. Bos is 'gewoon', 'naturel', zijn populisme, dat niet alleen stijl is, maar ook een politieke inhoud heeft, bestaat eruit dat hij zich 'informeel', zonder kapsones en strepen om op te staan, onder het 'volk' beweegt. Bos is, zonder idolatrie of neerbuigendheid zijnerzijds, van en voor 'gewone mensen'.

De populistische agenda heeft zich gekeerd tegen de gecultiveerde onmacht van veel politiek, tegen een dubbelzinnige overheid en een gemakzuchtig multiculturalisme. Zij eiste eerherstel voor de moderniteit, voor emancipatie, verantwoordelijkheid, optimisme, maakbaarheid, hoop, vooruitgang, eenheid van beleid, weberiaanse rationaliteit. Illegaal is illegaal, verboden is verboden, recht is recht, fout is fout, spijbelen is spijbelen, ziek is ziek, de wet is de wet, nee is nee, ja is ja. Filosofisch onhoudbare standpunten, te simpel voor onze complexe werkelijkheid, maar misschien wel praktische noodzaak. Ook hierdoor staat de klassieke links-rechts-tegenstelling onder druk. Met regelmaat doen zich cross-overs voor: wat links was, is rechts geworden - en omgekeerd. Van wat ooit hét kenmerk van links was - het geloof in maakbaarheid, met de staat als doelmatig instrument - wil links weinig tot niets meer weten. Maakbaarheid - en de staat - zijn geadopteerd door rechts, dat veiligheid, maar ook krachtige, bijna etatistische inburgering heeft geagendeerd. Intervenieren in verre buitenland was ooit een typisch rechtse preoccupatie, maar vindt tegenwoordig ook de nodige aanhang ter linkerzijde, zij het om andere redenen. Terwijl rechts traditioneel, om economische redenen, de belangrijkste pleitbezorger van arbeidsmigratie was, is die rol, met een beroep op morele gronden, door links overgenomen.

Het zijn tegenstrijdige bewegingen die zich bijna exemplarisch ook manifesteerden in de ongrijpbare persoon en het kwikzilverachtige optreden van Pim Fortuyn. Als ‘postmodern’, personaliserend politicus bij uitstek, iemand die publiekelijk van het persoonlijke politiek maakte, was hij tegelijkertijd een heraut van de moderniteit. Een vat vol tegenstrijdigheden, die de moderniteit weliswaar omhelsde, maar óók goed beseft hoe problematisch die was geworden. Jaren vóór zijn korte politieke carrière zag Fortuyn zichzelf serieus als een geschikte presidentdirecteur van de NS. De spoorwegen waren in zijn ogen een typisch ‘ouderwets modern’ ingenieursbedrijf, dat er geheel ten onrechte, en vooral tevergeefs, naar streefde de treinen op tijd te laten rijden. Onder zijn directeurschap zou dat niet meer hoeven, belangrijker was het dat de reizigers zich op de perrons kon-

den vermaken als ze toch op hun trein stonden te wachten.

Fortuyns Opstand der Burgers hield een afwijzing in van zulk door frivole bestuurskundigen vergoelijkt alledaags postmodernisme. Decennialang hebben dergelijke opvattingen royaal de kans gehad beleid en bestuur binnen te dringen. Gedogen in plaats van wetshandhaving, een massaal sepotbeleid bij justitie, letterlijk ‘ontelbare’ politiemensen. Bijna opgelucht was de overheid van haar wrakke troon afgedaald om zich rond ‘de lege stoel der macht’ gemoedelijk te mengen met de burgerij en predikte zij in arren moede ‘horizontaal bestuur’. Geen hiërarchie, geen democratische dwang, geen *Obrigkeit* meer. Politici hadden steeds minder een verhaal, laat staan een Groot Verhaal. De populistische agenda moest naast de maakbaarheidsgedachte ook het primaat van de politiek herstellen. Burgers verwachten geen ‘postmoderne’, onmachtige, zichzelf relativierende overheid (of overheidsbedrijven), maar een hobbesiaanse overheid die kordaat en adequaat doet waarvoor zij op aarde is.

Fortuyn was een vanzelfsprekende eclecticus: inconsequent, links én rechts, zowel gevormd door de jaren zestig als revisionist van dat tijdperk, democraat én potentiaat, feminien én masculien, met een stijl die tevens inhoud moest zijn, de persoon als programma, een ‘openbare’ figuur die, de gêne voorbij, geen enkele privacy in acht nam, een politicus die zichzelf psychologiseerde. De Nederlandse politiek en politieke cultuur, en dit geldt uiteraard ook voor Balkenende 11, zijn nog maar nauwelijks begonnen om lering uit deze Fortuyn te trekken. Met zijn *faites et gestes* legde hij, grotendeels intuïtief, politieke tekortkomingen en tegenstrijdigheden bloot. In de politieke praktijk van de komende jaren moet uitgemaakt worden wat werkbare nieuwe verhoudingen en instituties zijn. De opgave, ook in politiek en bestuur, is uiteindelijk om de moderniteit te redden. Zoals we die kenden - *top-down*, utopisch, gedragen door deskundigen, technocratisch rationeel en redeloos optimistisch - is zij dood. Maar het bijkans nihilistische postmodernisme heeft de burgers weinig te bieden. Het komt erop aan om proefondervindelijk een nieuwe melange sa-

men te stellen van naïveteit en raffinement, van vooruitgangsgeloof en *Verneinung*, van optimisme en pessimisme. Hoeveel postmodernisme - personalisering, ironisering, relativisering, stileren ook - verdraagt het fundamenteel 'moderne', doelrationele project van de staat, van de democratie? Kunnen politici ook zonder partij toe - en wat houdt dat in voor onze ideeën over representatie? Welke zijn de kansen en grenzen van de nieuwe maakbaarheid? Kunnen publiek en privé niet beter gescheiden blijven? Is stijl, stileren inderdaad een nieuwe politieke categorie? Welke elitaire bestanddelen heeft ook onze 'populaire democratie' nodig? Hoe ziet een nieuwe balans tussen personalisering en institutionalisering eruit? Kortom, welke postmoderne toevoegingen zijn nodig, welk klatergoud, om het vitale elan van de moderniteit te behouden?

september 2004

I Een bitter mensbeeld

Zaltnorm en wet van Koning

Het hart van de formatie van begin 2003 bestaat uit een nieuwe consensus over financieringstekort en staatsschuld. Die luidt kort en goed: als bezuinigen te pijnlijk wordt, mag de schuld best wat oplopen. Ergens in de voorbije periode moeten CDA en PvdA op dit punt nader tot elkaar zijn gekomen, anders zou verder (in)formereren weinig zin hebben gehad. Hoewel er nu veel bijval is voor dit aloude keynesiaanse standpunt, is er geen reden voor blijdschap. Niet in de eerste plaats omdat de nieuwe consensus economisch ondeugdelijk zou zijn, maar omdat zij geen zicht biedt op een betere overheid.

Tijdenlang, de hele jaren tachtig en begin jaren negentig, werd de politieke discussie in Nederland beheerst door de zeurderige conflictstof van financieringstekort en staatsschuld. Waarover het ook ging, het ging altijd ook dáároveň. In de Kamer, de ministerraad en bij verkiezingen. Immense hoeveelheden tijd en energie gingen heen met twisten over tegenvallers, voorjaarsbrieven, tussenbalansen, begrotingsdiscipline, ‘beleidsintensiveringen’ en bezuinigingstaken. Financieringstekort en staatsschuld werden een substituutideologie. Wat iemand daarover dacht, gaf feilloos aan waar men politiek-maatschappelijk stond.

Misschien wel het beste van Paars is geweest dat PvdA en VVD deze kwestie politiek neutraliseerden. Daardoor kon het weer eens over andere dingen gaan - in principe althans. Neutralisering rustte op twee pijlers: economische groei, uiteraard, en het na jaren van tegenstribbelen aanvaarden door de PvdA van een

strakker kader voor de overheidsfinanciën. Bijgevolg was de Zalmnorm, de nieuwe naam voor het 'structurele begrotingsbeleid' van Zijlstra, bijna acht jaar zo goed als onomstreden.

De klad begon er in te komen in de opmaat naar de verkiezingen van mei 2002. Al in de loop van 2000 begon de PvdA onder leiding van Ad Melkert aan de lange draai naar - weer - een eigen staatsschuldopvatting. Het toverwoord dat de weg baande voor hernieuwde keynesiaanse tekortfinanciering was 'investeren'. De sociaal-democraten wilden (en willen) 'investeren' in zorg, onderwijs en veiligheid, in 'de kwaliteit van het bestaan'. Het terugdringen van de staatsschuld moest maar een tandje minder.

'Investeren' klinkt prachtig: degelijke bankier en bevlogen politicus komen er perfect in samen. Feitelijk gaat het bij deze zogenaamde investeringen domweg om (hogere) uitgaven, hoofdzakelijk bestemd voor salarissen van oud en nieuw personeel in genoemde sectoren. Daar is op zich niets op tegen. Voor hogere uitgaven voor meer of beter onderwijs kan de politiek kiezen. Voor zorg en politie is het niet anders.

Waarom is de nieuwe consensus dan toch ongewenst? In de eerste plaats omdat er nauwelijks behoorlijke plannen zijn voor het verbeteren van de kwaliteit van de diensten van overheid en semi-overheid. Alleen maar geld naar behoeftige sectoren dirigeren, zo leert de ervaring, heeft geen effect. Onderweg naar bed, klas of straat verdampen de miljoenen op geheimzinnige wijze, waardoor per slot van rekening een gelijke of zelfs mindere prestatie wordt geleverd.

Bewijsstukken bij deze wrange constatering zijn recent veel in het nieuws geweest. Bij nadere beschouwing - door Algemene Rekenkamer of andere controleur - blijft er weinig heel van nieuw, geldverslindend overheidsbeleid. Gesubsidieerd werk, grotestedenbeleid, Grote Werken (Betuwelijn, HSL), armoedebestrijding, integratiebeleid, meer blauw op straat - steeds is de vraag waar de miljarden terecht zijn gekomen en of de, nevelige, beleidsdoelen zijn gehaald. Wel kost het altijd meer dan aanvankelijk voorgespiegeld.

Dat aan nieuw beleid grote financiële en bestuurlijke risico's

kleven, komt doordat politici er veel geld en prestige in investeren. Zo verklaarde oud-president Henk Koning waarom zijn Rekenkamer speciaal alert was op nieuw beleid. De ‘wet van Koning’ gaat nog altijd op, want de overheid leert weinig van fouten en ervaringen. Dat komt doordat ‘de’ politiek weinig acht slaat op wat feitelijk gebeurt en zich richt op symbolische kwesties. Dus strijden we over de vraag of 0,8, 0,9 of 1 procent van het bruto binnenlands product naar ontwikkelingssamenwerking moet. Wie 0,8 procent wil is slecht, wie 1 procent wil goed (en blijft gezellig ons land afschermen voor goedkope landbouwproducten uit Afrika). Van meer belang is natuurlijk hoe het geld besteed wordt en of het iets uithaalt.

Bij de nieuwe staatsschuldconsensus dreigt eenzelfde cijferfetisjisme. Het is prachtig dat het geen probleem is als het financierstekort in tijden van economische tegenwind weer wat stijgt en de staatsschuld oploopt. Toch is dit de verkeerde discussie. Voorop moet niet staan hoeveel we in theorie op de pof mogen uitgeven, maar waaraan en hoe we het geld besteden. Het moet derhalve gaan over de kwaliteit van de (semi-)overheid en de diensten die staatsburgers terugkrijgen voor hun belastingen en premies.

Dat de staatsschuld mag oplopen, zoals economen en politici met toenemend aplomb poneren, mag geen alibi worden om straks weer bijna blindelings miljarden in nobele, maar vaag omschreven doelen te steken. Dan staat immers bij voorbaat vast dat (nieuw) beleid weer niet het gewenste resultaat zal hebben en dat onmogelijk zal zijn te achterhalen waar het geld is gebleven. Het scheelt wel dat de Rekenkamer dat niet pas over enkele jaren knorrig hoeft te constateren.

01-03-2003

Toch maar niet doen

Klagen over (in)formaties is van alle tijden. Ze duren te lang, vinden we. Ze spelen zich in de nevel van een beperkte openbaarheid af. Er zijn weliswaar allerlei regels voor het formeren, maar toch ook weer niet. In elk geval staan ze nergens op papier en het ongeschreven staatsrecht van de Haagse ingewijden blijkt als het erop aankomt tot weinig te verplichten.

Sinds de Kamerverkiezingen van januari 2003 zijn ruim twee maanden verlopen en de tekenen zijn er nog steeds niet naar dat een nieuw kabinet nu echt in aantocht is. In februari hadden de onderhandelaars geen haast wegens de op handen Statenverkiezingen. Die beslechten niet alleen wie de provincie gaan besturen, zij bepalen ook de samenstelling van de Eerste Kamer.

Alom bestond het nodige begrip voor een eventuele vertragingstactiek bij de partijleiders Balkenende en Bos: het was immers erg onhandig om verder te onderhandelen zonder te weten hoe de nieuwe senaat eruit zou zien. Maar was die hobbel eenmaal genomen, dan kwam de vaart er vanzelf wel in. Met het divertissement van Margaritagate en de slagschaduw van een naderende oorlog was er in Den Haag bovendien afleiding genoeg: een nieuw kabinet kon nog wel even wachten.

Maar toen de kiezers eenmaal hadden gesproken, was het helaas alweer niet zonder meer duidelijk wat zij hadden bedoeld. In de nieuwe senaat bleek het te kunnen vriezen en dooien, met zowel een meerderheid voor CDA/PvdA als voor CDA/VVD. Ook deze

voorlopig laatste ‘kiezersuitspraak’ dwong de landspolitiek geen ondubbelzinnige koers op.

Dus ploeteren de onderhandelaars voort. Het is dat de oorlog inderdaad kwam en aller aandacht naar het strijdgewoel uitging, anders zou het mopperen over de trage formatie niet van de lucht zijn geweest. Je mag het natuurlijk niet zeggen, maar de onderhandelaars profiteren van de dekking die de oorlog hun biedt. Ze blijven elkaar testen en om tekenen van goede wil vragen, maar de zaak komt niet echt in beweging. Op gênante wijze moest de PvdA meermaals examen doen over haar toch bepaald niet extreem te noemen oorlogsstandpunt.

De vraag is waarom het CDA en de PvdA zo slecht tot zaken komen. Samen beschikken de partijen over een comfortabele meerderheid, zowel in de Tweede als de Eerste Kamer. Plichtmatig zeggen ze de coalitie ook te willen - met als ultiem, maar onhandig argument dat ze tot elkaar zijn veroordeeld. Kortom, wat let ze, waarom deze lusteloze affaire? Is het psychologie, chemie, liggen Bos en Balkenende elkaar niet? Of onervarenheid en onzekerheid van beiden over hun leiderschap? Persoonlijke factoren kunnen in de politiek een rol spelen, maar zijn zelden doorslaggevend. Logischer is het dat de objectieve politieke verhoudingen de heren opbreken.

Het kernprobleem van de coalitie-in-wording is dat beide partijen net doen alsof het onstuimige politieke jaar 2002 nooit heeft plaatsgevonden. Een CDA/PvdA-kabinet is immers een krampachtige poging om oude ‘rooms-rode’ verhoudingen te herstellen. Ook miskent de voorgenomen grote coalitie dat het CDA onder Balkenende ingrijpend is veranderd. Simpel: het CDA is naar rechts opgeschoven en weerspiegelt aldus beter dan voorheen de voorkeuren van zijn goedburgerlijke electoraat. Mede door de terugkeer van rechtse katholieken in het voorste gelid van de partij boette - gereformeerd - links aan invloed in.

Najaar 2001 had Fortuyn al in de gaten welke kant Balkenende uit zou gaan; niet voor niets sloot hij een niet-aanvalsverdrag met de nieuwe CDA-leider. Heel consistent vroeg Balkenende zijn kiezers in de laatste campagne om een rechtse meerderheid. Hij

kreeg die ook: niet die van CDA en VVD, maar van CDA, VVD en LPF. In 2002 verschoof het midden, zoals Paul Scheffer heeft opgemerkt. Discussies over zaken als integratie, immigratie, democratie, veiligheid, waarden en normen, plaats en rol van de staat worden anders gevoerd dan voorheen. Fortuyn, een hybride van linkse en rechtse elementen, leverde aan de klimaatverandering ontegenzeggelijk de belangrijkste bijdrage, maar de ruk die Balkenende aan het CDA heeft gegeven, moet niet worden onderschat.

Deelneming van de PvdA aan een coalitie met het CDA staat op gespannen voet met deze verandering in de politieke onderstroom. Iets dergelijks geldt voor de omslag in de conjunctuur. Anders dan vaak wordt beweerd, vertrouwt de kiezer in slechte tijden het beheer van de economie liever aan rechts toe dan aan links. Herverdelend links komt pas weer aan bod als er meer koek te verdelen is.

Het is daarom maar al te begrijpelijk dat PvdA en CDA weinig zin hebben in elkaar en hun ‘tegennatuurlijke’ coalitie. Dat is precies het punt: links noch rechts kan gelukkig worden met een CDA/PvdA-coalitie. De ouderen onder ons worden met de dag sterker herinnerd aan het brokkenkabinet-Van Agt/Den Uyl, dat begin jaren tachtig wél snel werd geformeerd. Het bleek een misbaksel van wederzijds wantrouwen. Niet weer doen, zoiets. Een minderheidskabinet van CDA en VVD met gedoogsteun van LPF of klein-christelijke partijen, hoe onorthodox ook, biedt meer perspectief.

Beter ten halve gekeerd dan ten hele gedwaald. Bos' tijd komt nog wel.

29-03-2003

De missie van Balkenende II

De (in)formatie verloopt toch nog voorspoedig. Waarmee maar is aangetoond dat een getalsmatig mooie meerderheid (CDA en PvdA) nog geen werkbare politieke meerderheid is. Balkenende 11 komt tot stand op grond van wat een vaste formatieregel zou moeten zijn: formeel geen ‘afspiegelingskabinet’, maar een zo links of rechts mogelijk ‘vleugelkabinet’, met een geprofileerd regeerakkoord. Zo heeft een kabinet iets te regeren, de oppositie iets te bestrijden en de kiezer iets te kiezen.

Wat heeft Balkenende 11 te regeren? Opvallend is de vaart waarmee partijen het over een financieel kader eens werden. D66 beseft kennelijk dat bedelaars niet kieskeurig kunnen zijn. CDA, VVD en D66 gaan vijftien miljard bezuinigen, de lasten blijven gelijk, er komen versoberingen in de sociale zekerheid en er wordt - voorwaardelijk - ontkoppeld. De politieke kern van Balkenende 11 krijgt zo contouren: financiële discipline en economische vitaliteit, verbetering van de kwaliteit van de democratie, institutionele hervormingen die tot grotere verantwoordelijkheid van burgers en sterkere instellingen moeten leiden.

Het financieel-economisch beleid moet de begroting in evenwicht krijgen en het ‘verdienvermogen’ van de economie uit de jaren negentig herstellen. Hopelijk ligt het accent op het laatste - mede door het hameren van D66 op economische modernisering. Paars was een geweldige banenmachine, niet dankzij de Melkertbanen of het geld dat werd ontfoetseld aan het Europees Sociaal Fonds, maar doordat de marktsector de kans kreeg om ba-

nen te scheppen. Lukt dat weer, dan stroomt het belastinggeld binnen en zijn begrotingstekort en staatsschuld goed te managen.

Kan dat in een zwakke internationale conjunctuur? Ja, dat kan. Natuurlijk is Nederland afhankelijk van wat er elders gebeurt, maar een groot deel van de goede jaren negentig deed de Nederlandse economie het op belangrijke punten beter dan bijna alle andere landen. Nederland versloeg de index. Dat kan wéér. Niet met oude wapens als monetair beleid en bestedingsimpulsen, maar via institutionele hervormingen - op dat terrein heerst de nationale staat nog en kan een kabinet zich niet op onvermogen beroepen. CDA, VVD en D66 kijken daarom terecht naar onderdelen van de sociale zekerheid, die het voor veel mensen nog altijd aantrekkelijk maakt om geen betaald werk te verrichten.

De ‘democratisering’ van de democratie wordt ter hand genomen met de gekozen burgemeester, een gemengd kiesstelsel dat de evenredige vertegenwoordiging handhaaft maar regionale kandidaten bevoordeelt, en een studie naar een gekozen minister-president. Dat is niet mis. Het is navrant, maar het beschaafde D66 oogst wat de vulgaire Fortuyn met zijn revolte van de burgerij zaaide. Deze doorbraak is ook mogelijk geworden doordat de christen-democratie op dit punt doende is haar aloude egelstellingen te verlaten.

‘Normen en waarden’ à la het Strategisch Akkoord verdwijnen helemaal naar de achtergrond, door de grote liberale en libertaire inbreng in Balkenende 11. Zalm zag er vorig jaar al niks in, Dittrich heeft er ook niets mee. Maar ‘normen en waarden’ toegepast op het doen en laten van overheid en semi-overheid is een andere zaak. Grote economische en maatschappelijke winst is te halen met het beter laten functioneren van (semi-)overheidsinstellingen. Op gebieden als zorg en onderwijs, maar ook justitie en politie, openbaar vervoer, de ministeries zelf, de warboel van ‘zelfstandige bestuursorganen’.

Hier is ‘groot geld’ te halen, dan wel beter te besteden. Alleen meer geld verheft doorgaans alleen maar de ondoelmatigheid. Een bibliotheek gevuld met door iedereen omarmde Rekenka-

merrapporten kan richtsnoer zijn voor het sterker en (kosten)efficiënter maken van instellingen in de publieke sector. Het zou ook goed zijn als Balkenende 11 brak met de gewoonte om een vloed van nieuw beleid te produceren. Bestaand beleid optimaliseren - soms afschaffen - en veel meer aandacht voor de uitvoering is beter. De overheid moet ook leren selectief te zijn.

Balkenende 1 wilde de burgermaatschappij goed van de overheid afbakenen en eigen verantwoordelijkheden (terug)geven. Een nobel confessioneel streven, gericht op maatschappelijke activiteit en verantwoordelijkheid. En dat de overheid verplicht de verwaarloosde taak van toezichthouder beter te vervullen. Het kan de 'ontvoogding' van het maatschappelijk middenveld heten.

Balkenende 11 stelt de VVD in staat een eigen missie te claimen: de 'ontvoogding' van de burgerij. Niet de hogere burgers - die staan al op eigen benen - maar de lagere middenklasse, die relatief zwaar betaalt voor de bekostiging van de héle collectieve sector, maar tegelijkertijd - en nodeloos - voor veel van haar essentiële behoeften afhankelijk blijft van voorzieningen die de overheid 'gratis' aanbiedt, reguleert of subsidieert.

In principe zijn deze burgers welvarend en redzaam genoeg voor een vrij en verantwoordelijk bestaan, maar daarvoor krijgen zij niet de ruimte van de interveniërende overheid, die hen veroordeelt tot gedwongen winkelnering en 'aangeleerde hulpeloosheid'. Uitgangspunt van veel beleid is immers nog altijd dat een euro besteed door politici beter terechtkomt dan een euro besteed door individuele burgers. Dat is veelal een misverstand.

03-05-2003

Een bitter mensbeeld

Het samenstel van ‘arrangementen’ dat we verzorgingsstaat noemen, is misschien wel het mooiste uitvloeisel van de moderne democratie. Zonder politieke democratie geen verzorgingsstaat, zonder verzorgingsstaat geen maatschappelijke democratie. De verzorgingsstaat bracht nivellering van scherpe machtsverschillen teweeg. De relaties tussen sterk en zwak, bazen en ondergeschikten, ouders en kinderen, mannen en vrouwen zijn er ingrijpend door veranderd, werden gelijkker. Absolute afhankelijkheid van het ene individu van het andere verdween door het tegenwicht en de tegenmacht die uitkeringen, subsidies en sociale rechten uitoefenen. Nieuwe, betere sociale verhoudingen zijn hiervan het gevolg geweest.

Het spreekt vanzelf dat dit alles behouden moet blijven. Maar een dwingende voorwaarde is dat het totaal der aanspraken dan wel beperkt blijft. Simpel gezegd: er moeten voldoende economisch actieven zijn om de rekening te betalen. Als te veel mensen een beroep doen op het stelsel, bezwijkt het onder z'n eigen gewicht. Veel werk zou ook blijven liggen, de impuls om lang onderwijs te volgen zou wegwijnen, het vermogen met elkaar welvaart te genereren zou verpieteren. Bij alle zegeningen die de verzorgingsstaat bracht, is er dan ook permanente spanning over zijn houdbaarheid. Hij tendeert ernaar uit te dijen, onbetaalbaar te worden en werkenden te demobiliseren. De democratie vervult hier een dubbelzinnige rol: zij maakt de verzorgingsstaat mogelijk, maar overvragende kiezers en politici bedreigen hem ook steeds.

Al tientallen jaren gaat heel veel politieke strijd over omvang en reikwijdte van de verzorgingsstaat. Sinds de jaren zeventig zetten kabinetten stevast in op versoering, sanering en vergroting van het draagvlak. Vervolgens loopt 'de' samenleving te hoop tegen de 'uitverkoop', het 'asociale beleid', het 'gebrek aan s-o-l-i-d-a-r-i-t-e-i-t'. Er volgen concessies, de scherpste kantjes gaan eraf. De sterkste schouders moeten de zwaarste lasten dragen - daar zijn we het allemaal over eens - en de meest kwetsbaren moeten worden gespaard.

Rolverdeling en kretologie liggen vast, zoals blijkt uit de obligaate strijdvaardige reacties op het Hoofdlijnenakkoord van Balkenende 11. Jan Marijnissen, bij uitstek de vertolker van het Nederlandse rechtvaardigheidsgevoel, verweet het kabinet in het debat over het regeerakkoord er een 'bitter mensbeeld' op na te houden. Mensen zijn immers niet zomaar ziek, zij zitten niet voor hun plezier in de bijstand, vragen niet lichtvaardig om huursubsidie en benutten de WAO heus niet om een arbeidsloos inkomen op te strijken. 'Prikkelen' helpt daarom ook niet - dat komt neer op pesten en straffen.

Marijnissen en de zijnen redeneren nog precies zoals de wetgever in de jaren zestig, toen de meest problematische socialezekerheidswetten werden geschreven. De wetgever ging toen uit van een statisch mensbeeld en introduceerde een wet, bijvoorbeeld de WAO, in de veronderstelling dat ons gedrag precies hetzelfde zou blijven. Zo raamde hij het aantal mensen dat recht op deze mooie regeling zou doen gelden veel te laag. Want in werkelijkheid dynamiseren wetten ons gedrag, bepalen het zelfs in hoge mate. Het aantal WAO'ers overtrof daardoor al snel ruimschoots de ramingen.

Mensen reageren op veranderingen in hun omgeving. Dat is helemaal niet bitter, dat is goed, zo overleven we - als individu en als soort. We passen - slim, calculerend, jaloers, wanhopig - ons gedrag aan de omstandigheden aan, maken gebruik van kansen en gelegenheden. Zoals veel mensen hun gedrag 'fiscaliseren' door gewiekst allerlei voordeeltjes in belastingwetten te zoeken, zo gaan ze ook om met de sociale zekerheid. De professionals

doen lekker mee. Advocaten en rechters, uitvoeringsorganen, Arbo-diensten, keuringsartsen - met zijn allen veranderen we de oorspronkelijke toestand ingrijpend. De wet levert na verloop van tijd een onherkenbaar andere praktijk op.

Als het om belastingwetten gaat, vinden we stelselherzieningen en reparatiewetgeving redelijk vanzelfsprekend. Natuurlijk schreeuwen belanghebbenden en benadeelden ook dan moord en brand, maar het 'mensbeeld' is niet meteen in het geding. We accepteren de dialectiek van zet en tegenzet en het perpetuum mobile van aanpassingen. Met de sociale zekerheid lukt dat maar niet: daar verdringen grandioze beginselen de aardse feiten en pragmatische oplossingen. Daar negeren we liever de onaangename gevolgen van goede bedoelingen en inadequate regelingen.

Ondanks alle rituele misbaar zal het Balkenende 11 lukken om de begroting te trimmen en de sociale zekerheid (WAO!) van grote structurele problemen te ontdoen. Dat getuigt van veerkracht van de Nederlandse politiek - met dank aan D66. Nee, het lastigste probleem voor het nieuwe kabinet zal de conjunctuur zijn. Wat in de goede (paarse) tijden had moeten gebeuren - trimmen en aanpassen - en toen de oververhitte economie had kunnen bekoelen, moet nu in slechte tijden gebeuren. Maar snijden en bezuinigen verheft de neerwaartse conjunctuurbeweging, net als begin jaren tachtig. Het zal moeilijk zijn dan de roep om meer 'investeringen' te weerstaan.

Misschien moet domweg worden vastgesteld dat politici er nooit in zullen slagen gunstig tij te benutten voor nare klussen. Zo werkt democratische politiek kennelijk niet. Het zou natuurlijk mooi zijn als we leerden van ervaringen, maar waarschijnlijker is dat we in de politiek tot deze vorm van domheid zijn veroordeeld. Balkenende 11 wordt gestraft voor onze zonden.

24-05-2003

Goed en kwaad geld

Het voorjaarsoverleg tussen Balkenende 11 en de 'sociale partners', werkgevers en werknemers, vond pas de eerste week van juli 2003 plaats. Minister Zalm van Financiën, sterke man van Balkenende 11, bedierf de sfeer bij voorbaat door nog eens drie miljard aan bezuinigingen aan te kondigen. De 'partners' - van elkaar, niet van het kabinet - waren niet enthousiast, de vakcentrales het minst. Liever een vast uitgavenkader dan steeds weer extra bezuinigingen, luidde, terecht, een van de bezwaren. Maar de vakcentrales lijken er - met of zonder kader - toch vooral op gebrand om bezuinigingen kost wat kost te blokkeren. De verlate 'kennismakingsbijeenkomst' leverde dan ook niets op.

De bonden zijn als vanouds in de ban van de angstvisioenen uit het keynesiaanse kanarieboekje: 'onderbesteding' en 'vraaguitval' zouden onvermijdelijk uitmonden in massawerkloosheid. Het kabinet, zeggen zij, moet 'de economie niet kapotbezuinigen'. Wie de economische stagnatie met bezuinigingen te lijf gaat, bevordert de verdere neergang van de economie. Elders in de EU voert men de bestedingen juist 'anticyclisch' op en nemen regeringen het 'even niet zo nauw' met de EMU-tekortnorm. Dat zulke geluiden bij de vakbeweging opklinken, verbaast niet. Maar ook aan werkgeverszijde deed men zuinigjes over het schrappen van investeringen in 'kenniseconomie' (onderwijs) en infrastructuur.

Dergelijke reacties suggereren dat bezuinigen op overheidsuitgaven automatisch inhoudt dat er geld aan de economie wordt ont-

trokken. Die suggestie is misleidend. Als de overheid ten behoeve van lastenverlichting bezuinigt, worden bedrijven en burgers immers in staat gesteld zelf het geld te besteden dat de overheid niet uitgeeft. Van ‘onttrekking’ en negatieve macro-economische effecten is dan niet per se sprake. Ook een hoger tekort, waar de vakbeweging op aandringt, houdt niet vanzelfsprekend in dat de overheid meer moet besteden.

Langs de weg van lastenverlichting kan tekortfinanciering ook leiden tot hogere bestedingen of investeringen van burgers en bedrijven. In zijn tijd deed de Amerikaanse president Reagan dat heel succesvol - onder protest van de voorvechters van *big government*. Bush probeert dat kunststukje nu te herhalen. Wie gelooft dat de overheid haar bestedingen moet opvoeren om uit een recessie te raken, gaat er stilzwijgend van uit dat zij ons geld nuttiger besteedt dan bedrijven en particulieren. Die opvatting leidt bijna dwingend tot de conclusie dat ons land niet zonder een omvangrijke collectieve sector kan. Momenteel gaat daar rond de 40 procent van het nationaal inkomen om. Twintig jaar geleden was dat nog meer dan 60 procent.

In de tussenliggende jaren zijn de collectieve bestedingen (‘overdrachtsuitgaven’ aan vooral sociale zekerheid en subsidies voorop) systematisch teruggedrongen. Dat is gepaard gegaan met een opmerkelijke welvaarts groei. Het terugdringen van de collectieve sector heeft daarbij nauwelijks geleid tot grotere inkomensongelijkheid - zoals het verzet tegen de ‘afbraak van de verzorgingsstaat’ stevast veronderstelt. In het rapport *Inkomens verdeeld* stelde het Sociaal en Cultureel Planbureau onlangs vast dat de inkomensverschillen eind jaren tachtig inderdaad enigszins toenamen. Dat gebeurde echter niet als onbedoelde nevenwerking van bezuinigingen, maar met opzet. Met name door verlaging van de uitkeringen in die no-nonsensejaren, om te geringe inkomensverschillen tussen werkenden en uitkeringsgerechtigden te vergroten. In de paarse jaren negentig namen, ondanks de heel zichtbare ‘exhibitionistische zelfverrijking’ van een kleine groep, inkomensverschillen over het geheel genomen niet langer toe.

Het temmen van collectieve uitgaven gebeurt doorgaans om

ontspoorde overheidsfinanciën te saneren. De laatste jaren leeft daarnaast steeds nadrukkelijker de wens om burgers en bedrijven meer zeggenschap over bestedingen te geven en de overheid minder. De overheid blijkt immers lang niet altijd in staat om betere keuzes te maken dan de burgerij. Enkele recente ‘centenkwesties’ demonstreren dit ten overvloede.

We hebben kunnen lezen over de doodsstrijd van Kliq, voorheen Arbeidsvoorziening, troeteldier van Paars, dat zijn nadruk op ‘werk, werk, werk’ bekocht met reusachtige uitgaven voor arbeidsbemiddeling. Kliq moest, afgeslankt en wel, in de markt op eigen benen kunnen staan, maar al binnen drie jaar bleek dat niet haalbaar - ondanks een aanzienlijke bruidsschat. Faillissement kan nu alleen vermeden worden door massaontslagen en drastische loonsverlagingen voor het resterende personeel. Ineffectief, inefficiënt. Kortom, al die jaren veel te duur geweest: de overheid besteedde haar geld slecht.

Andere actuele voorbeelden. Balkenende 11 rationaliseert het UWV, de nieuwe uitkeringsfabriek, en hevelt taken over naar de (veel efficiëntere) Belastingdienst. Gevolg: het UWV kan met 7000 banen minder. Of neem de megakosten van een jarenlang falend asiel- en immigratiebeleid. Terwijl Balkenende 11 eindelijk asielcentra sluit en het Centraal orgaan Opvang Asielzoekers (COA) inkrimpt, rekent het Centraal Planbureau (CPB) de natie voor hoe dramatisch inadequaar het immigratiebeleid al die jaren is geweest. De allerbeste bedoelingen hebben geleid tot een allerbelabberdste arbeidsmarktparticipatie van nieuwkomers.

Onderwijs, zorg en veiligheid zijn begin van de nieuwe eeuw de heilige drie-eenheid van politiek Den Haag. ‘Beleidsintensiveringen’ komen daar terecht. Dan is het oppassen geblazen. Extra uitgaven leidden eerder amper tot meer mensen voor de klas, handen aan het bed of blauw op straat. Nu al is te voorzien dat de CPB's en Berenschots van deze wereld over enkele jaren zullen vaststellen dat de overheid alweer belastinggeld ondoelmatig heeft uitgegeven.

05-07-2003

Keerpunt '03

De voorbije tumultueuze jaren drijven de vergetelheid tegemoet. Fortuyn, Leefbaar Nederland, Nagel, Rotterdam, LPF, Melkert, het i-woord (immigratie), de Opstand der Burgers, Dijkstal, Van der G.? Tja, nu u het zegt begint er een belletje te rinkelen, maar hoe zat het ook alweer? Vergeten, verdrongen, vermeden. Opwinding en ontregeling zijn even leuk, maar daarna moet alles snel weer gewoon worden. Dieper dan de flirt met chaos gaat de liefde voor normaliteit en voorspelbaarheid. Het is daarom nauwelijks verwonderlijk dat het waarlijk kleinburgerlijke (géén scheldwoord) CDA met de Fortuynse revolutie kon gaan strijken.

Toen de kladderadatsch voorjaar 2002 kwam, stonden de christen-democraten netjes klaar. Na jaren in de woestijn, forse investeringen in programmatische vernieuwing, een paleisrevolutie die partijleider Jaap de Hoop Scheffer de kop kostte, stond Balkenende op het juiste ogenblik op de juiste plaats en vielen de stukjes van een ogenschijnlijk onoplosbare puzzel (hoe keert het CDA terug in het centrum van de macht?) toch nog in elkaar. Balkenende werd lijsttrekker van het ‘vernieuwde’ CDA, sloot een niet-aanvals-verdrag met Fortuyn, en haalde de oogst van de maatschappelijke onvrede binnen. Fortuyn bleekte Paars, deed de voorwas, Balkenende zette zich aan de hoofdwas. Zijn eerste kabinet had een valse start door de Hoekse en Kabeljauwse twisten bij de LPF, maar nieuwe verkiezingen leverden ten slotte wederom een confessioneel-liberale coalitie op - nu met D66.

De terugkeer naar ‘normaliteit’ gaat intussen ver. Balkenendes

plannen met sociale zekerheid en ziektekosten halen veel overdadige krullen en slingers uit Nederlands extravagante verzorgingsstaat. Daarvoor in de plaats komt, alsof de naoorlogse PvdA-leider Drees alsnog zijn zin krijgt, een ‘waarborgstaat’: sociale zekerheid die stoelt op eigen verantwoordelijkheid. Het is een politiek feit van de eerste orde dat juist confessionelen, met liberale steun, leiding geven aan deze terugtocht. Meer dan de sociaal-democraten waren zij de ontwerpers van een verzorgingsstaat vol buitenissigheden: almacht van sociale partners in de sociale zekerheid; rampzalige WAO; veel te scheutige Bijstandswet; langdurige WW-uitkeringen. Alles op een onderbouw van christelijke barmhartigheid die blind was voor menselijke zwakheden. Dat oude sentiment staat ver af van de nieuwe uitgangspunten. Voor Balkenende 11 spreekt het niet langer vanzelf om zwakken blindelings te beschermen, wel om ze sterker te maken. Van ‘verzorging’ naar empowerment, kan het credo luiden.

Onder confessioneel-liberale impuls ontstaat zo alsnog de door Drees gewenste ‘rechtsorde van de arbeid’. Een stelsel dat arbeid mobiliseert, beschermt en emancipeert in plaats van een premie op leegloop te zetten en werken almaar te problematiseren. Er kleven vast oneffenheden aan de voorstellen van het kabinet, niettemin vormen zij het soort moderniseringsprogramma dat de PvdA allang met Paars had moeten bekokstoven. Maar in ruil voor haar deelneming aan het paarse kabinet blokkeerde die partij veelal effectieve hervormingen van de sociale zekerheid.

Sinds de jaren zeventig vervult de verzorgingsstaat, bij gebrek aan beter, voor links de rol van plaatsvervangende ideologie. Links verdedigde de status-quo, ‘verworven rechten’ golden als ultiem argument. (Maar ook de adel had ooit verworven rechten.) Aan de sociale zekerheid, ook haar evidente uitwassen, mocht niet worden getornd. Iedere aanpassing werd daarmee een nederlaag voor links. De WAO-crisis uit 1991, met partijleider Kok in de rol van beul, is in de PvdA nog steeds een open zenuw. De broodnodige - maar niet erg adequate - wetswijzigingen van begin jaren negentig werden ook niet als wenselijk gepresenteerd maar als onvermijdelijk, als een nederlaag tegen de realiteit.

Balkenende 11 lijkt die fout niet te maken. De voorgestelde hervormingen heten niet onvermijdelijk, maar wenselijk. Links daarentegen volhardt in zijn nederlagenstrategie en staat straks weer met lege handen. Het houdt veranderingen hooguit wat op en biedt geen zicht op een beter stelsel. Het noemt het schandalig om in slechte tijden in de sociale zekerheid in te grijpen en te bezuinigen, maar verzuimde het zelf in de vette paarse jaren te doen. De opposerende PvdA krijgt het moeilijk, ook al omdat partijleider Bos tijdens de informatie veel weggaf. Daarbij komt dat de partij niet één front vormt tegen de kabinetsplannen. Zo zei oud-informateur Leijnse in *Trouw*: 'Ik ben het ermee eens dat een verzorgingsstaat die mensen collectief voor de risico's van ziekte, arbeidsongeschiktheid en werkloosheid verzekert, tot passiviteit aanzet.' Drees had het niet beter kunnen zeggen, Balkenende zegt het hem na.

Het verwijt waart rond dat het kabinet 'geen visie heeft'. Maar de stukken over de kabinetsplannen bewijzen het tegendeel. Het probleem is vooral dat het kabinet tot nu toe nauwelijks aansprekende politici op de been heeft gebracht die zijn visie met verve uitdragen. Ook Balkenende moet in dit opzicht nog veel leren. De *vision thing* is niet het probleem, wel een technocratische presentatie en argumentatie. Al met al staat er in Nederland iets ingrijpend te veranderen. Er lijkt een nieuw keerpunt bereikt. Daags voor Prinsjesdag 2003 zakte het vertrouwen in het kabinet naar een dieptepunt. Balkenende heeft vier jaar om er iets aan te doen.

20-09-2003

Balk in het oog

De afkeer van premier Balkenende kent in sommige - laten we zeggen: progressief-seculiere - kringen nauwelijks maat. Krasse staaltjes daarvan bevatten de nabeschouwingen op de affaire-Wisse Smit. Zulke aanvallen hebben iets ontluisterends, omdat ze niet zozeer reageren op 's mans politieke doen en laten maar op zijn persoon. Dat hij gereformeerd is, blijkt een regelrechte diskwalificatie. Argumenten overbodig, dat feit alleen al zegt zo'n beetje alles. De premier maakt het er niet beter op door ook nog een verkeerd mondje te hebben. En nota bene tot z'n veertigste maagd gebleven! Het toppunt is wel dat hij een Zeeuw is. Niet zomaar een Zeeuw, maar zelfs een 'steile Zeeuw'. Aanvankelijk riep Balkenende nog een zekere vertedering op ('Harry Potter'). Die werd al snel gevolgd door ongeloof ('Hoe is het mogelijk dat zo iemand onze premier is') en verbolgen afwijzing - de fase die najaar 2003 werd bereikt.

Politiek en qua optreden valt natuurlijk het nodige op Balkenende af te dingen, maar deze machteloze stijlkritiek vestigt vooral de aandacht op de arrogante geborneerdheid van sommige critici. Het verfrissende aan Balkenende is juist dat hij als vanzelfsprekend het offensief kiest. Anders dan veel van zijn geestverwanten, laat hij zich niet de maat nemen door de progressief-seculiere weldenkendheid. Balkenende is zijn eigen norm. Hij weet zich niet geïntimideerd door de dominante vooruitstrevendheid, maar is er eerder verbaasd over: hoe is het mogelijk dat zo velen daar zo lang in hebben geloofd? Dit is Balken-

endes kracht: zelfbewust, maar zich niet hinderlijk bewust van zichzelf. Het is tegelijk zijn zwakte, want die zelfverzekerdheid maakt hem bij wijlen onuitstaanbaar pedant.

Het breed gedragen oordeel wil dat Balkenende de zaak-Wisse Smit trefzeker heeft behandeld. Maar misschien deed hij dat wel iets té resoluut, want de premier slaagde er niet in de indruk te vermijden dat hij leiding gaf aan een seksueel schervengericht. Smit kwam niet door de ballotage, zo is het beeld, omdat ze tegenover een preuts provinciaaltje de ware - seksuele - aard van een vroegere relatie had verbloemd. Maar de kwestie was, voorzover bekend, helemaal niet of Smit met deze of gene heer brits of bed had gedeeld. Dan was immers subiet een punt gemaakt van haar verhouding met de Amerikaans-Bosnische politicus Sacirbey - en die zaak wilde juist maar geen schandaal worden. Het ging dus niet om seks, de vraag was of zij ooit vriendschappelijke banden had onderhouden met een moorddadige crimineel. Wie afkeuring dáárvan ook benepen vindt, verkeert in hopeloze morele verwarring.

‘Wisse Smit’ moet nog worden afgelegd in de Kamer. Het is interessant te horen of Balkenende, al dan niet ingefluisterd door minister Donner, volhardt in het begrenzen van de ministeriële verantwoordelijkheid. Want wat opvalt is dat hij weer, net als in de zaak-Margarita, morrelt aan de alomvattendheid van dat staatsrechtelijke leerstuk. Balkenende past de alles verhullende toverformule - de minister is verantwoordelijk, de Koning onschendbaar - niet blindelings toe, maar stelt dat hij voor zaken waar hij geen weet van had niet verantwoordelijk kan zijn. Waar het om 's Konings familieaangelegenheden gaat, lijkt dit een nuttige aanscherping van het levend staatsrecht.

De verongelijkheid in progressief-seculiere kring over het affront dat Balkenende heet, hangt nauw samen met ingrijpende wijzigingen die zich in het politiek-culturele klimaat voltrekken. Er vindt een intellectuele herijking plaats van het jareuzestigge-dachtegoed dat Nederland jarenlang heeft beheerst. Balkenende is niet de oorzaak van deze omslag, maar hij maakt er gebruik van en staat er symbool voor - en zal daarom wel kop van jut blijven.

Net als Van Agt het eind jaren zeventig steeds moest ontgelden: die stuitende provinciaal die het tweede kabinet-Den Uyl de weg had versperd. Schande!

De kwaadheid zal alleen maar toenemen als Balkenende het, in weerwil van z'n verschijning en woordenkramerij, helemaal niet zo slecht blijkt te doen en verder groeit in het ambt. Konden velen aanvankelijk nog de gedachte koesteren dat we te maken hadden met een schertsfiguur, die vlieger gaat niet langer op. De MP deed het bijvoorbeeld heel behoorlijk tijdens de algemene beschouwingen. Bovenal is zijn kabinet bezig de sociale zekerheid op een aantal onderdelen ingrijpend en samenhangend te herzien. Het welslagen van deze uitzonderlijke onderneming is nog belangrijker dan dat andere ambitieuze beleidsdoel: het saneren van de overheidsfinanciën. Dat zijn geen misse feiten.

Oktober 2003 kwam daarbij een alom verwelkomd centraal akkoord dat de loonkosten moest drukken en de herziening van de sociale zekerheid hier en daar temporiseerde of verzachtte. Wat de inhoudelijke merites van het akkoord ook zijn, het staat mede op Balkenendes conto. Ten overvloede werd zichtbaar dat een kabinet zonder PvdA goed zaken kan doen met de vakbeweging. Het zijn zo geen slechte dagen voor JP. Te hopen valt dat links oppositioneel tot meer in staat blijkt dan almaar kwaaiër worden. Daarvoor moet eerlijk onder ogen worden gezien dat links het initiatief totaal kwijt is. Persoonlijke aanvallen op Balkenende kunnen dat manco niet verhullen.

18-10-2003

Een nieuwe consensus

De Nederlandse politiek worstelt al tientallen jaren met enkele omstreden kwesties. De verzorgingsstaat, Europa en immigratie zijn stuk voor stuk porseleinkastjes van onze pacificatiedemocratie. Periodiek flakkerde er tweestrijd over op, maar die werd vervolgens ook weer gesmoord onder een dekbed van angstvallige ‘eensgezindheid’. De drie politieke hoofdstromingen waagden het niet hun meningsverschillen uit te vechten.

Onze pacificatiedemocratie depolitiseert brandbare kwesties. Zijn confessionelen, sociaal-democraten en liberalen het ergens fundamenteel over oneens, dan ontstaat een *sur place*. In een land van politieke minderheden en evenredige vertegenwoordiging beschikt geen enkele groepering over een parlementaire meerderheid. Twee van de drie kunnen meestal weliswaar een meerderheid vormen, maar in een volgende coalitie hebben ze nummer drie misschien weer nodig. Die wisselende coalities lossen omstreden kwesties doorgaans dus niet op, maar houden ze hoogstens beheersbaar. De politiek stelt zaken uit, haalt de scherpe kantjes van conflicten af, kijkt de andere kant op, hoopt op een wonder en etaleert eensgezindheid.

Sinds er in de jaren vijftig beleidsconsensus ontstond over verzorgingsstaat en Europese integratie, bleven beide ‘projecten’ gepacificeerd, ook toen de onvrede almaar groeide over de ontwrichtende effecten van de verzorgingsstaat en het verlies aan soevereiniteit door ‘Europa’. Om andere redenen bleek ook immigratie de afgelopen tien jaar een te penibel onderwerp om de

heersende dijkvrede prijs te durven geven.

Zolang de politieke hoofdstromingen het oneens zijn, is het vrijwel onmogelijk dat beladen kwesties werkelijk in beweging komen. De consensus belet immers iedere verandering, maar is tegelijk noodzakelijk om verandering te kunnen bewerkstelligen. In de regel is het bestel niet op eigen kracht tot dergelijke acrobatiek in staat. Des te opmerkelijker dus dat in al deze kwesties ten langen leste beweging lijkt te komen. Het ziet ernaar uit dat de oude beleidsconsensus wordt verlaten. Dat levert een fascinerende aanblik op. Hoewel toenmalig VVD-leider Hans Wiegel al in de jaren zeventig het debat over de verzorgingsstaat begon, slaagde hij er niet in de naoorlogse consensus te doorbreken. Nadien voegde de VVD zich ook weer in een harmonieus beheer. Zelfs de stelselherzieningen van de kabinetten-Lubbers tastten de consensus over de verzorgingsstaat niet aan. Sterker nog, die werd erdoor hersteld.

Maar inmiddels maakt Balkenende 11 dan toch echt werk van een houdbaarder verzorgingsstaat. PvdA en linksere oppositie strubbelen uit gewoonte tegen, bedingen uitstel, maar hun bijna rituele verzet mist het vroegere venijn - en intellectuele overtuigingskracht. Ook bij links lijkt het besef doorgedrongen dat bestaande arrangementen van de verzorgingsstaat niet altijd emanciperend werken, maar veel mensen in armoede en hulpeloosheid gevangen houden. Daar komt bij dat de vergrijzing haar schaduw vooruit begint te werpen. Het wordt de komende decennia weer ouderwets alle hens aan dek. De oude consensus is simpelweg niet meer houdbaar en een nieuwe begint zich af te tekenen: een versoberde, mobiliserende maar nog altijd brede verzorgingsstaat.

'Europa' is eveneens niet langer boven alle kritiek verheven en wordt niet meer blindelings door alle hoofdstromingen gesteund. Steeds vaker wordt de EU gezien als een noodlot waar politiek en publiek zich maar beter tegen kunnen wapenen. Een nieuwe consensus is er nog niet, maar de oude is schoksgewijs teloorgegaan. In het Nederlandse beleid komt de nadruk meer dan voorheen te liggen op 'belang' en 'autonomie'. Ook op het ge-

bied van immigratie is de oude opvatting aan gruzelementen dat daaraan nu eenmaal niets te doen valt. Niet geleidelijk, maar in één klap dient zich een nieuwe consensus aan: geen vrijblijvende integratie meer en bijna alleen nog selectieve, door economische overwegingen gestuurde immigratie.

Naar de oorzaken van de betrekkelijk plotselinge vloeibaarheid van deze kwesties hoeft niet lang te worden gezocht. Debatten blijken uiteindelijk toch niet helemaal immuun voor feiten. De vergrijzing is zo'n feit dat niet genegeerd kan worden. Ook de komende uitbreiding van de EU en een verruwing van de Europese omgangsvormen zijn feiten die indruk maken. Onmiskenbaar is ook 'Fortuyn' katalysator geweest in het 'omdenken' van deze lang sudderende kwesties, immigratie voorop. Fortuyn verbrak definitief de al verzwakte consensus en dwong het bestel tot een herschikking.

Fascinerend is hoe PvdA-leider Wouter Bos op kousenvoeten zijn partij herpositioneerde. Aan een bijdrage tot een nieuwe nationale consensus inzake Europa is hij nog onvoldoende toegekomen. Maar met een nauwelijks zichtbare schaarbeweging - een ogenschijnlijk onopmerkelijk verhaal in *de Volkskrant* begin december 2003, gevolgd door een opmerkelijk interview in *NRC Handelsblad* - trok hij wat immigratie betreft het initiatief naar zich toe. Bos vindt dat arbeidsmigranten niet meer meteen bij de verzorgingsstaat moeten kunnen aankloppen en wil zo'n regime zelfs laten gelden voor gezinsvormers en -herenigers.

De manoeuvre stelt Bos in staat de architect van een nieuwe immigratieconsensus te worden. In ruil daarvoor kan hij ook zijn stempel zetten op een nieuwe consensus over een houdbare verzorgingsstaat. Natuurlijk kan Bos ook onbuigzaam oppositie gaan voeren, maar tot een markante bijdrage aan het vlot trekken van vastgelopen kwesties zal dat niet leiden. De keus lijkt eenvoudig.

13-12-2003

Alles beweegt

Het behoorde tot de clichés van het bijna voorbije jaar 2003 om zorgelijk vast te stellen dat politiek Den Haag in de greep der restauratie is. De rust van het graf, zo heet het, is er neergedaald, maar ondertussen voert Balkenende 11 wel een hard rechts, conservatief beleid. Voor we het weten ontglipt een derde gemeenplaats aan ons clichémannetje: de PvdA stelt daar niks, nada, tegenover; Wouter Bos legt CDA en VVD geen strobreed in de weg en blijft in de Tweede Kamer onzichtbaar.

Om met dat laatste te beginnen: dat is een zegen voor de parlementaire politiek. Terecht brak Bos met de naargeestige gewoonte dat de (linkse) oppositieleider zich altijd en eeuwig tegen het kabinet keert. In plaats van zich naar dat vermoeiende ritueel te voegen, opponeert Bos selectief en ingetogen, waardoor hij zichzelf tegelijk de ruimte geeft om geloofwaardig te werken aan programmatische en ideologische vernieuwing van de sociaal-democratie. Door zich niet te overschreeuwen, ontsnapt hij aan de houdgreep van sleetse doctrines. Bos toont zich ook realist door zich niet te laten meeslepen door de volksfrontmythologie van de ‘eenheid van links’. Een overtuigd reformistische PvdA heeft als het erop aankomt meer gemeen met CDA en VVD dan met klein links. Regeren zal te zijner tijd bovendien met een van de andere grote partijen moeten gebeuren. Geen dagdromen dus over een linkse meerderheid. Bos' opstelling biedt hem bovendien de kans om zo nu en dan gemene zaak te maken met een deserterende regeringspartij. Se-

lectief opponeren past goed bij afwisselend optrekken met CDA of VVD.

Zo oppositie voeren hoeft niet vergeefs te zijn, wie daarentegen een volksfront aanvoert is gedoemd van nederlaag naar nederlaag te sukkelen. Zo'n volksfront blokkeert bovendien toekomstige coalitiemogelijkheden. Het gelijk van Bos blijkt uit de peilingen, waarin de PvdA het uitstekend doet. Kiezers hebben kennelijk waardering voor een genuanceerde, geloofwaardige oppositie. De inhoudelijke heroriëntatie van de PvdA betreft primair immigratie/integratie en de verzorgingsstaat, maar stopt niet bij staatkundige vernieuwingen (gekozen burgemeester) en Europa: stuk voor stuk kwesties die in de PvdA jarenlang op slot zaten. Van stilstand is bij deze partij derhalve geen sprake. Het is geen toeval dat deze beweging zich voltrekt onder leiding van de eerste rechtstreeks door de leden gekozen partijleider. Bos heeft armslag doordat hij beschikt over een solide dubbel mandaat: van zijn leden en van zijn kiezers.

Bij de andere grote partijen is het, zoals Harry Mulisch over het octaaf schreef, 'hetzelfde maar anders'. Ook daar een verruiming van de zeggenschap van de leden in de partij. Ook daar veel beweging in kwesties die sinds mensenheugenis niet in beweging te brengen waren. Fortuyns revolte der burgers leverde de druk op die allerlei zaken vloeibaar heeft gemaakt. De meeste beweging lijkt zich voor te doen bij de VVD. Onder aanvoering van de verrassend tot fractieleider gekozen Jozias van Aartsen lijken de liberalen terug te keren naar hun negentiende-eeuwse inspiratiebronnen. We zien de wedergeboorte van het republikeinse ideaal van zelfbestuur door vrije burgers. Staatkundige veranderingen zijn niet langer taboe, waardoor Van Aartsens VVD zich naar het 'radicale midden' beweegt. Wie weet nodigt die positie eerstdaags zelfs uit tot de eis van modernisering van de monarchie.

Onder Frits Bolkestein agendeerde de VVD als eerste grote partij 'het multiculturele drama', om onder Hans Dijkstal het initiatief totaal uit handen te geven. Maar Van Aartsen - gesecondeerd of opgejaagd door Ayaan Hirsi Ali - heeft de VVD teruggevoerd naar de vuurlinie van deze kwestie. De liberalen grijpen het ver-

schijnsel islamschool aan om scepsis over een middelpuntvliedend multiculturalisme te ventileren. Net als in de negentiende eeuw werpen ze zich op als hoeder van natie, secularisme en universele waarden. Grote kans dat dit programma van radicaal burgerlijk-moderne snit de VVD gaandeweg naar het politieke midden voert, links van een steeds conservatiever CDA. Op termijn wordt dan ook weer een coalitie met Bos' PvdA mogelijk, zeker als de modernisering van die partij doorzet. Verbindingsstuk in zo'n coalitie kan zijn: gedeelde afkeer van de door het CDA innig omhelsde vrijheid van onderwijs. PvdA en VVD zien geen van beide graag dat met behulp van artikel 23 van de Grondwet, dat vrijheid van onderwijs waarborgt, een islamitische zuil wordt opgericht.

Maar de opstelling van het CDA is onvoorspelbaar. Ook premier Balkenende heeft zich tegen de vorming van een islamitische zuil gekant. In het licht van het confessionele beginsel 'sovereiniteit in eigen kring' is dit een ongerijmdheid, maar misschien breekt (vermeende) nood nu wet. In een nauwelijks opgemerkte uitgave van *Christen-Democratische Verkenningen* namen CDA-denkers voorjaar 2003 afscheid van het multiculturalisme, de grondslag van de verzuiling. Zij omarmden een 'patriottisch' monoculturalisme waarvoor neoliberalen zich niet zouden hoeven te schamen.

Alles beweegt. Geijkte zienswijzen op politieke sleutelkwesties die al decennia vastliggen, zijn plotseling aan het schuiven geraakt. Politiek Nederland leek in 2003 wel op de 'bewogen beweging' van een multipel van Jean Tinguely.

27-12-2003

Opstand van het establishment

Kranten, politieke partijen, omroepen en vakbonden hebben met elkaar gemeen dat ze steeds minder 'leden' hebben. Die lopen weg, heet het, maar in werkelijkheid sterven ze uit. De Amerikaan Robert Putnam toonde aan dat de neergang van de *civic generation* ('burgerplichtgeneratie'), waarvoor dat soort maatschappelijke betrokkenheid vanzelfsprekend was, in de Verenigde Staten al halverwege de jaren zestig inzette.

De ontbinding van grote, vrijwillige collectiviteiten was toen ook in Nederland al gaande: ontzuiling noemden we dat. Steeds minder mensen zien zichzelf nog als voetsoldaat van sociaal-economische of levensbeschouwelijke bewegingen. Als fundament van de groepsidentiteit verloor 'het lidmaatschap' snel aan belang. Abonnee van *Het Vrije Volk*, lid van de vakbond, PvdA, VARA en het eigen ziekenfonds - het was een komen en gaan van kwitantielopers in het Nederland der 'nette armoede'.

Naderhand is vaak geschamperd over het gesloten universum van 'de beweging', met het boekenplankje omnibussen van De Arbeiderspers als verstikkend middelpunt. Dergelijke grootbur-gerlijke oordelen over 'kleine luiden' zijn geheel misplaatst. Het boekenplankje, de toewijding aan de krant, een portret van Troelstra in het trapportaal - door zijn emancipatiedrang was die wereld eerder bewonderenswaardig en ontroerend dan iets om op neer te kijken.

Maar het is wel voorbij, voorgoed. Massapartijen werden gesubsidieerde kaderpartijen, de omroepverenigingen hielden hun

leden nog lang vast dankzij hun monopolie op de programmabladen, maar verliezen nu ook snel terrein, kranten zien zich gedwongen zichzelf steeds opnieuw uit te vinden. De grote collectiviteiten uit het tijdvak van de verzuiling zijn verstrooid en versnipperd geraakt, door individualisering en commercialisering: van trouw VARA-lid tot Edah-koper en SBS-kijker. Groepen ideologisch gelijkgestemden veranderden in marktsegmenten van mensen met eenzelfde levensstijl.

Naar verhouding heeft de vakbeweging in dit geweld redelijk standgehouden. Weliswaar werd ze gedecimeerd in de marktsector: met name in nieuwe delen van de economie, zoals de ICT-sector, boeren de bonden ronduit slecht. Ook gaat er bar weinig werfkracht van hen uit op jonge, goed opgeleide werknemers - met drastische vergrijzing als gevolg. Maar in de quartaire sector zijn ze nog altijd sterk.

Dit relatieve succes is te danken aan de zogeheten 'moderne vakbeweging', begin vorige eeuw ontstaan, die koos vóór constructief onderhandelen over alleszins redelijke verbeteringen voor werknemers en tégen politiek activisme. Die moderne vakbeweging was nooit primair 'identiteitsorganisatie', maar belangenorganisatie. Anders dan omroep, krant of politieke partij vervulden de bonden in Nederland van oudsher voor hun leden een directe economische functie. En terwijl de publieke omroep het zwaar te verduren kreeg van de commerciële zenders, kranten van televisie en internet, politieke partijen van de media, hebben zich nooit nieuwe instituties aangediend die de vakbeweging concurrentie aandeden. Ondernemingsraden zijn op hun best rivalen, geen concurrenten. Op het gebied van arbeidsvoorwaarden, hun kerntaak, hoeven de bonden niets of niemand naast zich te dulden.

Als feitelijke monopolist geniet de vakbeweging ook nog eens zware wettelijke bescherming. De overheid bekrachtigt het alleenvertoningsrecht op arbeidsvoorwaardelijk terrein door CAO's aan bedrijfstakken op te leggen. In allerlei overlegorganen zijn bonden de enige rechtmatige vertegenwoordigers van de werkende bevolking - ook al organiseren zij inmiddels slechts een

miniem deel der werkenden. Hun beschermde status komt neer op het recht om *altijd* namens *alle* werknemers op te treden.

Het is vertegenwoordiging zonder mandaat, een benauwend systeem. Stel je voor dat kranten en politieke partijen daar ook toe in staat waren! Hoewel de bonden er in de regel verantwoordelijk mee zijn omgesprongen, deden zich bij de uitvoering van de oude WAO toch ontsparingen voor waar zij een zeer belangrijk aandeel in hadden. En wellicht wilden vakbondsbestuurders ook, gestimuleerd door het monopolie op belangenbehartiging, na de ontzuiling wat al te lichtvaardig een zelfstandige politieke rol gaan spelen.

Ook de voorstellen van het kabinet-Balkenende om de verzorgingsstaat beter te laten sporen met voortschrijdende vergrijzing en ‘decollectivisering’, hebben de vakbeweging tot een vooral politieke reactie verleid. Geobsedeerd door het ‘rechtse kabinet’, weigeren FNV-voorzitter Lodewijk de Waal en de zijnen een eigen antwoord te geven op de cruciale vraag hoe solidariteit moet worden georganiseerd in een steeds heterogenere samenleving. Met de verbeterde strijd voor onverkorte handhaving van prepensioen heeft men het zich - onder druk van het vergrijste ledenbestand? - onnodig moeilijk gemaakt. De vakbeweging dacht niet actief mee met het kabinet, maar ging met veel geraas de machtsstrijd aan.

Die moet binnenkort culmineren in een omvangrijke demonstratie op het Museumplein. Maar hoe omvangrijk moet een mensenmassa zijn om argumenten kracht bij te kunnen zetten? Wanneer win je? Dat is het vervelende van de straat: daar bestaat de meerderheidsregel niet. Afgezien daarvan: past het de door de overheid zo goed beschermde vakbeweging wel om zich als buitenparlementaire oppositie te manifesteren, om establishment én dissident te zijn? Het is een raadsel waarom de PvdA, die onder Wouter Bos juist een eigen antwoord wil gaan geven op de vragen waar de vakbeweging met een boog omheen loopt, met dit establishment mee gaat stampen.

18-09-2004

II Zonder macht geen democratie

Leve de provincie

De verkiezingen voor Provinciale Staten, maart 2003, waren weer een lusteloze vertoning. Minder dan de helft van de kiesgerechtigden nam de moeite om naar de stembus te gaan. Alleen het omstreden Europees Parlement heeft een lagere opkomst. Provinciale volksvertegenwoordigers hebben een zwak mandaat en de Provinciale Staten tobben met een legitimiteitsprobleem. Voeg hierbij het functieverlies van de provincie, ingeklemd tussen Rijk en gemeente, en het beeld van een zieltogende bestuurslaag is compleet. Dat via de Staten de zetels van de Eerste Kamer worden gevuld, lijkt de kiezers niet extra te prikkelen om naar de stembus te gaan. Bovendien, ook de Eerste Kamer kampt chronisch met vragen over haar functie en rechtmatigheid.

De vaak gehoorde oplossing voor deze problemen is: opheffen, we kunnen het best stellen zonder provincie en senaat. Dit is de knipperbolformule. Toen bleek dat de feloranje knipperlichten bij zebrapaden overstekende voetgangers een vals gevoel van veiligheid gaven, werd de knipperbol afgeschaft. Probleem opgelost. Zou Nederland werkelijk democratischer worden zonder provincies en Eerste Kamer?

Opdoeken betekent om te beginnen dat burgers minder vaak kunnen stemmen. In principe is dat democratisch verlies. Logischer zou het zijn om de huidige combi-stem voor Staten en senaat te ontvlechten. Misschien lag het in de tijd van onze *founding fathers* anders en kon men toen nog, ongeacht de kwesties die speelden, met een en dezelfde stem Staten en Eerste Kamer aan-

wijzen. Maar tegenwoordig is niemand nog uit één stuk gehouwen, zoals onze negentiende-eeuwse voorvaderen. Bovendien houden beide bestuurslagen zich met zeer uiteenlopende zaken bezig. Ook daarbij past geen ondeelbare stem.

Stel bijvoorbeeld dat u in de provincie uw stem had willen verheffen tegen betonsocialisten die voornemens zijn een middeleeuwse polder te offeren aan ‘domme’ havens en bedrijfsterreinen. Net als veel economen begrijpt u immers dat met verfijnd beleid grotere welvaartseffecten te boeken zijn dan met grootscheepse investeringen in voor de Nederlandse kenniseconomie achterhaalde, laagwaardige activiteiten als overslag en transport.

Op weg naar het stemhokje liet u uw slimmere keuzen nog eens de revue passeren: biologische landbouw, behoud van de grutto, upgraden van uitgewoonde stadsgebieden, herinrichten van vervallen bedrijfsterreinen, impulsen voor technisch onderwijs. Het moet ook maar eens uit zijn met steeds weer nieuwe ‘zichtlocaties’ langs brede ontsluitingswegen. Het zou dus GroenLinks worden. Maar u rekende buiten uw alter ego, dat zich gaandeweg begon te roeren: ‘Een stem op GroenLinks is een stem op Chirac. Wil je dat wel?’

De combi-stem is een verscheurde stem, omdat het op een hoop gooien van provincie en Eerste Kamer geen rekening houdt met onze ‘postmoderne’ meervoudigheid. Vóór ‘law and order’ in de binnenstad, vóór een hoog grondwaterpeil in het veenweide-gebied, vóór de oorlog tegen een tiran. Ons ene hoofd kent meerdere zinnen. Dat is geen zweven, maar weloverwogen kiezen op grond van issues. Een aparte ‘provinciale’ stem, zonder gevolgen voor de Eerste Kamer, stelt kiezers beter in staat om doelgericht te stemmen. Dat systeem sluit aan bij een samenleving waarin politieke voorkeuren niet langer blind volgens beginsel en ideologie te ordenen zijn.

‘Gedifferentieerd’ en uitgesproken kiezen kan alleen als er meerdere bestuurslagen zijn. Provincies stellen kiezers bijvoorbeeld in staat onbezwaard ‘groen’ te stemmen. Het provinciebestuur moet dan wel op terreinen als natuur, milieu, verkeer en ruimtelijke ordening wezenlijke bevoegdheden houden of krij-

gen. Het opheffen van de provincie verschaalt daarentegen onze democratische mogelijkheden. Kiezers kunnen zich dan alleen nog over echt landelijke en echt plaatselijke kwesties uitspreken. Het is de vraag of iemands groene voorkeuren dan nog wel voldoende aan bod komen. Die liggen immers hoogstwaarschijnlijk in één mandje met verafschuwde landelijke beleidskeuzen.

Provincies garanderen bovendien het voortbestaan van kleine(re) gemeenten. Jarenlang is geijverd voor steeds grotere gemeenten, maar de opmars van bestuurlijke grootschaligheid en dito 'rationaliteit' lijkt tot staan gebracht. Wie kleine gemeenten wil, kan niet zonder provincie. En omgekeerd: wie de provincie afschaft, kiest voor grote gemeenten. Kortom, het functioneel en democratisch tekort van de provincie kan teruggedrongen worden. Dat is beter dan opheffen, een ingreep die Nederland en passant van z'n staatkundige geschiedenis zou beroven.

Ook de Eerste Kamer verdient het te blijven bestaan. Maar zij dient wel rechtstreeks te worden gekozen, tegelijk met de Staten. Vijftig senatoren, een paar per provincie, als vertegenwoordigers van districten met een vergelijkbare bevolkingsomvang. Sinds jaar en dag breken staatkundige vernieuwers zich het hoofd over de vraag: evenredige vertegenwoordiging of districtenstelsel? Beide hebben hun voor- en nadelen. Een gemengd stelsel kan het beste van beide werelden bieden. Evenredige vertegenwoordiging in de Tweede Kamer, de controlerende Eerste Kamer gekozen volgens het districtenstelsel. Zo'n senaat-nieuwe-stijl heeft minder binding met politieke partijen en is een kraamkamer voor politieke persoonlijkheden en nieuwe organisatievormen. Aan gezag hoeft het haar niet te ontbreken.

Het opheffen van democratische organen is een lui idee. Liever meer dan minder democratie. Nederlandse kiezers hebben al weinig te kiezen en nog minder te zeggen. De opgave is veeleer om kwakkelende organen relevant en gezaghebbend te maken.

15-03-2003

Vertrouwenscrisis

Volgens peiler Maurice de Hond zomer 2003 is het vertrouwen in de politiek en in politici nog nooit zo laag geweest. Universitair onderzoeker Philip van Praag neemt hetzelfde waar. De (vice-) premiers Balkenende, Zalm, De Graaf, maar ook de fractieleiders Verhagen (CDA), Bos (PvdA), Van Aartsen (VVD), Halsema (GroenLinks) en Dittrich (D66) halen onvoldoendes. Slechts de invoelende volkstriebun Marijnissen (SP) weet nog net een vijfje te scoren. Niettemin duikelde ook hij in driekwart jaar tijds met bijna twee punten in de ratings. Nu is de nazomer vast een wat ongelukkig peilmoment, want de politiek is dan twee maanden nauwelijks present geweest. Uit het oog, uit het hart. Maar belangrijker dan een momentopname is de tendens, en die laat zien dat de nieuwe politiek leiders hun 'grote' voorgangers bepaald niet naar de kroon steken. Mastodonten als Kok en Van Mierlo, Bolkestein en Lubbers deden het in identieke functies stukken beter.

Ter verklaring van de onvoldoendes is het makkelijk wijzen op de ondeugden van de nieuwste generatie politici. Balkenende praat te snel, Zalm lacht gekunsteld, De Graaf is de consciëntieuze topambtenaar gebleven die hij in een eerder leven was, Verhagen praat te traag, Bos praat te veel, Van Aartsen articuleert overdreven en loopt met 'silly steps', Halsema is een geoliede praatmachine, maar een vrouw, Dittrich praat ook als Brugman, maar is een windvaan. Het zal allemaal wel, maar het zijn stuk voor stuk bijzaken. Hoofdzaak is dat de nieuwe leiders nog niet

hebben kunnen duidelijk maken waarvoor zij staan, wat hun 'missie' is. De 'televisiedemocratie' kan veel, maar zij bekort niet de tijd die nodig is voor het opbouwen van een vertrouwensrelatie. Televisie genereert bekendheid, geen vertrouwen.

Kok, Bolkestein, Van Mierlo gingen in diverse hoedanigheden al ettelijke jaren mee voor zij hun politieke hoogtepunt bereikten. Nationale wederwaardigheden, verkiezingsstrijd, diverse beproevingen en vele jaren van aanwezigheid haalden hun 'essentie' naar boven. Je wist als kiezer wat je aan hen had. Ook kon er een band met een achterban groeien, gaandeweg 'charisma' ontstaan. De Opstand der Burgers die Fortuyn ontketende, leidde tot een totale generatiewisseling in politiek Den Haag. Reputaties werden verwoest, ego's gebroken. Na de dramatisch verlopen verkiezingen van mei 2002 werden Melkert en Dijkstal tot opstappen gedwongen. Rosenmöller en De Graaf gooiden na verloop van tijd zelf de handdoek in de ring. De Hoop Scheffer was eerder al een kopje kleiner gemaakt in een chaotische CDA-paleisrevolutie.

Na hun kleinering door Fortuyn waren Melkert en Dijkstal natuurlijk reddeloos verloren. Toch is het de vraag of een snelle politieke personeelwisseling steeds het juiste antwoord is op een electoraal-politieke crisis. Is die hoge omloopsnelheid niet eerder zelf een crisisfactor? De cijfers van De Hond lijken daarop te wijzen. Al die politieke broekenmannen (alleen Zalm heeft een lange staat van dienst - een reden voor ongerustheid) hebben lage cijfers. Allicht, ze komen net kijken. De stoelendans van vorig jaar heeft dan ook weinig opgelost, in elk geval niet meer vertrouwen in de politiek gekweekt.

Partijen die zich na een nederlaag haastig ontdoen van hun politiek leider, drijven doorgaans de duivel uit met Beëlzebub. Zij vernietigen een investering en brengen kansen op later rendement om zeep. Ook tot een nuttige loutering komt het zo niet, laat staan dat er sprake is van gedeelde smart en een verdiepte band tussen leider en achterban. Er is alleen een klinisch afscheid - en een besmuikt stilzwijgen over de heengezondene. De Nederlandse politiek zou zuiniger moeten omgaan met politici. Het snelle 'dumpen' berooft de democratie van iets wezenlijks:

kiezerstrouw, de kans op het ontstaan van langdurige banden. Loyaliteit verhoogt de legitimiteit, effectiviteit en stabiliteit van de politiek. Naarmate de functie van politieke partijen verder verzwakt, zullen investeringen in personen alleen maar noodzakelijker worden.

Maar het zijn toch de kiezers die ‘falende’ leiders wegstemmen? Nee, kiezers bezorgen hun een nederlaag, partijen danken hen af. Meestal gebeurt dit onder aanvoering van nerveuze ‘apparatsjiks’ die hun eigen posities bedreigd zien worden door een zwak presterende voorman. Gewone partijleden zijn naar alle waarschijnlijkheid tot een grotere tolerantie jegens struikelende leiders bereid. Een van de erfenissen van Fortuyn is, dat bijna alle politieke partijen de selectie van hun politiek leider hebben opengegooid. Wat vroeger in kleine kring z'n beslag kreeg - de aanwijzing van een partijleider en het samenstellen van kandidatenlijsten - zijn kwesties waarover voortaan alle leden kunnen beslissen. Er is een gerede kans dat die gewone leden milder zullen omspringen met hun politiek leiders dan het partijkader. Electorale politiek in de Verenigde Staten kent bijvoorbeeld, naast democratische bijtjesdagen, talloze voorbeelden van langdurige democratische trouw.

Democratisering van de kandidaatstelling leidt daarom waarschijnlijk tot langere politieke levens. Ook al omdat de nieuwe open procedures zullen beletten dat electoraal onaantrekkelijke kandidaten het tot lijsttrekker schoppen. Het mes van de interne democratisering snijdt zo aan twee kanten: én electoraal betere kandidaten én meer kiezerstrouw. Wouter Bos kan er hoop uit putten; hij krijgt tijd om te groeien. Maar Zalm?

30-08-2003

Het nieuwe oude regime

Hilda Verwey-Jonker was sociologe. In haar werkzame leven medeoprichter van de PvdA, pleitbezorger van vrouwenemancipatie en pionier van het beleidsonderzoek. Zij gaf haar naam aan het in opspraak geraakte onderzoeksinstituut dat in 2003 dertig jaar integratiebeleid inventariseerde in opdracht van een parlementaire onderzoekscommissie. Die commissie nam, op initiatief van de Socialistische Partij, de opbrengst van vele miljarden integratiebeleid onder de loep.

De ophef ontstond toen SP-Kamerlid Ali Lazrak, erkend criticaster van Nederlands immigratie- en integratiepolitiek, uit de commissie stapte omdat hij het Hilda Verwey-Jonker Instituut (HVJI) bij nader inzien ongeschikt vond voor die opdracht. (Naderhand verliet Lazrak ook de fractie.) Voortschrijdend inzicht had hem tot de slotsom gebracht dat het HVJI voor deze opdracht niet onpartijdig genoeg was. Het HVJI was zelf betrokken (geweest) bij de beleidsvorming, had zich laten kennen als voorstander van ‘de multiculturele samenleving’ en werd tot voor kort geleid door Jan Willem Duyvendak, lid van GroenLinks, een partij met uitgesproken opvattingen op dit beleidsterrein, tevens medeauteur van haar laatste verkiezingsprogramma.

Terwijl het tumult over Lazraks steen in de vijver aanzwol, viel Ayaan Hirsi Ali, Kamerlid voor de VVD en vorig jaar bij een vergelijkbare kwestie betrokken, Lazrak bij. Het instituut had zichzelf moeten wraken en het onderzoek aan anderen moeten laten. Toen brak de commotie pas echt los. Hoe kon men de weten-

schappelijke integriteit van een respectabel instituut ter discussie stellen! Of de integriteit, eer en goede naam van de voormalig directeur, thans hoogleraar sociologie aan de Universiteit van Amsterdam.

PvdA'er Ruud Vreeman, oud-FNV-bestuurder, oud-duopartijvoorzitter, oud-Kamerlid, burgemeester van Zaandam én voorzitter van het HVJI, was bijzonder verontwaardigd over de 'onwetenschappelijke' aantijgingen van beide Kamerleden. Ook Hans Boutellier (PvdA), oud-beleidsadviseur op het ministerie van Justitie en opvolger van Duyvendak, reageerde gebeten. Zijn instituut was onbetwist onpartijdig en onafhankelijk! Duyvendak zelf verklaarde zich in *nrc Handelsblad* 'van de feiten' en, net als de commissie die hem de opdracht gaf, 'onafhankelijk genoeg'. Om de opkomende kritiek te smoren, zette het HVJI het gewraakte rapport maar meteen op het internet.

Dat was heel verstandig. Het stormpje zal gaan liggen, net als eerdere stormpjes over hetzelfde onderwerp. *Volkskrant*-redacteur Martin Sommer blies er eerder dit jaar een aan. In het katern Reflex schetste hij een sociogram 'van het minderhedenonderzoek' en trachtte hij aan te tonen dat het hecht verknoopt was met overheid en beleid. Het kwam Sommer op een jibak te staan van Godfried Engbersen, een van de gewraakte onderzoekers: niet het minderhedenbedrijf klitte samen, maar de journalistiek, die zich op instigatie van Paul Scheffer tegen de multiculturele samenleving had gekeerd. De kwestie ebde weg eer ze goed en wel was begonnen.

De nieuwe affaire is om twee redenen pikant. Ten eerste vanwege de persoon Verwey-Jonker. Zij was in de jaren zeventig lid van de staatscommissie-Muntendam, die in opdracht van de regering onderzoek deed naar de wenselijkheid van een bevolkingspolitiek. Om precies te zijn: een restrictieve bevolkingspolitiek. Zelf was zij daar voorstander van, zowel van geboorte- als van immigratiebeperking. Het waren de nadagen van het neo-malthusianisme, toen bevolkingsbeperking nog een linkse zaak was, hier onder meer bepleit door de NVSH, in Amerika door Zero Population Growth, toen een invloedrijke beweging. Ook lid van

de commissie-Muntendam was de econoom Jan Pen. Nog onlangs beschreef hij hoe de aanbevelingen van de commissie door gekuip van christelijke commissieleden tandeloos werden gemaakt. Wat niettemin de eindstreep haalde: Nederland moest geen immigratieland worden.

De tweede pikanterie is de ongegeneerd regenteske reactie van het establishment, laten we het zo gerust maar weer noemen. De ouderen onder ons hebben de jaren zestig nog meegemaakt. Niet alleen de 'omwenteling' tegen het eind van dat onrustige decennium, maar ook de aanloop ernaartoe, de vroege jaren zestig, toen autoriteit nog heel gewoon was. Gezagsdragers lieten zich niet, nooit tegenspreken. Zij konden altijd rekenen op een respectvol zwijgen van hun talrijke minderen. De autoriteit had altijd gelijk en diskwalificeerde, met zelfverzekerde bonhomie, eventuele opposenten. Als die desondanks bleven tegenspartelen, veranderde de aimabele autoriteit in een verbolgen, venijnige regent. De machtigen ontkenden steevast hun eigen macht. Ik? Wij? Echte autoriteiten konden ook wat gewone stervelingen vrijwel nooit kunnen: onbaatzuchtig zijn, over hun eigen schaduw heen springen, tegelijk partijdig en onpartijdig zijn. Autoriteiten onderzochten daarom hun eigen schandalen en waren heel wel in staat hun eigen integriteit te beoordelen. Zo was het toen, zo is het weer. Het nieuwe regime dat na de jaren zestig aantrad, is het nieuwe ancien régime geworden.

Duyvendak is een aimabele autoriteit, maar een autoriteit. Niet rechts maar links, niet geboorneerd maar verlicht, niet burgerlijk maar kosmopoliet. Eind 1999 zei hij in *Met het oog op morgen* dat de overheid het toenmalig verzet tegen het asielbeleid moest 'negeren'. Dissidente burgers hadden 'ongelijk', de overheid moest gewoon doorzetten, op den duur accepteren de mensen het wel. Zo spraken autocratische regenten toen en zo spreken zij weer.

27-09-2003

Politieke rechtspraak

Na Fortuyn zijn al verschillende heilige huisjes van de vertegenwoordigende democratie gesneuveld. Nog even en Nederland kent het raadgevend referendum en de gekozen burgemeester. Aan een (gedeeltelijk) districtenstelsel wordt gewerkt. In politieke partijen wijzen niet langer 'bonzen' partijvoorzitters en partijleiders aan, maar de leden in rechtstreekse verkiezingen. Inmiddels circuleren er ook voorstellen om de rechter wetten aan de Grondwet te laten toetsen.

Strekking van het hernieuwde democratische elan sinds het 'revolutiejaar' 2002 is: meer zeggenschap voor kiezers, grotere verantwoordingsplicht voor gekozenen, doorzichtiger politieke processen. Over de wenselijkheid van meer democratie heerst een brede, zij het wat angstige consensus. De weinige dissidenten kanten zich vooral tegen voorstellen die de (evenredig) vertegenwoordigende democratie zouden verzwakken.

Het raadgevend referendum moet het bijvoorbeeld ontgelden, omdat het gekozen volksvertegenwoordigers onder curatele stelt van hun eigen kiezers. Ogenschijnlijk verbetert dat het toezicht op de macht, maar in feite wordt effectieve democratische controle volgens de critici juist moeilijker, omdat die goed afgebakende, samengebalde politieke macht vereist. Machtsdeling hoort bij de democratie, maar genivelleerde en eindeloos met allerlei derden gedeelde macht tendeert naar ongrijpbaarheid. Zie bijvoorbeeld de minister die, handen losjes in de lucht, het parlement trouwhartig komt vertellen dat hij, helaas,

niet aanspreekbaar is omdat hij 'er niet over gaat'.

Of het raadgevend referendum de vanouds paternalistische Nederlandse democratie zal schaden, staat nog te bezien. Vast staat wel dat vertegenwoordigende politici de afgelopen decennia veel macht en invloed moesten inleveren als gevolg van het systematisch inperken van de werkingssfeer van de nationale politiek. Dit machtsverlies heeft vermoedelijk sterk bijgedragen aan de politieke malaise die Fortuyn in staat stelde zijn Opstand der Burgers te ontketenen. Machtsverlies heeft zich op veel fronten tegelijk voorgedaan. 'Europa' dringt als wet- en regelgever steeds dieper de lidstaten binnen. Internationale verdragen bemoeien zich in wurgend detail met de aangelegenheden van de voorheen soevereine Nederlandse staat. Door wetgeving en juridisch activisme rukken (bestuurs)rechters op, ten koste van de politieke beslisruimte. Grote ambtelijke bureaucratieën blijken immuun voor effectieve politieke sturing. Zelfstandige bestuursorganen - instellingen waarover de politiek ooit zeggenschap had - zijn beroofd van elke politieke bemoeienis, net als verzelfstandigde of geprivatiseerde staatsbedrijven.

Ook decentralisatie onttrok veel beleid en zeggenschap aan 'Den Haag'. De nationale munt legde het loodje, normen voor begroting en staatsschuld liggen vast in EMU-verdrag en Stabiliteitspact. Deskundigen zonder verantwoordingsplicht jegens kiezers heersen op allerlei terreinen waar vroeger democratische politici de dienst uitmaakten. Het machtsverlies van de politiek houdt volgens sommigen zelfs 'het einde van de democratie' in. Als de politiek bijna nergens over gaat, ligt het voor de hand dat mensen hun belangstelling ervoor verliezen. Staat er niets op het spel, dan laten kiezers het massaal afweten.

Een eerste vereiste voor vitale democratie, voor serieus debat, kiezersparticipatie en democratische machtsvorming, is dat gekozen politici zeggenschap hebben over belangrijke zaken. De voorstellen van GroenLinks-leider Femke Halsema en PvdA-voorman Wouter Bos om wetten door de rechter aan de Grondwet te laten toetsen, is daarmee in strijd. Democratisch gekozen politici verliezen dan immers nog meer macht. Dat strookt mis-

schien wel met een nieuw democratisch realisme, dat meer verwacht van de rechtsstaat dan van de democratie. Maar hoe lang blijft een rechtsstaat zonder democratie een rechtsstaat?

Er kleven nog meer bezwaren aan de toetsingsgedachte. Wie rechters wetten laat toetsen, politiseert de rechter. Hoe desastreus dat uitwerkt, is gebleken in de Verenigde Staten, waar telkens felle (partij)politieke strijd ontbrandt als er een hoge rechter moet worden benoemd. Na de Tweede Wereldoorlog heerste tientallen jaren een ‘progressief’ Hooggerechtshof dat met vergaande uitspraken (onder meer over rassenscheiding, abortus en de doodstraf) immense invloed had op het politiek-maatschappelijk leven. Opvattingen waarvoor geen politieke meerderheid bestond, triomfeerden niettemin via de rechter. Niet de wetgever bepaalde wat de wet van het land was, maar de rechter.

Het juridisch activisme van het Hooggerechtshof leidde tot heftige politieke strijd, die nog altijd voortwoedt. Het Amerikaanse neoconservatisme is in veel opzichten de politieke reactie op wat werd gezien als usurpatie van politieke macht door politiek onbevoegden. De neoconservatieve revolte had haar oorsprong in de strijd voor ‘strikt constitutionalisme’: in de rechtspraak moet het om de wet gaan, niet om de eigen opvattingen van de rechters. De orthodoxie won deze strijd - sinds de jaren van Reagan en Bush sr. overheerst in het Hooggerechtshof de stem van neoconservatieve rechters.

Zou het in Nederland anders gaan? Zoals het is, is er al geen gebrek aan juridisch activisme: in het vreemdelingenrecht, maar ook op terreinen als abortus, euthanasie, kraken en drugsbeleid zagen rechters en advocaten geregeld kans om gekozen, maar weifelhoedige politici de wet voor te schrijven. Als ook constitutionele toetsing mogelijk wordt, zullen nog meer gepassioneerde betrokkenen voor de strategie kiezen om wat in de politiek onhaalbaar blijkt, bij de rechter te bevechten. Met heftige strijd over de politieke kleur van rechters en rechtscolleges als gevolg. Dat zal het aanzien van de rechtspraak ernstig schaden, maar ook de democratische politiek.

08-11-2003

Populaire openbaarheid

Een conclusie uit de alweer bijna vergeten affaire-Wisse Smit is dat royalty tegenwoordig niet veel meer is dan een vorm van celebrity. Het zijn geen Nederlandse woorden, maar het duurt vast niet lang meer tot ook 'celebrity' goed Nederlands is voor: 'populaire roem', 'mediafaam', 'gevierdheid'. Voetballers zijn onmiskenbaar celebrities, net als popsterren, captains of industry, soapacteurs, politici, weermannen en andere tv-gezichten, enkele journalisten, schrijvers, kunstenaars, deskundigen, mediamieke advocaten en hun roemruchte klanten. Klaas Bruinsma was celebrity, al was hij nooit in beeld. Maar Friso, een prins van den bloede - ook celebrity?

Klassieke Oranjeklanten als premier Balkenende en minister Donner denken van niet. Zij koesteren de gedachte dat het koningshuis wezenlijk anders is en aanspraak kan maken op een speciale bejegening. Celebrity is profaan, werelds - en mag dus bespot, gehoond, gepersifleerd worden. Royalty is daarentegen sacraal - en dan mag dat niet. Eerbied is geboden. De monarchie staat boven de regels die voor gewone stervelingen gelden. Het is een groot misverstand. In onze gedemocratiseerde, onttoverde, samenleving is niets 'heilig' meer en bestaat alles bij de gratie van populaire instemming. Dat geldt zelfs voor de monarchie, hoezeer dit instituut nu ook juist bedoeld was om een deel van het maatschappelijk en staatkundig leven aan het domein van de volksgunst te onttrekken.

Het koningshuis is allerminst gewijd - we weten wel beter. Met

ontzettend veel goede wil en opgeschorte scepsis kan de oorsprong nog wel als zodanig worden gezien, maar voor het heden geldt dat zeker niet. Wél kunnen we natuurlijk met z'n allen doen alsof, maar dat is wat anders. De monarchie is en blijft een keuze, geen voorzienigheid. Nederland kent dan ook eigenlijk geen constitutionele, maar een 'populaire monarchie'. Net als andere, meer laag-bij-de-grondse instellingen bestaat zij alleen zolang het volk dat wil. De Oranjes weten dat sinds jaar en dag en gedragen zich er ook naar. Wie er ook verder nog in het sacrale karakter van de monarchie mogen geloven, de Oranjes zeker niet. Zij zetten liever public relations in en uitgekende mediastrategieën om het voortbestaan van de monarchie te waarborgen.

In hun onbekookte aanval op de florerende Oranjesatire aten Balkenende en Donner van twee walletjes. Aan de ene kant riepen zij op de onschendbaarheid van het gewijde te respecteren. Tegelijkertijd bleken ze goed te beseffen dat de monarchie helemaal niet heilig is, maar afhankelijk van de volksgunst, net als hun kabinet. De mythe is doodgewoon mensenwerk en kan dus ook kapot worden gemaakt. Beide 'staatslieden' hebben het geweten: zelden heeft een premier zo genadeloos op z'n falie gekregen. Toch is te weinig opgemerkt dat hun uitlatingen in een breder patroon passen. In deze kwestie stonden Balkenende en Donner alleen, maar niet met hun thema. Alom - links en rechts - heerst onbehagen over de media.

Zeker sinds de opkomst van Fortuyn is er een intellectueel offensief op gang gekomen tegen al te vrije, ongebreidelde en onstuurbare media. Dit beeld van 'de' media, zoals neergelegd in enkele gezaghebbende rapporten en studies, wint veld in kringen van pers- en beleidswetenschappers, politicologen, juristen en praktiserende politici. Het onbehagen heeft veel weg van morele paniek en put uit verschillende bronnen. 'Fortuyn' is er een van, net als 'commercialisering', de verzwakte positie van de klassieke gedrukte media en de 'hype' die telkens heet te ontstaan als nieuwe en oude (audiovisuele) media elkaars megafoon worden bij het in vereniging onthullen van sappige schandalen.

Het offensief tegen de 'medialogica', zoals het afkeurend wordt

genoemd, moet serieus worden genomen; men heeft argumenten. Maar het geeft óók blijk van een ouderwets en allesbehalve onschuldig verlangen naar controle en regulering, de veilige haven van een gezagsgetrouw persbestel dat zijn ‘voorlichtende taak’ tot tevredenheid van deskundigen en andere autoriteiten vervult. De nadelen van onze rommelige, vercommercialiseerde, mogelijk zelfs verwilderde mediademocratie zijn zonneklaar. Maar het optreden van de zelfbenoemde heelmeeesters is niet zonder gevaar. Net als Balkenende en Donner wantrouwen zij het onderscheidings- en oordeelsvermogen van ‘gewone’ lezers, kijkers, luisteraars, websurfers en kiezers. Aldus nemen zij stelling tegen een nieuwe fase in de geschiedenis van de openbaarheid. Zij willen autoriteiten tegen media en mediaconsumenten tegen zichzelf in bescherming nemen en ijveren zo voor terugkeer naar een elitaire openbaarheid.

Ingrijpende veranderingen in de openbaarheid hebben zich ook vóór de huidige ‘populistische wending’ geregeld voorgedaan. Dat was altijd weer wennen voor de ‘gevestigden’ en leidde ook steeds tot gesomber over ‘vervlakking’ en ‘verloedering’. Kurt Baschwitz, pionier van de perswetenschap, zag zich vlak na de Tweede Wereldoorlog al geroepen dit pessimisme over ‘de intelligentie van het krantenlezend publiek’ te weerleggen. Er was nog geen televisie of internet te bekennen, maar al wel hetzelfde wantrouwen jegens ‘de massa’ als nu. Baschwitz: ‘De inadequate angst voor iets onbepaalds dat men massa noemt en waarin men onverstand en onberekenbaarheid belichaamd wil zien, zou in democratische landen tot een verlammeende idee kunnen worden.’ Precies. Leve de vrije pers en de ongedisciplineerde openbaarheid!

15-11-2003

Soevereiniteit en democratie

Een van de lessen die politiek Den Haag uit de stormachtige opkomst van Fortuyn heeft getrokken, is dat de democratie vernieuwd en verdiept moet worden. Het kabinet werkt daarom aan de gekozen burgemeester, de introductie van referenda en een verandering van het kiesstelsel. Zoals meestal in een democratie, is lang niet iedereen het eens met de voorgenomen veranderingen. Wat daarbij opvalt, is dat voor- en tegenstanders van de vernieuwingsplannen zich nauwelijks langs partijlijnen manifesteren. Enthousiasme - in beperkte mate - en scepsis - in overmaat - zijn in alle partijen te vinden, met de traditionele vernieuwingspartij D66 als enige uitzondering.

De leidende politici hebben weliswaar hun zegen aan een ronde van staatsrechtelijke vernieuwingen gegeven, maar de tegenstand is kwalitatief en kwantitatief van dien aard dat het pleit nog niet is beslecht. Verantwoordelijk D66-minister De Graaf gaat er nog een zware dobber aan krijgen. Het verzet is deels praktisch van aard en kant zich dan tegen specifieke uitwerkingen. De rechtstreeks gekozen burgemeester, oké, maar die moet dan wel niet langer de raad voorzitten. En meer van zulke kwesties. Maar velen blijken ook met kracht van argumenten verknocht aan de huidige vertegenwoordigende democratie en nemen heel principieel stelling tegen de vernieuwingsplannen.

Verschillende ‘kampen’ komen ook aan bod in het decembernummer van S&D, het maandblad van de Wiardi Beckman Stichting, wetenschappelijk bureau van de PvdA. Onder de titel ‘De-

mocratie in de steigers' is het voor een groot deel gewijd aan de voors en tegens van de staatsrechtelijke vernieuwingen. De sociaal-democratie blijkt verdeeld. Dat is nauwelijks opmerkelijk. Wel opmerkelijk is dat de 'monarchale sleutel' van de Nederlandse Grondwet als argument tegen staatkundige vernieuwingen wordt ingeroepen. De betreffende auteur, staatsrechtskundige F. de Vries, tevens PvdA-fractievoorzitter in de gemeenteraad van Groningen, doelt daarmee op de grote afwezigheid in Nederlandse Grondwet en democratie: de volkssoevereiniteit.

Inderdaad heeft de 'volkswil' ten onzent constitutioneel nooit het volle pond gekregen. Het soevereine volk moest nu eenmaal, tot de dag van vandaag, concurreren met die andere soeverein: de Koning. De Grondwet ademt die tweeslachtigheid. In *De eed op de kaatsbaan*, zijn fraaie afscheidscollege, wees de Leidse hoogleraar Van der Burg hier enkele jaren geleden ook al met nadruk op. Of sprake is van een oorzakelijk verband is moeilijk te zeggen, maar in de praktijk paste de verdonkeremaande volkssoevereiniteit perfect bij de voorkeuren van het politieke establishment. Sinds jaar en dag ziet deze het liefst een democratie die de volksinvloed sterk tempert. Meer democratie komt al snel in de buurt van populisme en, dus, verfoeilijke volkse gevoelens.

De Nederlandse democratie is indirect, vertegenwoordigend, elitair, consensusgericht, biedt een hoofdrol aan 'bemiddelende' partijen en grossiert in benoemde ambten. In vergelijking met andere landen gaan Nederlandse kiezers ook slechts hoogst zelden naar de stembus. Maar in het kielzog van 'Fortuyn' staan de regeringspartijen op het punt de balans enigszins te verschuiven en meer macht bij de kiezers te leggen. De beoogde staatkundige vernieuwingen zijn een poging om de vanouds zwakke Nederlandse volkssoevereiniteit te versterken. Ondanks interne kritiek is de PvdA bereid hierin met Balkenende 11 mee te gaan.

Het is een tegenstrijdige - of complementaire? - ontwikkeling. Op het Europese front gebeurt namelijk iets heel anders: daar levert Nederland steeds meer soevereiniteit in. Een Europese grondwet, hoe die er ook precies uit komt te zien, zal zeker geen einde maken aan die sluipende soevereiniteitsoverdracht. Om-

helst Nederlands politieke elite de volkssoevereiniteit thans om verder machtsverlies in Brussel tegen te gaan, c.q. om nog wat Nederlandse democratie te redden? Volgens een Amerikaanse waarnemer, Marc F. Plattner, dreigt het lood om oud ijzer te worden. Onder de titel 'Sovereignty and Democracy' waarschuwt hij in het decembernummer van *Policy Review*, een tijdschrift van The Hoover Institution, dat democratie niet zonder soevereiniteit kan en soevereiniteit weer niet mogelijk is zonder de moderne staat. Dat wil zeggen: een afgebakende territoriale eenheid en duidelijke afspraken over wie er deel van uitmaken.

Aangezien de EU zich tot een 'postmoderne', niet-statelijke entiteit ontwikkelt, daagt in Europa zowel het einde van de (volks) soevereiniteit als van de democratie. Deze waarneming is niet nieuw, de Fransman Guéhenno deed haar al midden jaren negentig. Maar Plattner neemt nog iets anders waar: de opkomst van ideeën in Europese politieke en wetenschappelijke kring die het verdwijnen van 'achterhaalde' concepties als (volks)soevereiniteit en democratie toejuichen. Volk, volkssoevereiniteit, democratie en, als onontbeerlijke zetel daarvan, de natiestaat, waren ooit verlicht, modern, links. Dat beeld is aan het kenteren. Er is een Europees links ontstaan dat, mede onder verwijzing naar de gruwelen van de Tweede Wereldoorlog, volkssoevereiniteit, democratie en de moderne staat vooral als gevaarlijke instituties beschouwt, die buitenstaanders uitsluiten en bedreigen.

Het is niet moeilijk om begrip te hebben voor zulke democratie- en staatsafwijzers. Op hol geslagen democratie en een ontketende staat zijn aantoonbare gevaren. Maar wat te denken van de heerschappij van een (zelfbenoemde) elite in een postmoderne Europese non-staat? Dan is minder Europa en meer nationale soevereiniteit en democratie toch werkelijk verkieslijker.

03-01-2004

De val van een publieke man

Serieus doordringen in de omvangrijke stapel papier met de pastorale titel *Bruggen bouwen*, het rapport van de parlementaire commissie-Blok, is me nog niet gelukt. En aangezien men dient te zwijgen over wat men niet heeft gelezen... Eerst huiswerk doen. Misschien lag het ook aan de ongenaakbare omvang van dat rapport, dat Nederland zich maar al te graag liet afleiden door iets veel onderhoudenders: de verwickelingen rond een Amsterdamse wethouder. Vergeleken met de taaie integratieproblematiek is de zaak-Oudkerk onbenullig, maar evengoed weerspiegelt die affaire ingrijpende veranderingen in de Nederlandse politieke cultuur.

De politiek, zo werd weer duidelijk, bestaat steeds meer bij de gratie van het persoonlijke. Hoe is anders de immense nationale aandacht te verklaren voor een lokale flutkwestie zonder politieke consequenties buiten de hoofdstad? Dat Oudkerk op de Amsterdamse zender AT5 opening van zaken gaf, was tot daar aan toe, maar de gevallen wethouder mocht diezelfde avond ook opdraven in B&W en NOVA. Het optreden van de zondaar riep zowel verbazing als bewondering op. Daar was-ie dan: binnenstebuiten gekeerd, maar niettemin zéér beeldvullend, de man van wie het hele land belastende details uit zijn persoonlijke levenssfeer kende. Wat doet iemand op het moment van zijn verplettering? Het moet gezegd, Oudkerk wist er uitstekend raad mee. Verwoest en boetvaardig, bereid tot grondig zelfonderzoek, doorspekte hij zijn deemoed met boosheid over de schending van zijn privacy.

Oudkerks woede is even begrijpelijk als achterhaald. Het land zag een ‘publieke man’ die aanspraak maakte op privacy, maar tegelijk geen enkele poging deed om zijn persoonlijke levenssfeer echt af te grenzen. Op mogelijk het bitterste moment van zijn leven zwolg hij. Camera's zijn instinctief dol op zulk narcisme en registreerden dan ook - tegelijk liefdevol en voyeuristisch - iedere trilling van mondhoek of ooglid, elke zucht van ellende, iedere aanzet tot flirtend glimlachje van de oud-wethouder.

Deze Big Brother-imitatie onderstreepte dat de casus-Oudkerk een perfecte illustratie is van *The Fall of Public Man*, zoals in 1977 opgetekend door de Amerikaanse socioloog Richard Sennett. Het openbare leven, aldus Sennett, bezwijkt onder de hang naar, ja zelfs de ideologie van intimiteit en persoonlijkheid, waardoor het onderscheid publiek-privé teloorgaat en een politieke orde in een psychologische orde verandert. Oudkerk bleek inderdaad geen moment te staan voor welomschreven politieke opvattingen: hij representeerde slechts zijn rondborstige, ongekamde zelf, ruige authenticiteit en emotionele kwetsbaarheid.

Deze psychologisering van de politiek blijkt te werken ook. Heel veel mensen vinden dat Oudkerk, wiens politiek uit niet meer dan zijn persoon bestaat, toch recht op een privé-sfeer heeft. Peilingen (en ingezonden brieven) suggereren dat hij onverminderd populair is en dat men hem zijn zonden vergeeft - of die niet als zodanig ziet. Sinds Fortuyn verrassen zulke feiten niet echt meer. De ‘populaire democratie’ hecht meer waarde aan personen dan aan partijen. Door het functieverval van de politieke partijen lijkt deze ontwikkeling nauwelijks nog te keren. Aan personalisering en psychologisering van publieke zaak en politiek kleven grote bezwaren, maar gezien de zwakte van de partijorganisaties houdt deze ontwikkeling ook een belofte in. Politici zullen moeten leren hun persoon effectief met politieke issues en opvattingen te verbinden en met zo'n combinatie verkiezingen in te gaan.

De consequentie is wel dat de beoordeling van politiek via de persoon van de politicus gaat lopen of zelfs helemaal op diens persoon gebaseerd zal zijn. In de Amerikaanse politiek is menig-

een al over karakterzwakte of kamertjeszonden gestruikeld. Onheus, unfair - maar bij gebrek aan duidelijke politiek-inhoudelijke maatstaven moet het oordeel van de kiezers toch érgens op stoelen. Psychologiserende lankmoedigheid, zoals in het geval-Oudkerk (en indertijd bij Clinton), past eigenlijk slecht bij geper-sonaliseerde politiek. Moreel falen, de faux pas, God, gezin en karakter zijn immers de coördinaten van dat systeem, bij gebrek aan meer politiek-inhoudelijke criteria.

Maar waar Amerika (Clinton buiten beschouwing gelaten) personalisering en psychologisering van de politiek paart aan een sterke (re)moralisering van het publieke leven, blijft in Nederland de personalisering samengaan met een door Paars aangemoedigde ‘demoralisering’ van de publieke ruimte. Opheffing van het bordeelverbod gaf hoerenlopers een morele vrijbrief: er is niets laakbaars aan, want het is niet verboden! Zo kan Nederland opgezadeld raken met een door personen gedomineerde politiek, zonder dat kiezers nog beschikken over ijkpunten - politiek of moreel - om politici de maat te nemen. Dan resteren alleen nog subjectieve, psychologische maatstaven, die de wat minder rondborstige en ‘authentieke’ politieke persoonlijkheden natuurlijk subiet diskwalificeren. Het geval-Oudkerk laat ook zien tot welke morele verwarring en laffe politieke oordelen psychologisering van het openbare leven kan leiden.

Maar een andere, optimistische kijk is ook mogelijk. Ja, er is sprake van demoralisering, maar die is selectief, vooral gericht op seksuele ‘zedelijkheid’. Op andere terreinen - discriminatieverbod, egalitaire omgang tussen mensen, relativering van hiërarchie - is de moraal juist aangescherpt. Onze politieke orde blijft dan ook een morele orde en wordt allerminst, zoals Sennett vreesde, gereduceerd tot psychologie.

24-01-2004

Zonder macht geen democratie

Mark van der Horst is VVD'er, klein begonnen in het lokale bestuur, en sinds 2002 wethouder van Amsterdam. Na het vertrek van collega Dales werd hij loco-burgemeester. Bij die gelegenheid mocht hij een lange monoloog in *de Volkskrant* (17-3-2004) afsteken. Die ging over de 'Norm van Van der Horst'. Volgens de nieuwe loco dient het aantal politici in Nederland gehalveerd te worden. Er zijn er gewoon veel te veel, ze hebben te weinig om handen en houden elkaar tot vervelens toe bezig in ondoorgrondelijke gelegenheidsorganen.

Toen Van der Horst wethouder werd, bleek hij automatisch lid of voorzitter van twaalf van zulke clubs: 'Allemaal gevuld met politici; dus bestuurders, wethouders, gedeputeerden en raadsleden.' Enkele slierten uit de 'bestuurlijke spaghetti' die op z'n bordje lagen: 'Bonroute', een vergaderorgaan dat overbleef van de tolpoortjesplannen van minister Netelenbos; het Centraal Nautisch Beheer; het CROS, een overlegorgaan voor Schiphol; groengebieden met een algemeen en dagelijks bestuur; de twee waterschappen die in Amsterdam opereren; het Regionaal Orgaan Amsterdam (ROA) waarin zestien regiogemeentes met elkaar overleggen.

Dat ROA is vast nuttig zolang er geen volwaardig Groot-Amsterdam bestaat. Toch kon het niet beletten dat dwerg Diemen dwarslag bij het aanleggen van een bovenleiding. Met als hilarisch gevolg dat elektrische trams jarenlang door een speciaal aangeschaft diesellocomotiefje naar de werkplaats gesleept moesten worden.

Van der Horst berekende dat alleen al in Amsterdam 425 politici rondlopen: één op 1750 Amsterdammers. Naast deze Hollandse stroperigheid en versnippering zou het buitenland gunstig afsteken. München klaart de klus met drie (loco-) burgemeesters en 82 raadsleden. Miljoenenstad New York neemt genoeg met 'een burgemeester en 51 raadsleden. That's all.' Het leek me nogal kras en het is dan ook gewoon niet waar. New York telt inderdaad 51 raadsleden - één per district - en een (gekozen) burgemeester. Maar ook de vijf New Yorkse *boroughs*, stadsdelen, hebben elk een gekozen voorzitter en eigen raad. Daarnaast heeft de stad een gekozen *comptroller* (thesaurier), en een gekozen *public advocate*, elk met een eigen hofhouding.

Anders dan bij de meeste Amsterdamse bestuurders, gaat het niet om vrijetijdspolitici. De burgemeester verdient tweehonderdduizend dollar per jaar, gewone raadsleden toucheren bijna een ton. Zij zijn allemaal beroeps, hebben eigen staven en zijn meebesturende baasjes in eigen district. Ieder district telt bovendien een *community board* met bescheiden bevoegdheden op velerlei terrein en vijftig benoemde, niet-gesalarieerde leden. Ook het echte raadslid zit in die gemeenschapsraad, maar zonder stemrecht. Alleen al in deze nederigste New Yorkse bestuurslaag zijn derhalve zo'n 2500 amateur-politici in de weer.

Ook de staat New York manifesteert zich in New York City. Niet minder dan 85 - uiteraard gekozen - leden van de Assemblee, het huis van afgevaardigden, vertegenwoordigen een district in New York City, net als ruim dertig senatoren. Bovendien bevinden zich vijf *counties*, de kleinste bestuurlijke eenheden van de staat, op het grondgebied van de stad - met alles erop en eraan. Bij dit alles komen nog talloze publiekrechtelijke lichamen en functionele besturen als agentschappen, autoriteiten, *commissions* en *commissioners*. Tot voor kort kozen de New Yorkers ook publieke schoolraden. Deze (onvolledige) opsomming illustreert een imposante wirwar van instellingen, competenties en rivaliteiten. Ook in Nieuw Amsterdam wemelt het van de politici (over gekozen rechters en aanklagers hebben we het nog niet eens); New Yorkers kunnen meepraten over bestuurlijke spaghetti.

De feiten van wethouder Van der Horst kloppen dus niet helemaal, maar daarmee heeft hij nog geen ongelijk. Bestuurlijke versnippering, stroperigheid, desoriëntatie zijn wel degelijk een probleem in Nederland. Het begrip ‘involutie’ is een rake typering voor ons huidige binnenlands bestuur: naar binnen gekeerde, voortwoekerende institutionele verfijning en verkleving, op een wijze die verduistert wie waarvoor nu eigenlijk verantwoordelijk is. Er zijn ettelijke gekozen bestuurders, maar toch kunnen we maar zelden iemand op een scherpe verantwoordelijkheid aanspreken. Met elkaar maken al die politici en hun hybride organen de macht geheel en al zoek. Ook het verschil tussen ambtelijk en politiek besturen is totaal verloren gegaan.

Deze toestand is de gezamenlijke vrucht van onopgelost gebleven problemen van bestuurlijke schaalgrootte en de democratiseringsbeweging uit de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw. Sluimerende representativiteits- en legitimizeitscrises werden toen bezworen met inspraak, overleg en medezeggenschap. Vormen van directe democratie moesten de haperende vertegenwoordigende democratie aanvullen en versterken. Wat we uiteindelijk kregen, is een ‘participatiedemocratie’, die de macht tot in het oneindige spreidt en verdonkeremaant.

Een democratie die macht niet duidelijk toewijst is onthand. Alleen effectieve, zichtbare macht is controleerbare macht. Daaraan schort het in Nederland. Net als eind jaren zestig heerst de rattenkoning: een onontwarbare knoedel van posities en relaties. Machtsspreiding, de democratiseringsstrategie van weleer, ging ten koste van bestuurlijke helderheid. Die strategie beleeft nu de nadagen van haar levenscyclus. De gekozen burgemeester is dan ook geen oprisping van populisme, maar hard nodig om democratische verhoudingen en bestuurlijke helderheid te herstellen. Onze lokale participatiedemocratie krijgt plebiscitaire trekjes - om de zoekgeraakte macht terug te vinden. Dan kun je ook heel goed met wat minder politici toe.

27-03-2004

Een representatiever kiesstelsel

Is Nederland toe aan een nieuw kiesstelsel? Moet het systeem van evenredige vertegenwoordiging, dat relatief veel zeggenschap bij politieke partijen legt, wijken voor een districtenstelsel of een gemengd stelsel? Dat zou de kiezers meer invloed geven en een ander type volksvertegenwoordiger genereren dan de gangbare grijze muizen. Doordat er in deze al tientallen jaren slepende kwestie nog geen begin van overeenstemming is ontstaan, komt er maar geen schot in. Electorale schokken en staatscommissies leverden geen consensus op. Voor staatsrechtelijke hervormingen bleek in Nederland geen meerderheid te vinden. Even leek de Opstand der Burgers van 2002 beweging te hebben gebracht in de eeuwige impasse. De schrik zat er goed in bij de ‘gevestigde partijen’, zoals ze toen opeens weer heetten. En toen D66 begin 2003 in de kabinetsformatie in beeld kwam, bood die partij andermaal het districtenstelsel als panacee aan voor ‘de crisis in de politiek’.

Zo kreeg D66-minister De Graaf in Balkenende 11 de opdracht om met een wetsontwerp te komen. Intussen is dat er alweer enige tijd, maar een warm onthaal is uitgebleven. Alleen zijn eigen D66 steunt het plan van De Graaf voor een gemengd kiesstelsel naar Duitse snit: gewapend met twee stemmen kiest de kiezer voor een landelijke lijst en voor een districtsgebonden kandidaat. Door de andere partijen (en veel deskundigen) is het inmiddels afgedaan als een gekunsteld, onbegrijpelijk en onwerkbaar systeem. Daarom ziet het ernaar uit dat deze afspraak uit het regeerakkoord niet ver zal komen. Jammer, want hoewel de evenredige

vertegenwoordiging ooit de nodige voordelen bood, beginnen de laatste decennia de nadelen steeds meer te overheersen.

Hét argument voor evenredige vertegenwoordiging is altijd geweest dat die representatiever is dan een districtenstelsel. Elke politieke schakering komt aan haar trekken in de volksvertegenwoordiging. Het districtenstelsel daarentegen legt minderheden het zwijgen op en zou bijvoorbeeld het kleinchristelijke geluid doen verstommen. Ook ouderenpartij(en) en Fortuyn zouden kansloos zijn. Evenredige vertegenwoordiging werpt geen drempels op, geeft iedereen een effectieve stem en werkt uitstekend als waarschuwingssysteem: signalen uit de samenleving dringen snel tot de politiek door. Het is een ideaaltypische omschrijving. Dat neemt niet weg dat evenredige vertegenwoordiging prima paste bij de verzuiling, met haar stevig gewortelde massa- en beginselpartijen. Maar geldt dat ook nog voor het huidige politieke bestel - de verzuiling voorbij, maar nog zonder eigen karakteristieken?

De afnemende maatschappelijke weerklank van politieke partijen en het verval van ideologieën heeft tot een democratie geleid waarin ontwortelde partijen de dienst uitmaken, met weinig participatie en lijkbleke volksvertegenwoordigers. De evenredige vertegenwoordiging bestaat bij de gratie van lijstvullers, lieden zonder eigen mandaat, uitverkoren door partijen. De kiezers bepalen niet wie er gekozen worden, maar voornamelijk hoeveel er worden gekozen van iedere partijlijst. Zonder massapartijen brengt de evenredige vertegenwoordiging een in zichzelf gekeerd politiek systeem voort. Politici zijn meer met elkaar bezig dan met hun kiezers.

Tegenover de aantoonbare nadelen van evenredigheid staan de verwachte voordelen van het districtenstelsel. Dat mobiliseert de kiezers, omdat verkiezingen altijd om de machtsvraag gaan: alleen de winnaar behaalt een zetel. In theorie leidt dit tot een levendige verkiezingsstrijd, hoge opkomstcijfers en mogelijk een geringere rol voor politieke partijen. Partijloze kandidaat-volksvertegenwoordigers kunnen een eigen campagneorganisatie opzetten. Het districtenstelsel staat dicht bij de kiezers en geeft een ander type

politicus kansen dan voegzame partijgangsters. Invoering zou weliswaar verlies aan representativiteit betekenen: politieke minderheden zijn er slechter mee af. Maar ook winst, doordat andere, ongebonden temperamenten, stijlen en voorkeuren aan bod komen. Per saldo zou er een ander type representativiteit kunnen ontstaan, die weliswaar minuscule politieke strominkjes benadeelt, maar royaal ruimte biedt aan diversiteit, aan personalisatie, aan rituelen van de machtsstrijd, expressieve waarden en theatrale behoeften.

Zo'n verschuiving zou goed aansluiten bij de veranderende functie die het parlement en de media in de huidige 'populaire democratie' of 'toeschouwerdemocratie' spelen. Uiteraard blijft de volksvertegenwoordiging nodig om de democratische meerderheid te bepalen en een regering te vormen. Maar effectieve controle op de macht wijkt noodgedwongen steeds vaker voor een symbolische toezichtsrol. Het parlement moet daarom vooral in staat zijn goede voorstellingen te produceren. Mede hierom ben ik voor de herinvoering van het districtenstelsel. In het tijdperk van massaorganisatie en emancipatie vervulde de evenredige vertegenwoordiging geweldige diensten. Maar die tijd is voorbij en de democratie moet in verschillende opzichten een andere draai nemen. Toch is de weerstand tegen een districtenstelsel of een gemengd stelsel à la De Graaf van dien aard, dat ik het er niet van zie komen. Er kleven ook serieuze nadelen aan en een meerderheid zal uitblijven. De impasse houdt aan.

Misschien moet er ook helemaal niet worden gekozen en kunnen we het allebei doen: evenredige vertegenwoordiging voor de Tweede Kamer, een districtenstelsel voor de Eerste Kamer. De kwakkelende senaat wordt niet afgeschaft, maar begint een geheel nieuw leven. Zo kan een tweeledig stelsel ontstaan dat uiteenlopende functies vervult en dito humeuren en temperamenten een podium biedt.

04-09-2004

III Het einde van de gelijkheid

Het Pieper-incident

De gewelddadige insluiper ten huize van de familie Pieper is niet alleen betreurenswaardig, maar heeft ook grote draagwijdte. Het incident geeft ongetwijfeld een krachtige impuls aan de toch al *booming* beveiligingsindustrie. De rijken zullen zich steeds meer verschansen en de villawijken van Nederland zullen zich verder ontpoppen als *gated communities*, zwaar beveiligde enclaves. De verhouding tussen rijk en arm wordt daarmee weer wat minder argeloos.

Nog altijd wordt Nederland gekenmerkt door relatief geringe inkomens- en vermogensverschillen, als vrucht van een christelijk geïnspireerd gelijkheidsideaal: de gelijkheid voor God werd hier te lande vertaald in sociale gelijkheid. Ons publieke leven kende ook altijd een zeker taboe op het vertoon van rijkdom. Als Brusselse hoveling reisde Willem van Oranje eenvoudig gekleed naar Den Haag, omdat hij wist dat deftigheid in Holland niet op prijs werd gesteld. Brasschaat-bewoners laten tegenwoordig hun kostbare auto soms in België achter uit vrees voor wrokkige sleu-telkrassen.

De Nederlandse afspraak was dat de rijken het er niet te dik bovenop zouden leggen en dat we het er dan met elkaar verder ook niet over zouden hebben. *Conspicuous consumption* was uit den boze, al te zichtbare rijkdom vulgair. Ook openbaarheid van inkomens, vanzelfsprekend in de klassenloze Verenigde Staten, was in standsbewust Nederland nooit gangbaar. Willen weten wat een ander verdient, dat was indiscreet en gênant. Maar indiscre-

tie is inmiddels opgewaardeerd tot ‘transparantie’. Geprikkeld door de nieuwe megasalarissen in het bedrijfsleven eiste de publieke opinie inzicht in wat de topmannen zoal verdienen. Dat was de aanzet tot de nu alweer enkele jaren lopende discussie over ‘exhibitionistische zelfverrijking’. De betrokkenen vinden dat maar niks.

Al voor de steekpartij stelde Pieper dat de discussie de rijken ‘demoniseert’. Na het onverkwikkelijke incident viel Unilevers veelverdiener Antony Burgmans hem bij. Ze hebben een punt: de discussie over topinkomens en de *naming and shaming* van ‘graaiers’ heeft onmiskenbaar het ressentiment tegen ‘de hoge heren’ aangewakkerd. De ophef maakt bovendien deel uit van een populistisch vertoog waarmee zowel links als rechts reageert op dergelijke - vermeende - consequenties van de mondialisering. Die reactie heeft niets met het Nederlandse maaiveld te maken. Ook in de Verenigde Staten en Engeland, landen met op dit punt totaal andere mores, hebben excessieve inkomens tot beroering geleid. Intrigerend is overigens dat lang niet alle (nieuwe) rijken er het mikpunt van zijn. Sportidolen en entertainers, de iconen van de massacultuur, ontspringen de dans, evenals *selfmade men*, echte entrepreneurs en gewiekste middenstanders.

Kennelijk worden de kundigheden van topmanagers niet als bijzonder verdienstelijk gezien. Onze meritocratie erkent hun merites maar mondjesmaat. Het grote publiek verdenkt de managers ervan dat hun beloning minder te maken heeft met hun schaarse talenten dan met hun economische macht. Veel economen denken er net zo over. Toenmalig Shell-baas Wagner antwoordde ooit op de vraag waarom juist hij de top had gehaald: omdat ik één keer vaker ben gepromoveerd dan de anderen. Inderdaad een slechte reden om multimiljonair te worden. Logisch dus dat velen de rijkdom van managers als willekeurig ervaren. Toch is er ook iets verontrustends aan het ongenoegen hierover. Wie minstens zo willekeurig de Postcodeloterij wint, gaat door het leven als een geluksvogel. Waarom kunnen we Pieper, Burgmans en de anderen niet ook gewoon als bofkonten zien, waarom zo zuur en boos? Omdat zij het rad van fortuin konden manipuleren?

Het Pieper-incident maakt duidelijk dat rijk zijn in Nederland ingrijpend aan het veranderen is. De discretie die rijkdom tot voor kort omringde hoorde bij een verdwenen standensamenleving. Meritocratie en massacultuur zijn de regels ingrijpend aan het wijzigen. De grootste fout van de topmanagers is dat zij traditionele discretie voor hun geld eisen. Zij verlangen een eind aan de demoniserende discussie. Maar dat zit er niet in. Ten onrechte ook proberen zij de hoogte van hun inkomen met redenen te omkleden, te rechtvaardigen. Een betere strategie is de klassieke Amerikaanse: word mecenas en toon de wereld wat voor moois je allemaal met dat geld doet. Bedeel er ziekenhuizen, universiteiten en musea mee, in plaats van het stil te houden. Zulke giften doen wat geen redenering vermag: zij legitimeren 'zelfverrijking'.

Maar angst voor criminelen noopt weer tot discretie. Wie een opvallend, kapitaal huis bewoont, zet liever geen naam naast bel of brievenbus en mijdt de telefoongids. Extra aandacht van de politie voor de veiligheid van de rijken is immers niet voorhanden. Eerlijk delen arm en rijk de ervaring dat de politie op momenten van nood niet optreedt. Arm mag hier hoop uit putten. Als de elite de wanprestaties van de politie niet langer pikt, is er eindelijk kans op verbetering.

Trouwens, kan Nederland wel iets aan de inkomens van de top van multinationals veranderen? Nauwelijks. Nationale regels zijn op dit vlak niet effectief. De politiek kan wél excessen in de publieke sector en de wirwar van zelfstandige bestuursorganen (ZBO'S) tegengaan. Dat vergt geen retoriek, maar inzicht en regulerend en toezichhoudend geduld. Helaas niet iets waar Den Haag in uitblinkt.

07-06-2003

Ideologie en populisme

Eind juli 2003 bevestigde het hof de veroordeling tot achttien jaar van de moordenaar van Pim Fortuyn. Er volgt geen cassatie. Zowel het Openbaar Ministerie als de raadslieden van Volkert van der G. leggen zich neer bij het oordeel in hoger beroep. De zaak-Van der G. is gesloten.

Hoe zat het intussen met de zaak-Fortuyn? Ogenschijnlijk eveneens gesloten, eerder nog zelfs dan de zaak-Van der G. De zware nederlaag van de Lijst Pim Fortuyn bij de Kamerverkiezingen in januari en de vorming van een kabinet zonder LPF reduceerde Fortuyns postume invloed tot nul. Exit dus ook de geest van Pim? Na twee jaar van turbulentie lijkt de Nederlandse politiek inderdaad volledig gepacificeerd en genormaliseerd. Haagse routines hebben zich herpakt, rotsvaste vertolkers van het eigen gelijk staan weer op de planken en in het kader van de vigerende politieke folklore bewijst het klassieke links-rechtsschema andermaal nuttige diensten.

Als vanouds trekt links, gesteund door een 'laaiende' of 'withete' vakbeweging, van leer tegen de 'afbraakpolitiek' van een centrumrechts kabinet. En 'centrumrechts' trekt zich, met premier Balkenende in de hoofdrol, zo goed als argumentloos terug op de 'natuurlijke' vanzelfsprekendheid van zijn standpunten. Dat is slecht nieuws voor dialectici: de 'these' is nietszeggend geworden, de 'antithese' een cliché en de 'synthese' wel erg voor de hand liggend. Dat komt ervan als links en rechts het in hoofdlijnen verregaand met elkaar eens zijn. Hét manco van de Neder-

landse politiek is gebrek aan strijd en intellectuele rivaliteit. Er is weinig debat, niet langer wordt vastgesteld wie ‘vriend’ is en wie ‘vijand’. We koesteren onze Nederlandse ‘eeuwige vrede’ als een waarborg voor civiele politieke zeden en gebruiken. De politiek wordt gereduceerd tot bestuur, ‘administratie’.

Conflict moge het zuurdesem van de democratie zijn, daar staat tegenover dat ‘geruzie’ lelijk kan ontsporen. In wat een land was van religieuze minderheden, is conflict nog altijd een schrikbeeld. De verzuiling had niet voor niets als belangrijkste doel om politieke geschillen zo te reguleren dat de maatschappelijke vrede gehandhaafd bleef. Ook de kiezer wil meestal niet van ruzie horen. Met zijn confronterende, conflictueuze stijl verwierf Fortuyn niettemin in korte tijd een omvangrijke (potentiële) aanhang. Die was echter gedoemd beperkt te blijven tot hooguit een kwart van het electoraat. De rest, een ruime meerderheid, verafschuwde zijn stijl en scherpte, nog afgezien van de penibele kwesties die Fortuyn op sardonische manier aanroerde. Fortuyn polariseerde. Veel kiezers verwachtten daar vooral onheil van.

Het pendant van die afkeer van conflict, is dat de macht zelden of nooit verhelderd wordt. Toch is dat een essentiële functie van het conflict. Het laat zien ‘hoe de hazen lopen’, de macht werkt, wie de baas is. Conflictvermijding werkt verhullend en past daarom als gegoten bij de diffuse Nederlandse machtsstructuren. Niemand is de baas, mág de baas zijn, dus hebben we geen behoefte aan conflicten die - al dan niet bedoeld - de machtsvraag aan de orde stellen. Maar als er nu gewoon geen conflictstof meer is, als een politieke gemeenschap het over alle belangrijke kwesties au fond eens is? Fortuyns ‘populistische agenda’ toonde aan dat er nog meer dan genoeg is om over te strijden. Immigratie, multiculturalisme, het spanlaken van internationale verplichtingen waaronder een klein land als Nederland iedere autonomie verliest, de toekomst van de nationale staat, de rol van de elite, de werking van de democratie.

Ondanks al hun lippendienst aan het fortuynisme ligt het niet voor de hand dat de gevestigde partijen zich over deze ‘splijtende’ issues ontfermen. Juist hun fletse inhoudelijke profiel maakt par-

tijen ongeschikt voor het conflict. Daarvoor moet je ideologisch sterk in de schoenen staan. Om conflicten aan te gaan, zijn zelfvertrouwen en de vaste grond van een overtuiging nodig. Hoe meer de ideologieën verwaterden, des te beangstigender het conflict werd. Partijen pacteren al voor er een schot is gelost. Ook de zaak-Fortuyn lijkt daarmee definitief gesloten. Argumenten voor cassatie zijn niet of nauwelijks aanwezig. Confrontatie en polarisatie, politiek debat op het scherp van de snede - ze blijven in Nederland uit den boze. Geschrokken zijn we terug bij onze eeuwige vrede, de permanente pacificatie van het harmoniemodel, een overlegdemocratie zonder zichtbare, controleerbare macht.

En PvdA-leider Wouter Bos dan met zijn verbale pogingen om een populisme met een menselijk gezicht te entameren? Zijn noties over een soortement sociaal-democratisch populisme zijn interessant en verdienen een welwillender bejegening dan zij kregen. Stijl, werfkracht, maar ook inhoud van de PvdA kunnen ervan profiteren. Maar 'populisme' is geen substituut voor ideologie. Hoe zwakker de ideologische grondslagen van de PvdA, des te kwetsbaarder en opportunistischer Bos' eventuele 'populisme'. Het punt is dat ideologie en populisme geen tegendelen zijn, maar elkaar nodig hebben. Ideologie is er voor de inhoud, de politieke koers. Populisme is vooral een toon, een stijl, een manier van omgaan met issues en kiezers. Stijl en toon zijn natuurlijk niet zonder politieke betekenis, maar wie, zoals Bos, het nodige populisme wil, kan niet zonder ideologie.

26-07-2003

Links, rechts, links, rechts

Alle menselijke verhoudingen zijn machtsrelaties. Daarom hoort politiek, die altijd over macht en machtsverschillen gaat, onverbreekelijk bij het menselijk samenleven. Dat is eenvoudig te begrijpen. Minder begrijpelijk is dat alle politiek (en dat is dus heel veel) ook een plaatsje kan krijgen op de links-rechtsdimensie. Maar links en rechts zijn allerm minst eenduidige begrippen. Hun betekenis verschuift, verschilt van land tot land en van tijd tot tijd. Het onderscheid tussen rechts en links gaat daardoor gebukt onder een zekere willekeur. Soms lijkt het zelfs of 'links' en 'rechts' synoniemen zijn voor 'goed' en 'kwaad' - of andersom. 'De vijand', net als 'macht' een sleutelbegrip in de politiek, wordt als links of rechts bestempeld, om aan te geven dat hij slecht is.

De socioloog Dick Pels publiceerde begin 2004 in het katern 'Letter & Geest' van *Trouw* een 'Progressief Manifest'. Hij wijst het links-rechts onderscheid af en stelt er de tegenstelling progressief-conservatief voor in de plaats. Maar als er aan de betekenis van die begrippen niets verandert, schiet je daar natuurlijk niet veel mee op. Al helemaal niet in Nederland, waar bijna iedereen zichzelf progressief waant en 'conservatief' nog steeds voornamelijk als scheldwoord dient.

Toch bestaan er verschillen tussen 'links' en 'progressief'. Op verzoek van 'Letter & Geest' schreef ik een reactie op Pels' interessante manifest. Daarin legde ik uit dat ik wel in vooruitgang geloof, maar desondanks van progressiviteit niet veel moet hebben. Wat niet in mijn stuk stond, is dat ik, als ik voor de keuze zou

worden gesteld tussen ‘links’ en ‘progressief’, ik de voorkeur aan ‘links’ zou geven. Kan iemand die in sommige opzichten conservatief is, tóch links zijn, al is het maar een beetje, een linkse conservatief zozegd? Ik geloof van wel. Maar een progressieve conservatief? Dat kan weer niet. Tenminste niet in Nederland. In Londen sprak ik eens met Boris Johnson, de hoofdredacteur van het conservatieve weekblad *The Spectator* en MP voor de Conservatieven. Links noch rechts zou ik zeggen, wél de vleesgeworden progressieve conservatief.

Liever links dus dan progressief. Maar ook liever rechts dan conservatief? Nee, dat nou weer niet. Ik kan mezelf nog net, met min of meer opgeheven hoofd, een ‘rechtse sociaal-democraat’ noemen, maar rechts-zonder-meer - dat is wel heel erg bars. En erger. Wie zich in Nederland rechts noemt, belast zichzelf immers met de verschrikkingen van de Tweede Wereldoorlog, verbindt zich met nationaal-socialisme en fascisme. Naar hun opvattingen gemeten zijn veel mensen rechts, maar ze noemen zichzelf niet zo, voor geen goud. Niet hier. Op het oog zijn de begrippen rechts en links gelijkwaardig, maar in de alledaagse politieke strijd bestaat er een sterke asymmetrie. Door de Tweede Wereldoorlog heeft rechts een heel ander moreel gewicht gekregen dan links. Wat links ‘beter’ maakt dan rechts, althans gunstiger doet klinken, is vooral dat het níet rechts is.

Die gevoelswaarden, rond de Tweede Wereldoorlog ontstaan en in de jaren zestig intenser geworden, zijn nog altijd springlevend. De misdaden van Stalin, de sof van het reëel bestaande socialisme en de uiteindelijke triomf van de liberale democratie hebben daaraan maar weinig veranderd. Terecht wordt de sociaal-democratie niet met deze ‘linkse’ misdaden vereenzelvigd, maar alles wat rechts wordt genoemd is nog altijd meteen verdacht.

Een tijdje geleden maakte ik kennis met een milieuactivist die met het ideeëngoed van Fortuyn sympathiseerde en zichzelf als GroenRechts afficheerde. Dit eerlijke label bleek een zware hindernis bij het verspreiden van zijn boodschap. Terwijl niemand in gemoede een verband zal leggen tussen het huidige Groen-

Links en Stalin, laat het zich raden welke sinistere associaties GroenRechts onvermijdelijk oproept.

Ondanks asymmetrie en ondanks de begripsmatige chaos willen we niet van het begrippenpaar links-rechts af. Op rommelige manier brengt het kennelijk tóch orde en overzicht aan in het politieke landschap. Het scheidt de bokken van de schapen en vertelt ons wie onze medestanders zijn en wie tegenstanders. Dat is ook functioneel: politiek bestaat immers bij de gratie van conflict, van - gestileerde - tegenstellingen.

In *NRC Handelsblad* stelde de linkse econoom Paul de Beer de vraag wanneer rechts zich nu eindelijk eens gaat verantwoorden voor zijn fiasco's. De Beer doelde op het - vermeende of niet - falen van het (neo)liberalisme. Aanleiding was een artikel van Frits Bolkestein, waarin de EU-commissaris democratisch links de oren waste over wat er sinds de jaren zestig in Nederland allemaal is misgegaan. Eerder drong Bolkestein ook al aan op zelfonderzoek en boetedoening bij de voormalige aanhang van niet-democratisch links.

Met zulke aanvallen op links heeft Bolkestein ten principale geijverd voor de emancipatie van rechts, voor meer (morele) symmetrie in de politieke verhoudingen en, uiteindelijk, voor de politieke normalisatie van Nederland. Daarom luidt het antwoord op De Beers terechte vraag hoogstwaarschijnlijk: zolang links morele superioriteit inzet om zich te kunnen onttrekken aan politiek debat, zal rechts willen vasthouden aan de opvatting dat (democratisch) links een slechte beheerder van overheid en economie is gebleken.

21-02-2004

Zijn ambtenaren te links?

Het ambtelijk apparaat in een democratie dient neutraal te zijn, althans loyaal aan zijn politieke meesters, ongeacht hun politieke kleur en beleidsvoorkeuren. Toen in de zomer van 2002 in Balkenende 1 enkele LPF-ministers aantraden, moesten ook die politieke buitenbeentjes blind op hun ambtenaren kunnen vertrouwen. In theorie. De praktijk is anders, zoals op onbewaakte momenten blijkt. Een van die LPF-ministers, Nawijn van Vreemdelingenzaken, beklagde zich naderhand over ambtelijke tegenwerking. Voor de grap, maar met serieuze ondertoon, wordt ook wel gezegd dat de PvdA na Paars gewoon is blijven regeren: via haar alomtegenwoordigheid in ambtenarij en ambtelijke top.

De Leidse bestuurskundige Jouke de Vries heeft het onomwonden over de ‘rode vierde macht’ en ‘bureaucratische sabotage’. In de *Staatscourant* schreef hij er een prikkelende beschouwing over. De hoogleraar, die najaar 2002 meestreed om het leiderschap van de PvdA, vindt ‘het Nederlandse openbaar bestuur nog altijd overwegend progressief’.

Anderen constateren hetzelfde. Toenmalig fractievoorzitter Tjalling Halbertsma van de PvdA in de Amsterdamse gemeenteraad zei januari 2004 tegen *De Groene*: ‘Driekwart van het stadhuis stemt PvdA of GroenLinks.’ Toen ik zelf vorig jaar te gast was bij de redactie van *Binnenlands Bestuur*, het onvolprezen weekblad voor lokale bestuurders en (beleids)ambtenaren, kreeg ik eveneens te horen dat de lokale ambtenarij overwegend links is. Een linkse ambtelijke overheersing lijkt dus wel vast te staan.

Iets dergelijks geldt voor rechterlijke macht, gezondheidszorg, (hoger) onderwijs en journalistiek. Belangrijke publieke instellingen hebben ontegenzeggelijk een linkse inborst. Maar de betekenis van deze feiten is minder duidelijk. Links zelf hangt, bijna naïef, de officiële leer aan: al zijn overheidsdienaren links, ze zijn prima in staat om persoonlijke opvattingen en professionele plichten uit elkaar te houden. Hun politieke voorkeur leidt niet tot partijdigheid. Er is dus geen probleem.

Er ontstond dan ook grote - linkse - verontwaardiging over het schuchter ‘problematiseren’ van een overduidelijk linkse rechter in de strafzaak tegen Volkert van der G. en van een linkse onderzoeker in het parlementaire integratieonderzoek. Geen probleem, heette het: dergelijke professionals kunnen over hun schaduw heen springen. Rechts ontkende vroeger op identieke wijze zijn toenmalige institutionele voorsprong.

Fractie leider Halbertsma gelooft niet in de belangeloze dienstbaarheid van linkse overheidsdienaren. Volgens hem ontlenen ambtenaren zelfs rechten aan hun partijdigheid. ‘Toen ik bij een discussie over de Theemsweg was, waren de eerste rijen gevuld met personeel van zorginstellingen die daar een baantje hadden.’

Ook De Vries is de naïveteit voorbij. Het probleem is volgens hem niet zozeer patronage (linkse overheidsbanen voor linkse mensen), maar ‘progressieve bias’: een vooringenomen kijk op de werkelijkheid, met politieke consequenties. Net als de politiek en veel media, was de ambtenarij in 2002 ziende blind voor het onbehagen der burgers dat Fortuyn zijn stuwkracht verschaft. Had de ambtenarij een politiek gemengde samenstelling gehad, dan was de politiek beter ingelicht geweest over maatschappelijke ontwikkelingen.

Doorgaans voegen politieke ambtsdragers - ook rechtse - zich naar het ‘linkse’ bureaucratisch wereldbeeld. Ministers, gedeputeerden en wethouders gaan zelden de strijd aan; politici moeten nu eenmaal verder met het ambtelijk apparaat waarvan zij functioneel afhankelijk zijn. En als er wél strijd is, komt de buitenwereld het zelden te weten. Het hoort zelfs tot de goede politieke zeden om ambtenaren immer te prijzen. Zij werken altijd keihard, zijn altijd uiterst loyaal.

Die rituele lof heeft veel weg van een bezweringsformule. Wie zijn ambtenaren bekritiseert, roept kennelijk onbedwingbare tegenkrachten op. Zo'n bestuurder zet zichzelf ook nog als zwak te kijk: hij kan z'n apparaat niet aan, heet het al snel. Het leerstuk van de politieke verantwoordelijkheid dwingt politieke ambtsdragers bovendien in het openbaar hun mond te houden over ambtelijke tegenwerking of falen.

Hoe zit het nu met de verwickelingen van minister Donner met enkelen van zijn ambtenaren? Met procureur-generaal De Wijkerslooth en de gevangenisdirecteuren Boeij en Van Huet bijvoorbeeld. Blijkt daaruit dat hij een zwakke minister is? Een rechtse minister, door linkse ambtenaren gedwarsboemd? Een gewone minister van Justitie die, net als zijn voorgangers, een stevig ambtelijk knietje krijgt?

Ambtenaren zien zichzelf als hoeders van continuïteit. Dat is terecht: ministers komen en gaan, ambtenaren blijven. Ministers die hard van stapel lopen - en Donner doet dat - moeten per definitie op weerstand rekenen. Dat heeft op zichzelf nog niets met links of rechts te maken. Maar de politicus Donner is óók bezig het juridisch klimaat ingrijpend te veranderen en beleidstradities van jaren te corrigeren. Dat streven conflicteert onmiskenbaar met Haagse mores, met ambtelijke eigendommelijkheid ('zo doen we dat hier niet') en met een professioneel-juridische ideologie die decennialang kon harden.

Ambtelijke sabotage van rechtse politiek? Nauwelijks. Wel botst een nieuwe politieke wil - die van Balkenende I en II, voortgekomen uit Fortuyn's burgerlijke revolutie - met logica en geest van rechtsstaat en verzorgingsstaat, zoals machtige professionele klassen die sinds jaar en dag definiëren. Ambtenaren ijveren minder voor linkse politiek dan voor het behoud van een verregaande professionele autonomie, ook politiek-inhoudelijk. Donner stelt een uitgesproken politieke daad door die autonomie te willen beperken. Merkwaardig dat dit voor 'rechts' doorgaat.

13-03-2004

Het loon van de angst

Populisme is soms niet rechts en niet links, maar gewoon lekker zichzelf. Dat bleek weer eens uit de reacties op *Over dienen en verdienen*, de bevindingen van de commissie-Dijkstal, voluit 'de Adviescommissie beloning en rechtspositie ambtelijke en politieke topstructuur'. Het advies gaat over allerlei zaken, maar er werd natuurlijk meteen het 'sexy' onderwerp van de ministersalarissen uit gepikt, die volgens Dijkstal minstens enkele tientallen procenten omhoog moeten. Politici zagen de bui al hangen en sneden, als het ware nog populistischer dan het gepeupel zelf, het volk de pas af, nog voordat het aloude 'zakkenvullers' kon worden aangeheven. In koor riepen zij, minister Zalm van Financiën voorop, dat zo'n douceurtje in deze bezuinigingstijden niet aan de orde kon zijn.

Perscommentaren echoden gedwee dit sentiment: geen uitzonderingen; het is nu niet het goede moment; ook voor ministers de nullijn! Terwijl oud-minister van Binnenlandse Zaken Dijkstal (VVD) en de zijnen er juist braaf aan herinneren dat het kennelijk nooit het goede moment is. Altijd weegt de politieke opportuniteit zwaarder dan de redelijkheid van een structurele salarisverhoging voor politieke ambtsdragers.

Daardoor wordt het land inmiddels bestuurd door politici die veelal minder verdienen dan menige huis-tuin-en-keukenmanager in de marktsector. Zij kunnen zich al helemaal niet meten met de 'exhibitionistische zelfverrijking' aan de top van het grote bedrijfsleven. Dat hoeft ook niet: de publieke dienst kent geluk-

kig z'n eigen mores, daarbij passende beloning en bovendien een leuk pensioen.

Ministerssalarissen van ruim 120 duizend euro per jaar zijn in veler ogen natuurlijk een vorstelijk bedrag. Maar daarmee zijn de verhoudingen toch behoorlijk zoek geraakt. Niet zozeer omdat topambtenaren vaak meer verdienen, dankzij 'arbeidsmarkttoeslagen', of omdat exorbitante salarissen bij zelfstandige bestuursorganen usance zijn geworden. (Er zijn goede redenen om de honorering in beide sferen juist krachtig in te nemen.)

Het punt is dat uit de relatief karige inkomens van toppolitici een te lage maatschappelijke waardering voor hun kunnen en inzet blijkt. Daarin weerspiegelt zich de afkeer bij het publiek van het politieke bedrijf. De normale dosis politiek gehannes in ogenschouw nemend, is die afkeer ook wel begrijpelijk. Maar politiek is meer dan een noodzakelijk kwaad. Met zwier en vaardigheid bedreven, is het in ons type samenleving een even nobel als onontbeerlijk ambacht.

Mede door het vrij lage bezoldigingsniveau gaat ook vrijwel niemand om het geld de politiek in. Allicht is macht een motief. En aangezien macht erotiseert, wellicht ook seks - maar dat is in het bedrijfsleven uiteraard niet anders. Eer speelt ongetwijfeld een rol, evenals belangenbehartiging. Maar in de regel overheersen 'ouderwetse' beweegredenen als idealisme, burgerplicht, betrokkenheid bij de publieke zaak.

Wie met zulke oogmerken de politiek in gaat, wacht tegenwoordig een lastige taak. Gering aanzien en de 'kloof met de kiezer' zijn van alle tijden, maar nieuw zijn de zwakte van de hedendaagse politieke partijen, de uiterst complexe maatschappelijke en bestuurlijke omgeving waarin politici hun handwerk moeten verrichten en de tanende autonomie van het politieke bestuur.

Kiezers nemen nog maar amper actief deel aan de politiek: zij zijn passieve 'toeschouwers', die niettemin hoge verwachtingen hebben. Maar op elk niveau hebben politici nauwelijks nog eigen beslisruimte om daaraan te voldoen. Zij zijn gebonden door wet, regel en verdragen, ingesnoerd door de bemoeienis van andere bestuurslagen en belendende bestuurlijke eenheden. Deson-

danks worden zij wel voor van alles en nog wat verantwoordelijk gehouden.

Waarschijnlijk verklaart hun geringe en steeds verder afnemende autonomie het best de geringe waardering - ook financieel - voor politici. Hoe groter de autonomie van een beroepsgroep, des te hoger het aanzien en de beloning. Omgekeerd betekent verlies aan autonomie vrijwel altijd daling van status en honorering. Recentelijk is dit het onderwijs overkomen - met ernstige gevolgen voor waardering en effectiviteit. Een herhaling van dit fenomeen voltrekt zich stilaan in de gezondheidszorg.

De groeiende salarisachterstand van politici en andere dienaren van de publieke zaak op de marktsector is dan ook allesbehalve betekenisloos. Nieuwe, sterk gewijzigde machtsverhoudingen tussen publieke zaak en marktsector komen erin tot uiting. Privatisering, de bevrijding van markten, een terugtrekkende overheid, globalisering ook, hebben de autonomie van het grote, internationaal opererende bedrijfsleven enorm vergroot.

Een uitvloeisel daarvan is de onmatige stijging van de topinkomens. Grote bedrijven zijn daarin letterlijk baas in eigen huis, want aan geen hogere autoriteit verantwoording verschuldigd. Vooralsnog slagen zij er bovendien uitstekend in om de publieke opinie te trotseren. Alweer een groot voordeel van macht: niemand doet je wat. Het grote publiek moppert, maar heeft ook ontzag voor soevereine ongenaakbaarheid.

Herstel van macht en aanzien van de politiek ten koste van het bedrijfsleven zit er voorlopig niet in - nog afgezien van het feit of dat wel wenselijk zou zijn. Maar misschien kunnen politici iets van de echte zakkenvullers leren. Gedraag je soeverein en buig niet op voorhand voor gemor. Angst boezemt nooit ontzag in, een forse salarisverhoging doet dat wél. Uiteindelijk komt die de publieke zaak en de kwaliteit van zijn dienaren slechts ten goede.

17-04-2004

De terugkeer van de moderniteit

Twee jaar na de moord was het weer even Fortuyn voor en na. Nogal wat media hebben geprobeerd de balans op te maken: wat resteert er van de door Fortuyn ontketende Opstand der Burgers? De uitkomsten waren heel divers. Tijdens een Italiaans-Nederlands forum in Milaan heb ik ook een poging gewaagd die vraag te beantwoorden.

Fortuyn, betoogde ik, heeft per saldo gezorgd voor de doorbraak in Nederland van wat wel ‘de populistische agenda’ wordt genoemd. Dat begrip gaat al de nodige jaartjes mee, dus *Urheber* van die agenda is Fortuyn zeker niet geweest. Wat hij deed, was ‘volkse’ sentimenten vertolken en politiseren die zeker sinds de vroege jaren negentig bij een belangrijk deel van de kiezers sluimerden, maar nauwelijks weerklank vonden bij de heersende politiek.

Het ging om onvrede over zaken als de omvangrijke immigratie, het als het ware ‘officieel’ omarmen van het multiculturalisme en het verlies van nationale soevereiniteit als gevolg van Europese integratie. Ook criminaliteit en veiligheid speelden een rol, evenals afkeer van grootschalige, afstandelijke of eenzijdige, door professionals beheerste instituties van onderwijs, gezondheidszorg, justitie en zelfs de media. Ook kritiek op Nederlands bevoogdende democratie raakte in zwang, net als in de jaren zestig.

Deze ‘fortuynse’ issues vormden de grondstof van de populistische agenda en hebben de voorbije jaren de Nederlandse politiek

onmiskkenbaar beïnvloed. Dat gold logischerwijs voor Balkenende 1, maar ook Balkenende 11, zonder de Lijst Pim Fortuyn, nam er belangrijke onderdelen van over. Zo streeft het huidige kabinet naar minder of in ieder geval selectievere immigratie en strenge integratie, aarzelt het bij het afstaan van nationale bevoegdheden aan Europa en wil het staatsrechtelijke hervormingen en meer verkozen ambten - beide bewegingen in de richting van meer directe democratie.

Hoewel de populistische agenda veelvuldig als rechts wordt aangemerkt, heeft hij links zeker niet onberoerd gelaten. Nieuwe, open kandidaatstellingsprocedures, als correctie op het autocratische bewind in politieke partijen, zijn sinds voorjaar 2002 over vrijwel de hele linie doorgevoerd. De verkiezing door de leden van Wouter Bos tot leider van de PvdA is er het beste voorbeeld van. Maar zelfs Groen Links werd ten slotte door de nieuwe tijdgeest gedwongen om de kandidaatstelling te democratiseren.

Ook het vorige week gepubliceerde 'beginselmanifest' van de PvdA draagt - her en der - de sporen van de populistische agenda. Het bepleit, in de geest van het regeerakkoord, 'selectieve migratie', 'stevige integratie', toelatings- en inburgeringseisen, juicht nationale verscheidenheid toe, wil alleen bij uiterste noodzaak Europese in plaats van nationale bevoegdheden en benadrukt het belang van het 'besef van een gemeenschappelijke geschiedenis'.

In veel opzichten komt de populistische agenda neer op herstel van de maakbaarheidsgedachte en het primaat van de politiek. Dat betekent een breuk met de sterk relativiserende inslag van het voorafgaande postmodernisme en multiculturalisme. Hoe paradoxaal het ook mag klinken, de populistische agenda houdt daarmee ook de erkenning in van een zekere sociale en culturele hiërarchie. Dat biedt ruimte voor een positief toekomstbeeld en staat veel minder dan het politieke postmodernisme op gespannen voet met hoop, rede en vooruitgang.

De populistische agenda brengt aldus de moderniteit terug in de politiek en maakt de weg vrij voor een hernieuwd streven naar emancipatie van achtergebleven groepen als maatschappelijk en

politiek doel. Interessant in dit verband is dat het plezierig gematigde sociaal-democratische beginselmanifest het moet stellen zonder klassenvoorkeur. Het biedt principiële solidariteit aan lager opgeleiden en nieuwkomers, maar ook aan de heterogene middenklasse, stelt zich ook op het standpunt van de emancipatie, maar laat onvermeld welke groepen zich kunnen of moeten emanciperen en wat dat heden ten dage zou kunnen inhouden.

Intussen markeert de doorbraak van de populistische agenda ook het einde van een politieke generatie. Het tijdperk van de babyboomers met hun op hun kop gezette waarden en voorkeuren loopt ermee ten einde. Dat tijdperk begon met een democratiseringsoffensief dat de burger moest ontvoogden. Maar gaandeweg verminderde juist de representativiteit van het politieke systeem, nam de politieke participatie af, werd politiek verdrongen door bestuur en beleid, namen macht en invloed van deskundigen toe en werd de gedachte dat de samenleving maakbaar is opgegeven. Ook de trots van de babyboomers, de uitbundige Nederlandse verzorgingsstaat, wisten zij niet voor verval te behoeden.

Al met al heeft de politieke orde van de generatie van '60 omstreeks 25 jaar geduurd. Zij begon met het kabinet-Den Uyl en ging zuchtend en steunend ten onder met het tweede paarse kabinet, exponent van de heerschappij van professionals, top-down-bestuur en depolitisering en bureaucrativering van de politiek.

Heel onzeker is nog hoe de toekomstige politieke orde eruit zal zien. Mede onder impuls van de populistische agenda krijgt gaandeweg een nieuwe 'populaire democratie' vorm. Die is eerder modern dan postmodern, en in de praktijk (maar niet ideologisch) 'multicultureel'. Maar wie - welke klasse, welke elite - is de drager van die orde? Welke groepen emancipeert zij, waaraan ontleent zij doel en richting? Het wordt nog zoeken naar een Groot Project.

08-05-2004

Het einde van de gelijkheid

Gelijkheid is decennialang de alfa en omega van de Nederlandse politiek geweest. De politieke hoofdstromen legden weliswaar elk de nadruk net weer even anders, maar ze ijverden niettemin allemaal voor dit grote ideaal. Zo werd na de Tweede Wereldoorlog een gelijkmatiger inkomensverdeling een hoofddoelstelling van het economisch beleid. Waarschijnlijk zijn ‘de jaren zestig’ (die zich vooral in de jaren zeventig afspeelden) de apotheose van het gelijkheidsethos geweest. Het kabinet-Den Uyl spreidde ‘kennis, macht en inkomen’, nivelleerde naar hartelust en tilde ‘de onderkant’ op. Niet voor niets wordt in de huidige discussie over extreem hoge inkomens regelmatig bijna nostalgisch teruggegrepen op de strenge schijnprecisie van de inkomensnota van dat kabinet. Ook de grondwetsherziening van begin jaren tachtig, in de jaren zeventig uitgedroefd, ademt sterk de geest van gelijkheid, zoals in het roemruchte non-discriminatieartikel.

Hét instrument voor gelijkheidsstreven en herverdeling is de naoorlogse verzorgingsstaat. Maar die kan alleen grotere gelijkheid scheppen als er al de nodige gelijkheid bestaat: gelijkheid is voorwaarde voor meer gelijkheid. Ervaren burgers elkaar niet (of niet meer) fundamenteel als gelijken, als lotgenoten, dan komt op z'n best een schrale verzorgingsstaat tot stand. Aan die gelijkheidseis werd voldaan in het vrij homogene naoorlogse Nederland, maar niet in de Verenigde Staten, een etnisch en religieus heterogene immigratiesamenleving. Hier ligt de sleutel tot het aloude raadsel van de Duitse socioloog Werner Sombart: waarom

bestaat er geen socialisme in de Verenigde Staten? Hoe homogener een samenleving - denk aan de Scandinavische landen -, hoe omvattender de verzorgingsstaat.

Sociaal-culturele gelijkheid is de input, sociaal-economische gelijkheid de output.

De verzorgingsstaat is buitengewoon succesvol geweest. Paul Schnabel, directeur van het Sociaal en Cultureel Planbureau en universiteitshoogleraar in Utrecht, somde in zijn recente oratie *Een eeuw van verschil* enkele wapenfeiten op. ‘De sociale zekerheid heeft werkloosheid, ziekte, invaliditeit, echtscheiding en ouderdom uit de ban van de armoede bevrijd.’ Veel van wat voorheen slechts een elite ten deel viel, is thans gemeengoed, inclusief de luxe van vrije tijd, sport, vakantie en uitgaan.

Succesvol, maar niet zonder problemen. Schnabel herinnert aan wat de ‘gemoedsrust van de verzorgingsstaat’ is genoemd, die kan omslaan in indolentie en dan zijn eigen economische grondslagen bedreigt. Anderen hebben gewezen op het penibele contrast tussen de alom beleden waarde van gelijkheid en een praktijk die daar onvermijdelijk ver van afstaat. Die discrepantie tussen politieke retoriek en maatschappelijke werkelijkheid, tussen eigen kansarmoede en andermans rijkdom, roept even onvermijdelijk wrok op. Criminologen zagen dat zelfs als oorzaak van de sterke groei van de (kleine) criminaliteit in de egalitaire jaren zeventig en tachtig.

Als de voortekenen niet bedriegen, loopt het tijdperk van de gelijkheid inmiddels ten einde. In zijn boek *The End of Equality* kwam de Amerikaan Mickey Kaus al in 1992 tot die profetie. De denivelleringstendens is waarschijnlijk te wijten aan toenemende sociaal-culturele verscheidenheid, gevolg van immigratie en de opbloei van heel verschillende levensstijlen: eveneens een erfenis van de jaren zestig. De Amerikaan Robert Putnam (van *Bowling Alone*) heeft beschroomd vastgesteld dat de huidige diversiteit in de VS metterdaad sociaal kapitaal (vertrouwen, gemeenschap, vrijwilligerswerk, verenigingsleven) en gelijkheid ondermijnt. De verzorgingsstaat heeft het daarom steeds moeilijker met het effectief organiseren van solidariteit. Hij verliest beheerskracht door open grenzen en steeds vrijer verkeer van kapi-

taal en arbeid. De weelderige West-Europese verzorgingsstelsels bestonden bij de gratie van harde grenzen en protectionisme. Het wegvallen daarvan dwingt tot een hardere samenleving, bevolkt door burgers die meer initiatief en eigen verantwoordelijkheid nemen.

Het krachtige - of krampachtige - gelijkheidsstreven uit de vorige eeuw is overigens ook te zien als teken van de nog betrekkelijke armoede van de industriële samenleving. Een streng gelijkheidsbeginsel kwam goed van pas bij het fatsoenlijk verdelen van de schaarste en paste wonderwel bij allerlei vormen van rantsoenering in een loketteneconomie. De kolossale welvaartsstijging van de voorbije decennia maakt een andere mix van gelijkheid en vrijheid mogelijk, de nieuwe werkelijkheid van onze postindustriële en postmateriële economie maakt die zelfs noodzakelijk. Schnabel is uiteindelijk optimistisch: gelijkheid is thans zo stevig gefundeerd, dat de vrijheid meer aan bod kan komen.

De politiek beweegt mee met deze tendensen. Zo hecht PvdA-leider Wouter Bos sterker aan kansgelijkheid dan aan gelijkheid van uitkomsten. En hoewel het concept beginselmanifest van de sociaal-democraten uiteraard nog sterk aan gelijkheid hecht, opent het ideologisch de deur voor grotere ongelijkheid. 'Wij willen,' schrijven de opstellers, 'daarom ruimte bieden aan mensen die met hun kennis en vaardigheden de welvaart van ons allemaal kunnen vergroten.' Het is een nauwelijks verhopen verwijzing naar de filosoof John Rawls, alweer een Amerikaan. Hoewel een principieel pleitbezorger van gelijkheid, beredeneerde Rawls ook wanneer ongelijkheid wenselijk is.

Wim Kok, geen theoreticus, staat niet alleen als hij, als commissaris van multinationals, immense inkomensverschillen goedpraat. Terecht? Alleen als samenleving en economie profiteren van ongelijkheid. Dat maakt het verstandig de retoriek van de gelijkheid wat te temperen. De sociaal-democratie zal de nieuwe ongelijkheid ideologisch moeten verdisconteren. Er wordt aan gewerkt.

05-06-2004

IV Achterhaalde vooruitgang

Het staatsspoor

Treinen staan voor collectivisme, auto's voor individualisme. Treinen zijn links, auto's misschien wel rechts. De trein is achterhaald, de auto hedendaags. Links wil subsidies voor openbaar vervoer om het autogebruik terug te dringen, rechts wil meer geld voor wegen, parkeervoorzieningen en filebestrijding. Het is niet altijd zo geweest. Spoorwegen worden nu met mislukking en de overheid geassocieerd, maar zijn als particuliere bedrijven begonnen, omgeven door de geur van succes. Spoorbedrijven werden gesticht tijdens het opgewekte kapitalisme van de 'roverbaronnen', een tijdperk dat staat voor speculatie, spectaculaire rijkdom en snel waardeloos geworden aandelen. Het jonge spoor had dezelfde dynamiek en evenveel glamour als de ICT-sector tijdens de *internet-bubble*.

Het spoor veranderde de wereld. Het legde continenten open, maakte *suburbs* mogelijk, leerde ons complexe arbeidsorganisaties besturen, 'disciplineerde' en moderniseerde de arbeid. Spoorwegen speelden ook een hoofdrol in processen van natie- en staatsvorming. De dienstregeling uniformeerde de tijd. Betrouwbaar, snel railvervoer maakte één land van een lappendeken van regio's. Begin vorige eeuw nam de staat bijna overal het spoorwezen in handen. Spoorwegen werden genationaliseerd en in één bedrijf ondergebracht. De Nederlandse Spoorwegen kwamen ook zo tot stand. Nationalisatie was een reactie op 'marktfalen': monopolievorming, een gebrek of overmaat aan investeringen. Sommige trajecten hadden al exploitatietekorten. Daarnaast leefde de wens een

versnipperd systeem te standaardiseren en rationaliseren.

Ook minder ‘rationele’, meer politieke overwegingen speelden mee. Bezit en beheer van een nationale spoorwegmaatschappij waren een daad van maatschappelijke ordening. De vorming van de NS sloot aan bij de expansie van de staat tijdens het interbellum. De funderingen van de verzorgingsstaat werden toen gelegd, het onderwijs begon zijn vleugels uit te slaan, ettelijke nationale diensten werden ingesteld. Post, telegrafie en telefonie vormden de zenuwbanen van de staat, het spoor leverde de spieren. Via overheidsbedrijven als PTT en NS was de staat in alle uithoeken van het land concreet aanwezig - niet in de laatste plaats als gewaardeerd werkgever.

Het spoor werd een spiegel van de politiek. Sociale veranderingen en politieke opvattingen beïnvloedden beeld en realiteit van de spoorwegen. Droom van de kapitalist, zinbeeld van technische en sociale vooruitgang, instrument van de moderne staat, onderdeel van heilsleer en iconografie van het collectivisme. De ‘communistische’ muurschilderingen in het Amsterdamse Amstelstation getuigen nog van die ideologisering van het spoor.

Ook in recenter jaren bleek links nog altijd ‘iets’ met treinen te hebben. Het kabinet-Den Uyl schonk de natie de Schiphol- en Flevolijn. Ook Suriname kreeg een - nooit gebruikt - ‘miljoenenlijntje’. Toen Paars 1 worstelde met een missie voor dat ‘doodgewone’ kabinet, brachten HSL en Betuwelijn uitkomst. Het etatistische Frankrijk bouwde een formidabel stelsel van hogesnelheidslijnen - met Parijs als middelpunt. Ambitieuze politici willen nog altijd treinen. De drie noordelijke provincies geloven met ongebroken kracht in het spoorwegsocialisme en eisen een even geavanceerde als onbetaalbare zweeftrein.

Tegelijk is het klimaat voor het spoor ingrijpend veranderd. Niet langer zijn openbare nutsbedrijven sieraden van de gemeenschap. Marktdenken, economisme en Europese Unie hebben ze geproblematiseerd. Niets zo oneerlijk en inefficiënt als een overheidsmonopolie. Nutsbedrijven worden opgebroken, geamputeerd, verzelfstandigd, geprivatiseerd. De staat is het probleem, de markt de oplossing. Treintje spelen is ‘uit’, marktje spelen ‘in’.

Eerlijk is eerlijk: veel openbaarvervoerbedrijven - in binnen- en buitenland - zijn een probleem. Uitgeput en gedemoraliseerd door loonexplosies, incompetent management, subsidieverslaving, vakbondsmacht, politieke bemoeizucht, hufterige klandizie en decorumverlies. De auto haalde bovendien buiten de spitsuren vrijwel alle weerbare mannen uit tram, trein en metro. Een leger van onbezoldigde ordehandhavers werd zo gedemobiliseerd - met alle gevolgen van dien. Het openbaar vervoer kampt met openbare-ordeproblemen, soms zelfs criminaliteit. Schiphol- en Flevolijn, vol verwachting aangelegd, zijn beruchte probleemlijnen waar ingehuurde vechtsporters toezicht moeten houden.

Hier stuiten we op een tegenstrijdigheid van links. Dat legt graag sporen aan, maar het spul fatsoenlijk runnen is een ander chapter. De metrolijn in Amsterdam lag er nog niet (kosten indertijd 1,3 miljard gulden) of het verval zette in. Om sporen goed te managen en bewaken, de klant ervoor te laten betalen, is rechts onmisbaar. Mussolini is uiteraard taboe. Maar *zero tolerance* begon zijn triomftocht bij het veilig maken van de New Yorkse metro. Daaruit sprak de wil om de samenleving te ordenen. Dat is andere koek dan liberalisering of privatisering - strategieën die weinig te maken hebben met de problemen van het openbaar vervoer. Integendeel, zij brengen alleen maar meer teringherrie van de Free Record Shop en hangjongeren naar stations en verdrijven nette, betalende klanten.

Helaas is rechts in Nederland niet echt geïnteresseerd in het openbaar vervoer. Waar links in subsidies en ingenieurs gelooft, dweept rechts met markt en auto. Het spoor is echter niet primair een kwestie van economische ordening, het is een maatschappelijk ordeningsprobleem dat niet wordt opgelost door de staat verder te laten verpieteren. Dat raddraaiers treinen tussen Enkhuizen en Hoorn kunnen terroriseren, is dan ook niet toevallig. Het is het gevolg van zowel de oudlinkse subsidielogica als de nieuwrechtse utopie van 'the stateless market'.

10-05-2003

Kunstmatige schaarste

In de sombere jaren zeventig publiceerde de Britse econoom Fred Hirsch een mooi boek over de ‘sociale grenzen aan de groei’. Over zoiets esoterisch als ‘grenzen aan de groei’ heeft tegenwoordig niemand het meer. En het begrip ‘sociale grenzen’ is al helemaal nooit pasmunt geworden. Sindsdien hebben we ook alweer decennia van economische groei achter de rug. De resulterende welvaart komt tot uitdrukking in meer verkeer en een groter ruimtebeslag. Per hoofd consumeren we tegenwoordig niet meer aardappelen of bloemkool dan dertig jaar geleden, maar ons verplaatsen doen we des te meer. Ooit gold voor de sociaal-democratie: het doel van de beweging is de beweging. Dat devies gaat net zo goed op voor het hedendaagse kapitalisme.

Nederland Distributieland sleept volop met goederen, maar we nemen ook onszelf steeds meer op sleeptouw. We vliegen, sporen, rijden en draven - gesteund door ons grondwettelijke recht op mobiliteit en een overheid die mobiliteit op allerlei manieren subsidieert. Per jaar leggen Nederlandse automobilisten gemiddeld meer kilometers af dan Amerikanen. Nederland lijdt bepaald niet onder ‘de tirannie van de afstand’, zoals wel over het verafgelegen, verlaten Australië wordt gezegd, maar onder ‘de tirannie van de nabijheid’: alles is op een steenworp afstand. Daardoor waaiert alles uit: wegen, huizen, mensen, functies, bedrijven. De stad vloeit over in het land. Het ene dorp rijgt zich aan het volgende stedelijk gebied, achter elk industrieterrein doemt een zicht- of vinex-locatie op of een recreatiegebied. Zo klein als het

is, moet Nederland ook nog een almaar doorgroeiende bevolking herbergen.

Uitgestorven platteland, uitgestrekte wouden, ongerepte natuur - Nederland had het al nauwelijks en beschikt er inmiddels steeds minder over. Maar wat willen mensen die welvarend zijn geworden? Precies: een huis in het groen, een villaatje in de natuur, een tweekapper met tuin. Kijk naar de landen om ons heen: België, Frankrijk, Duitsland. Of in Nederland zelf, waar ondanks strenge ruimtelijke ordening overal in het buitengebied 'gouden randjes' ontstaan. Voor rijken of geluksvogels.

In zijn *Social Limits to Growth* lanceerde Hirsch het verhelderende begrip 'positionele goederen'. Een villa in de zoom van een stil natuurgebied en tegelijk niet te ver van de stad is per definitie schaars. We kunnen net zo veel broden bakken als we maar willen, oneindig veel flats in hoogbouw neerzetten, maar het aanbod van villa's in het groen, of van zeventiende-eeuwse grachtenpanden, is nu eenmaal onvermijdelijk eindig. Op is op, schaars blijft schaars, alleen een enkele geprivilegieerde valt zo'n hoofdprijs ten deel. Hier stuiten we op Hirsch' sociale grenzen aan de groei. Groei kan het aantal van dergelijke exclusieve woonplekken nooit vergroten. Ondanks hun gestegen koopkracht blijken de meeste mensen daarom toch niet het huis te kunnen kopen waar zij van droomden. Geen vrijstaand huis, geen stulpje in het bos, maar een rijtjeshuis in dichte pakking. Sterker nog: groei leidt tot minder open ruimte, minder rust, minder vrije natuur. De jacht op welstand en welvaart is, voorzover op positionele goederen en diensten gericht, in hoge mate illusoir. De ironie wil dat positionele goederen ook nog eens steeds begerenswaardiger worden naarmate de welvaart toeneemt.

Het dilemma van Hirsch is weer actueel, omdat politiek Den Haag zo zoetjesaan moet gaan beslissen over de bestemming van de lappen grond die beschikbaar komen nu Nederland uitgeboerd raakt. Grond met een agrarische bestemming moet worden herbestemd. Tot nu toe trok de overheid hierbij altijd aan het langste eind. Zij verwierf overtollige landbouwgrond voor bedrijfsterreinen (daarvan bestaat intussen een bespottelijk over-

schot), voor grootschalige, maar sterk gerantsoeneerde woningbouw en voor ‘nieuwe natuur’. Het vrijkomende land valt zo in handen van bureaucraten, politici en ambtenaren - niet van burgers die hun welvaart willen omzetten in een plekje onder de zon. Reis met de trein van Almere naar Lelystad: aan de ene kant ligt de voor gewone burgers ontoegankelijke ambtenarennatuur van de Oostvaardersplassen, met ‘oerpaardjes’ en ‘oerrunderen’, en aan de andere kant een zee van huizen op benauwde kaveltjes.

We lijken Japan wel. Daar worden kleine rijstboertjes beschermd - om electorale redenen en om een mystieke ‘Japansheid’ in stand te houden. De grond is van de boeren en vrijwel alle andere Japanners, hoe welvarend ook, wonen in piepkleine flatjes. Geen wonder dat de Japanse economie al ruim een decennium stagneert. De groei kan geen uitweg vinden in ruimtelijke expansie.

Nederland kan de schaarste nooit opheffen. Maar het kunstmatig bevorderen van schaarste, zoals de overheid nu met behulp van ruimtelijke ordening doet, is ook nergens voor nodig. Met het verdwijnen van veel landbouw uit ons land kan het goede leven eindelijk verder worden gedemocratiseerd. Wilder wonen, grotere kavels, minder ‘staatsarchitectuur’, zoals architect Carel Weeber dat noemt. En natuurlijk ook minder staatsnatuur, kijkgroen en slecht bezochte recreatiegebieden rond de steden. Meer mensen een mooi huis op een ruime kavel, minder mensen in de naargeestige middenhoogbouw der volkshuisvesters. Of willen we dat alleen de elite ruim woont? In dat opzicht is Japan dan democratischer dan Nederland.

12-07-2003

Achterhaalde vooruitgang

Paars was verzot op infrastructuur. Spoorwegen, havens, startbanen, wegen, terminals - het kon allemaal op steun en geld rekenen van de kabinetten-Kok. Meteen na 'werk, werk, werk' kwamen in de paarse rangorde de Grote Werken, zoals hogesnelheidslijn, Betuwelijn en 'milieubaan'. Was die graaf- en bouwlust toevallig of specifiek? Had, met andere woorden, een andere coalitie dezelfde keuzes gemaakt? De plannen lagen immers al klaar, maatschappelijk en ambtelijk voorbereid, Kok en de zijnen maakten ze slechts tot de hune.

Toch was het paarse bouwen geen toeval, het hóórde bij het sociaal-liberale 'historisch compromis'. Inhoudelijk was dat schraal, de PvdA/VVD/D66-kabinetten stoelden vooral op een anti-CDA-sentiment. Maar ook deelden de klassiek 'linkse' partijen een vaag, overgeleverd idee van 'modernisering' en vooruitgang. Ne-gentiende-eeuws liberalisme, het latere 'Treubsche socialisme' van radicale sociaal-liberalen en de socialistische planidee kwamen samen in de paarse voorliefde voor grondverzet en heistelling. Bron van inspiratie was ook de nuchtere dadendrang uit de wederopbouwperiode: 'Een volk dat leeft, bouwt aan zijn toekomst.'

Het retromodernisme van Paars heeft het niet gehouden. De Betuwelijn ontpopte zich als een financiële en landschappelijke tragedie. Ook de belofte van een technocratische oplossing voor de herrie van het eeuwig groeiende Schiphol blijkt vals. Niet meer maar minder mensen ondervinden geluidsoverlast sinds de ope-

ning van de ‘milieuvriendelijke’ polderbaan. De dure les is dat nieuwe infrastructuur in een dichtbevolkt, ecologisch kwetsbaar landje niet per se problemen oplost. Steeds liggen verder milieu-en landschapsbederf op de loer. Daarbij komt het groeiende inzicht dat vervoer een betrekkelijk laagwaardige economische activiteit is. Het slepen en zeulen met spullen zonder er verder iets mee te doen - bewerken, veredelen, vermarkten - combineert een lage toegevoegde waarde met hoge maatschappelijke kosten.

Geen wonder daarom dat de samenballing van infrastructuur die Rotterdam is, zit opgescheept met een verhoudingsgewijs laagopgeleide beroepsbevolking. Het Rotterdamse aandeel in het bruto binnenlands product neemt ook gedurig af. De stad die het dommige ‘niet lullen maar poetsen’ officieus als motto heeft, zou inmiddels moeten weten dat ‘lullen’ lucratiever is dan ‘poetsen’. Transport en distributie zijn niet de motor van een kennisintensieve, postindustriële economie die steeds zuiniger met materiaal omspringt. Niettemin blijven lokale en landelijke politici ijveren voor geld- en ruimtevreterende infrastructuurele werken. Rotterdam is schor van de roep om een tweede Maasvlakte. Zeeland moest en zou een overslagterminal bij Vlissingen, Gelderland een in de Betuwe. Al jaren eist Amsterdam een nieuwe zeesluis in IJmuiden en de hoofdstad stak alvast fortuinen in een, onbenut gebleven, futuristische containerhaven. Noord-Holland wil de domme krachten in de provinciale economie versterken met nieuwe haventerreinen waaraan de middeleeuwse Wijkermeerpolder moet worden geofferd.

Wat drijft deze bestuurders en politici? Je kunt welwillend zeggen: ze doen wat ze kunnen - letterlijk. Ze vinden dat ze de werkgelegenheid moeten bevorderen en weten ouder gewoonte niets beters te bedenken dan havens graven en industrieterreinen opspuiten. Dat is zeker al honderd jaar modern en vooruitstrevend, aangenaam concreet ook, en wekt de indruk van grote daadkracht. Maar in feite zijn zulke politici hopeloos ouderwets en klampen zij zich vast aan de succesformules van een voorbij economisch tijdperk.

Een minder welwillende uitleg is dat infrastructuurenthousias-

ten vasthouden aan achterhaalde machtsposities. Zij willen heersen, geld bij de burgers weghalen en het zelf besteden. Grote Werken, in Nederland vrijwel exclusief het terrein van de overheid, bieden daarvoor een goede gelegenheid. Infrastructuur is levensverlenging voor ‘dirigisten’ van diverse pluimage. Hun bouwplannen houden de illusie in stand dat politici een sturende economische rol vervullen, doorgronden hoe de economie zich ontwikkelt en ‘winnaars’ kunnen aanwijzen. Ze verbeelden zich de toekomst vorm te geven, de samenleving te maken, maar tekenen een blauwdruk voor het verleden. Héél onwelwillend gezegd: alsof de Muur nooit is gevallen.

Heeft de overheid dan geen rol te spelen? Ja, maar werkgelegenheid en welvaart bevorder je met andere zaken: excellent onderwijs, goede politiezorg, comfortabel personenvervoer, hoge woonkwaliteit, culturele voorzieningen van formaat, integer bestuur, een rem op zinloze immigratie, rechtszekerheid, een soepele arbeidsmarkt. Als ‘helden van de terugtocht’ dienen politici het bestaande te onderhouden, onze tuin te verzorgen, wet en regel te handhaven. Allemaal niet sexy, wel essentieel voor ‘de kwaliteit van het bestaan’. Te veel vaderlandse autoriteiten vinden dit onvoldoende opwindende bezigheden. Zij willen groots en meeslepend besturen en hangen de verstikkende ‘mainport’-ideologie aan onder het mom dat Nederland, zoals het heet, niet het Jutland van Europa mag worden. Die ‘Jutten’ echter komen in hun land niets tekort, zij hebben de ruimte en zijn politiek mondiger, beter opgeleid en welvarender dan de poetsende Hollanders.

Misschien keert het tij, al heeft de politiek het tot nu toe laten afweten. Het was de bestuursrechter die een stokje stak voor de Gelderse en Zeeuwse plannen en het was het Centraal Plan Bureau, eerder sceptisch over een tweede Maasvlakte, dat onlangs negatief oordeelde over een nieuwe sluis bij IJmuiden. Bemoedigend is vooral dat het geld voorlopig op is. Laten democratische politici van die nood een deugd maken.

02-08-2003

Witteboordenoverheid

Jarenlang al is de overheid bezig met een immense gedaanteverandering. Ooit bestierden gemeenten, provincies en Rijk voornamelijk uitvoerende diensten, met hoofdzakelijk uitvoerend personeel. Dat is nu wel anders. Veel uitvoerend werk is helemaal verdwenen of wordt niet langer verricht door ambtenaren. Dat betekent niet dat het aantal ambtenaren ook is gedaald. Natuurlijk, als de PTT compleet wordt verzelfstandigd en het Rijk verlaat, schiet het aantal ambtenaren ineens omlaag, maar dat is geen kunst. Een andere Grote Operatie van het Rijk uit de jaren tachtig, de ‘afslankingsoperatie’, sorteerde wel reëel effect. Het is een belangrijk wapenfeit van de kabinetten-Lubbers. Maar slank blijven is moeilijker: op andere plaatsen dikte de overheid weer lekker aan. Even niet opgelet en je hebt er zo weer de nodige pondjes bij. Pas halverwege het tijdperk-Lubbers begon je als minister mee te tellen als je wist te bezuinigen. Tot dan gold, informeel, de perverse Haagse regel dat je een hele piet was als je bezuinigingen wist te weerstaan en je ambtenarenapparaat groeide.

Onder Paars keerde die oude logica terug. Paars verwaarloosde Lubbers' erfenis. Wat zijn kabinetten wegsneden en snoeiden, kwam er in de late jaren negentig weer bij. Soms bedoeld, als gevolg van nieuw beleid, maar vaker ‘zomaar’ - door verminderde politieke prioriteit en in weerwil van andere voornemens. Al met al groeit het aantal ambtenaren bij het Rijk weer in een stevig tempo. Meer ambtenaren, maar vooral een ander soort ambtenaren. Officieel heette het bij de afslankingsoperatie uit de jaren

tachtig nog dat de ‘trap van bovenaf zou worden schoongeveegd’. Maar daar kwam weinig van terecht: de koffiedames verlieten de Rijksdienst, maar het bleef er krioelen van de beleidsambtenaren. Koffiejuffrouw weg, ‘more room at the top’.

Deze tendens heeft zich in een proces van decennia over een brede linie voorgedaan, ook bij de lagere overheid. ‘Eenvoudig’, betrekkelijk laaggeschoold uitvoerend werk verdween: geschrapd, verzelfstandigd, geprivatiseerd. Straatmakers raakten ambtenaar af, conducteurs verlieten de tram, meteropnemers en kwitantielopers verdwenen uit het straatbeeld, portiers, conciërges en andere toezichthoudende functionarissen werden overtollig of, in het beste geval, overgeheveld naar particuliere beveiligingsbedrijven. Perronopzichters, schoonmakers, pontbazen en brugwachters - zij allen kregen hun congé. Uit de tijd, ouderwets, overtollig, te duur.

Dat deze nogal eenzijdige ingrepen een dubieuze ratio hadden, werd eigenlijk bevestigd door de komst van de Melkertbanen, midden jaren negentig, een poging om de overheid te herstellen in haar rol van ‘employer of last resort’. ‘Overbodig’ werk bleek alsnog ‘noodzakelijk’ en allerlei eenvoudige bezigheden keerden via de achterdeur bij de overheid terug. Maar halfbakken: apart, zonder status, niet op de gewone begroting of normaal in dienst.

Het gaat niet aan alle verandering als onterecht te brandmerken. De taken van de overheid kunnen niet statisch zijn. Zij veranderen met de maatschappij, onder invloed van de politieke agenda en nieuwe denkbeelden over de rol van de overheid. Onvermijdelijk verandert dan de samenstelling van het ambtenarenapparaat. Bovendien zat er aanslibsel van jaren in die overheidsdiensten, werd er inefficiënt gewerkt en was nogal eens sprake van belabberde dienstverlening.

Maar ten minste één gevolg van alle afslanken, verzelfstandigen en privatiseren verdient meer aandacht: het ontstaan van een overheid die hoofdzakelijk uit witte boorden bestaat. Vooral beter opgeleiden bereiken nog de arbeidsrechtelijk aantrekkelijke ambtenarenstatus; die vorm van baan- en bestaanszekerheid wordt voor minder getalenteerden een steeds grotere zeldzaamheid.

Door de veranderingen bij de overheid is ook een wereld verloren gegaan. Die van 'gewone mensen' die werkten bij 'het spoor', de gemeente, de tram, de post, de provincie, de waterleiding, noem maar op - met ambtelijke arbeidsvoorwaarden. Met elkaar vormden zij een overheid van en voor de heffe des volks, die onder het welwillend toezicht van de klandizie redelijk doorzichtige taken verrichtte. Erg dynamisch was die wereld niet, zij had ook cliëntelistische kantjes, reikte niet veel verder dan 'nette armoede'. Maar zij maakte mensen wel onderdeel van een groter geheel, bewerkstelligde verticale binding, schiep loyaliteit.

Die overheid is 'teruggetreden'. Van haar vroegere dienaren (beter: wie vroeger haar dienaren zouden zijn geweest) maken velen nu deel uit van het veilige maatschappelijk midden, maar tallozen zijn ook gemarginaliseerd. Met hun uitkerinkjes hosselen zij wat in de reservaten der achterblijvers. Zij nemen geen meters meer op, maar jatten elektriciteit voor hun 'hasjplantage'. De overheid is niet langer hun partner, maar de vijand, een dwarsligger achter het loket, een bange controleur, de exponent van een ander soort mensen.

Dat hooggeschoolde witte boorden de overheid domineren heeft consequenties voor haar oriëntatie, prioriteiten, waarden, voor wat zij belangrijk vindt en hoe zij op de wereld reageert. Deze nieuwe overheid dreigt het exclusieve instrument van de (hogere) middenklasse te worden. Ook het 'profijt van de overheid' - studiefinanciering, hypotheekrenteaftrek - slaat vooral daar neer: 'laag' subsidieert 'hoog'. De met de ontzuiling verzwakte representativiteit van het politieke systeem heeft bijgedragen aan de politieke en maatschappelijke marginalisering van de lagere klassen. Het is een voedingsbodem voor 'populistische' sentimenten en verklaart de anti-overheidsstemming in 'Benedenland'.

23-08-2003

Nederlandse toestanden

De gedachte dat de Nederlandse gezondheidszorg superieur is - misschien wel de beste ter wereld - leeft al geruime tijd niet meer. Het verhaal wil dat dit de schuld van Fortuyn is, maar dat is te veel eer. Het beeld was al voor hem gaan schuiven. Centraal thema voor deze omslag waren de wachtlijsten. Wachten op een bloedprik, de specialist, dotterbeurt, donororgaan, een operatie, plaats in een verzorgingstehuis. Geen onmiddellijke behoeftebevrediging, maar achter in de rij aansluiten voor allerlei verrichtingen. Dat pikten we niet. Eigenlijk verrassend, want wachten is altijd heel gewoon geweest in de gezondheidszorg, ook op het hoogtepunt van haar reputatie. Een bezoekje aan de huisarts betekende vroeger vaak een lange zit in een overvolle wachtkamer. Nog maar kort geleden is dat arrogante, verspillende systeem ('mijn tijd is veel kostbaarder dan de uwe') bijna overal vervangen door preciezere afspraken en kortere wachttijden.

Bij polikliniek of specialist was het niet anders. Vaak kregen particuliere patiënten ook voorrang op fondspatiënten: 'Komt u even mee?' Wachten en gezondheidszorg hoorden bij elkaar als de dokter bij zijn stethoscoop. Het had met schaarste te maken, maar ook met rangen en standen, statusverschillen en voorrechten. Het 'nieuwe wachten' is democratisch, in beginsel zelfs zonder aanzien des persoons. Geleidelijk zijn standsverschillen uit de gezondheidszorg verdreven. Hoge status levert nu nog maar weinig voordelen op. Mensen die jarenlang een hogere premie

voor ‘eerste klas’ betaalden, komen er in het ziekenhuis achter dat er geen eerste klas meer bestaat.

Heel mooi, zo'n gezondheidszorg met gelijke kappen voor gelijke monniken. Maar de democratisering van het wachten werkte misschien ook wel de opstand tegen de wachtlijsten in de hand. Welvarende burgers die zich in hun status bedreigd, of zelfs gedeclasseerd voelden, liepen te hoop tegen wat zij als een wantoestand zagen. Hun verhaal was rationeel te brengen, met argumenten van recht en billijkheid, maar er gingen ook minder nobele sentimenten als statusangst en verongelijkheid achter schuil. Wat heb je aan een hogere status als het je op een essentieel levensgebied geen enkel voordeel oplevert? Waarbij zich - terecht - het kwade vermoeden voegde dat met goede relaties en echt veel geld nog altijd heel veel mogelijk is.

De wachtlijstenproblematiek is alweer op haar retour. De politiek nam de aanklacht over, zeker nadat Fortuyn zich ermee had bemoeid. Het offensief tegen de wachtlijsten startte al onder de paarse minister Borst en werd verhevigd door de LPF'er Bomhoff. Extra miljarden vloeiden naar de zorg - en het hielp. Wachtlijsten zijn verdwenen of aanmerkelijk bekort. Het kon dus toch: democratische gezondheidszorg zonder wachten.

Eind goed, al goed. Dat is nog maar de vraag. Een systeem zonder wachttijd is verspillend. De vraag in de gezondheidszorg kent immers onvermijdelijk pieken en dalen. Overtreft de vraag tijdelijk het aanbod, dan is het wachten geblazen. Het grotendeels elimineren van wachttijden komt in feite neer op het creëren van overcapaciteit. Zorg zonder wachtlijsten is als een spitstrein met volop lege zitplaatsen. Zo gezien hadden de ‘geïnvesteerde’ miljarden beter besteed kunnen worden. Het wegwerken van wachtlijsten neemt weliswaar irritaties weg, maar verbetert de zorg materieel vrijwel nooit. De ‘wachttijstmiljarden’ hadden misschien wel beter in een (nog) betere behandeling van kankerpatiënten gestoken kunnen worden.

September 2003 werd *Eurocare-3* gepubliceerd, een vergelijkend onderzoek in opdracht van de EU naar de gezondheidstoestand in 22 Europese landen. De studie vergelijkt de overlevings-

kansen van kankerpatiënten: hoeveel zijn er na vijf jaar nog in leven? Behandeling van kanker is kostbaar. Grote verschillen tussen West- en Oost-Europa verbazen daarom niet. In West-Europa gaan Oostenrijk, Frankrijk en Zwitserland aan kop en is Nederland subtopper. Hoe kostbaar kankerbehandeling is, blijkt uit de samenhang tussen overlevingskans en zorguitgaven per hoofd van de bevolking. (Opvallende uitzondering: Denemarken besteedt veel, maar presteert slecht.)

De Verenigde Staten zijn niet opgenomen in *Eurocare*, maar ook daar blijkt geld mensenlevens te redden. Per hoofd besteden Amerikanen globaal twee keer zoveel als Nederland en de overlevingskans voor kankerpatiënten is daar dan ook veel hoger dan in Europa. Volgens de *International Herald Tribune* is na vijf jaar nog 62 procent van de mannen in leven en 63,5 procent van de vrouwen - tegen 40 en 47 procent in geheel Europa. Omdat de levensverwachting in Amerika lager is dan in veel Europese landen, wijzen deze cijfers trouwens ook op 'Amerikaanse toestanden': sommige mensen krijgen alles, velen een boel, een deel valt grotendeels buiten de boot.

De moraal van het verhaal is dat we verstandige keuzes moeten maken. Amerikanen kennen een gezondheidszorg met rangen en standen. De grote middenklasse betaalt veel, wacht zelden en wordt lang in leven gehouden. Het aardige van deze 'wantoestand' is weer dat velen elders in de wereld, vooral in Europa, profiteren van die welgedane Amerikanen. Want juist hun baatzuchtigheid financiert veel onderzoek, nieuwe behandelingsmethoden en medicijnen. De Nederlandse bijdrage daaraan is maar gering en neemt zeker niet toe door democratische verhoudingen in de zorg en weggewerkte wachtlijsten.

11-10-2003

Het einde van openbaar vervoer

Veel beleid is taai, ook als het mislukt of achterhaald is. De macht der gewoonte wint het algauw van de oorspronkelijke bedoelingen. Als de politieke bevoegenheid allang is gedoofd, gaan bureaucratisch beheer en gevestigde belangen soeverein heersen. Beleid komt dan vooral nog neer op banen, banen, banen. Wanneer is beleid rijp voor hervorming of maakt het kans te worden afgeschaft? Een stevig schandaal is vaak een goede aanloop. Het industriebeleid overleefde indertijd het RSV-schandaal niet, gewaagde opsporingsmethoden legden het loodje na de IRT-affaire. Soms gaat het anders. Het 'integratiebeleid' bezweek na Fortuyn onder de nieuwe 'populistische agenda'. Hoewel er strikt genomen geen schandaal was, wilden veel kiezers verandering. Met vallen en opstaan en het nodige gekrakeel zijn politieke partijen daar nu mee bezig.

Wanneer weet slecht of achterhaald beleid zich te handhaven? Het Europees landbouwbeleid heeft tientallen jaren vernietigende kritiek overleefd, omdat coalities van belanghebbenden hervormingen blokkeren. Ook sommig typisch jaren-zeventigbeleid weet zichzelf wonderwel te overleven. Individuele huursubsidie, gedoogbeleid voor softdrugs, terugdringen automobilititeit, bevorderen openbaar vervoer - wie er alleen maar naar wijst, komt er snel achter dat het heilige huisjes zijn, ongenaakbare verworvenheden. Dat komt doordat ze verbonden zijn met een 'funderende mythe': de dageraad van progressieve beleidsopvattingen. In de jaren zeventig verdrong 'constructief beleid' traditioneel 'distri-

butief beleid'. Terwijl dat laatste de maatschappelijke orde bestendigt, wil constructief beleid die welbewust veranderen. Sinds de jaren zeventig kent het onderwijs bijvoorbeeld bijna uitsluitend constructief beleid.

Een sleutelbegrip is 'bevorderen' of 'stimuleren': burgers moeten ertoe gebracht worden iets te doen waar ze uit zichzelf niet toe komen. Dat kan natuurlijk met dwang, maar (financiële) drang heeft de voorkeur. Daardoor is 'bevorderen' altijd kostbaar. Als het werkt, is dat tot daaraan toe, maar iets wat kostbaar is én ineffectief - dat is natuurlijk een ander verhaal. Toen in de jaren zestig en zeventig de groeiende automobilititeit het openbaar vervoer onder druk zette, kwamen er subsidies ('tekortfinanciering') voor de snel stijgende exploitatietekorten van bus, tram en trein. De wassende subsidiestroom ging men rechtvaardigen met constructieve beleidsopvattingen.

Het 'recht op mobiliteit' werd uitgeroepen, evenals de doctrine dat het bevorderen van openbaar vervoer de automobilititeit zou terugdringen. Ook de gewone man moest naar hartelust op tram, bus en trein kunnen stappen. Daar zat of stond die dan naast wat minder gewone lieden, mensen die hun auto lieten staan dankzij het prima alternatief. Ongedeeld met het openbaar vervoer! Zelf heb ik hier jarenlang in geloofd. Ik ben zelfs zo halsstarrig dat ik nog altijd niet autorijd. Maar intussen ben ik wel voornamelijk ov-gebruiker uit macht der gewoonte, want de overtuiging is weg. Van de beleidsidylle is ook nooit iets terechtgekomen. Wat ging er mis?

De opmars van de auto is onverdroten doorgedaan en bereikt telkens nieuwe hoogtepunten. De bijdrage van het openbaar vervoer aan het cruciale woon-werkverkeer is schamel en dalend. Het bevorderen van openbaar vervoer is vooral reizigers ten goede gekomen voor wie het beleid niet bedoeld was. Veel openbaar vervoer is jeugdland geworden. Decennia van 'tekortfinanciering' en de opmars, buiten de spits, van een reizigerspubliek met lage sociale status hebben de openbaarvervoerbedrijven ook geen goed gedaan. Tram en metro, zonder conducteur of tourniquet, veranderden in supermarkten zonder kassa's. Jaren terug al spraken Amsterdam-

se trambestuurders over ‘de beestenwagen’ - géén koosnaampje. De klant werd vijand.

Ongedeeld openbaar vervoer is een illusie gebleken. Nederlands decorumloze, postmoderne openbaarheid, met de overheid in de rol van zwakke toezichthouder, brengt mensen niet samen, maar verdeelt of verdrijft hen. Het bevorderen van het openbaar vervoer was een sociologisch en ethologisch naïef project. Het had geen oog voor territoriumdrift en statusangst.

Vele tientallen miljarden verder stelde de VROM-raad, advieslichaam van het ministerie van Ruimtelijke Ordening, Volkshuisvesting en Milieubeleid, begin 2000 vast dat het beleid om de auto terug te dringen door het bevorderen van openbaar vervoer, een fiasco is geworden. Eén blik op stations en wagons van de Amsterdamse metro maakt dat duidelijk, net als ritjes 's avonds laat in verlaten en lugubere treinstellen waar ook in het land. Ook ontnuchterend zijn al die treinen, bussen, trams en metro's die buiten de spits vrijwel leeg over weg en rails jakkeren. Het is letterlijk *going through the motions*: de verplichte figuren van eens overeengekomen beleid.

Er is in die jaren ook een en ander gecorrigeerd. Er is ‘marktwerking’ gekomen, de conducteur kwam terug op de tram, en eindelijk zijn openbaarvervoerbedrijven nu begonnen om dienstregelingen aan te passen en vrijwel leeg rondrijdend materieel in de remise te houden. Maar de politieke mantra's zijn gebleven: ‘bevorderen van...’, ‘recht op...’ Als de woorden maar mooi klinken. Het is de hoogste tijd om met geheel nieuwe ogen naar dit beleidsterrein te kijken. Welk openbaar vervoer willen we bevorderen? Voor welke groepen mensen precies en tegen welke prijs? En vooral: hoe kunnen we het minder openbaar maken? Want, helaas, openbaarheid is tegenwoordig geen oplossing, maar een probleem.

06-03-2004

De vloek van de stadsvernieuwing

Het Pentagon staat in de steigers. Nee, niet het Amerikaanse ministerie van Defensie, maar een woongebouw om de hoek van mijn werkplek in het centrum van Amsterdam. De betonrestaurateurs nemen dit monument van de stadsvernieuwing uit de jaren zeventig stevig onder handen. Het staat er 25 jaar, dus het is tijd voor groot onderhoud. Zo werkten de Nederlandse volkshuisvesters vroeger en zo werken ze nog - daar verandert liberalisering niets aan.

De stadsvernieuwing wordt wel gezien als een laatste oprisping van het spreekwoordelijke ‘ingenieurs-socialisme’: maakbaarheids geloof, daadkracht, technisch kunnen, organisatietalent, overheidswil balden zich nog één keer samen in een groot en meeslepend project. Dat project werd met kracht opgepakt onder het kabinet-Den Uyl, dat maar liefst drie volkshuisvestende bewindslieden telde.

Stadsvernieuwing groeide uit tot een Nederlands paradepaardje, alsof het hier was uitgevonden. Grote en middelgrote steden, provincieplaatsen - overal gingen oude kernen en negentiende-eeuwse schillen grondig in de revisie. Jarenlang werd er gepland, gesaneerd, ontworpen, ingesproken, gesubsidieerd, gebouwd, toegewezen. Negentiende-eeuwse straten met hun ‘revolutiebouw’, verfoeid door traditionele volkshuisvesters, gingen tegen de vlakte, verkrotte zeventiende-eeuwse en zelfs middeleeuwse stadsdelen werden grotendeels afgebroken, twintigste-eeuwse wijken ingrijpend gerenoveerd.

Het ingenieurssocialisme uit de jaren zeventig bracht een eigen stijl en esthetiek voort van kleinschalige, bakstenen eenvoud met goede plattegronden en van ‘herbergzaamheid’, met kleine, energiezuinige ramen. ‘Bouwen voor de buurt’ als een rooms-rode eredienst voor goudeerlijke gewoonheid en nette armoede.

Cultuurhistoricus Huizinga betreurde begin vorige eeuw al de vernieling van veel schoons in de Hollandse steden, ten behoeve van wat achteraf gezien een eendagsvlieg was: de interlokale tram. Voor de aanleg ervan werden in heel Nederland stadspoorten afgebroken, singels en grachten gedempt, straten verbreed en doorbraken van het stedelijk weefsel geforceerd. Uiteindelijk duurde dit alles niet veel langer dan luttele decennia. Toen legde het buurtspoor overal het loodje, maar het vermorste stadsschoon keerde uiteraard nergens terug.

Is de stadsvernieuwing met die eerdere golf van verwoestingen te vergelijken, qua gevolgen voor de historische omgeving? Wie rondkijkt in Dordrecht, Gouda, Leiden, Haarlem of Alkmaar - allemaal vrij willekeurige voorbeelden -, of anders wel in Den Haag en delen van Amsterdam, zoals de Oostelijke Eilanden, de negentiende-eeuwse Kinker- en Dapperbuurt en zelfs stukken van de veelbezongen Jordaan, is helaas ten volle bereid die sombere conclusie te trekken.

Waar indertijd gejuicht werd over zo veel bestuurlijke daadkracht, overheerst nu de katterigheid. Over de architectonisch en bouwkundig ondermaatse buurtjes die toen alom zijn neergezet en er na 25 jaar alweer naargeestig bij staan - uitgewoond en gedateerd. Maar vooral ook over de geringe sociale kwaliteit die in de stadsvernieuwingsgebieden blijkt te zijn gerealiseerd. Als het vroeger sociaal al geen probleemgebieden waren, zijn ze het nu wel geworden. Nette, nieuwe woningen en individuele huursubsidie waren niet genoeg om dat te beletten.

Dit is de zwakste stee van het ingenieurssocialisme: dat het zo weinig kaas had gegeten van de gevolgen voor het sociaal en economisch leven van kaalslag en nieuwbouw, van gedwongen verhuizingen en veranderingen in bevolkingssamenstelling. Terwijl men gewaarschuwd had kunnen zijn, want enkele van de in-

vloedrijkste studies naar dergelijke effecten stammen al uit de jaren vijftig en zestig: van de Engelse socioloog Michael Young over East London en van de Amerikaanse schrijfster Jane Jacobs, vooral over Boston.

Stadsvernieuwing was dan ook niet nieuw en al helemaal geen Nederlandse uitvinding. Voor ze hier te lande aan haar triomftocht begon, werd ze in de Verenigde Staten al tientallen jaren gepraktiseerd als *urban renewal* - en ook in Nederland zelf als 'stadssanering' of (na de Tweede Wereldoorlog) 'wederopbouw'. Nog belangrijker: in de vroege jaren zeventig gold ze in Amerika al in de eerste plaats als een sociale en stedenbouwkundige opgave en pas in tweede instantie als een bouwkundig project.

Sindsdien heeft het denken over stadsvernieuwing zich verder ontwikkeld en raakte het steeds meer verbonden met analyses van de (wenselijke) bevolkingssamenstelling van steden en de vitaliteit van de stedelijke economie. Dat laatste speelde in de jaren zeventig in de Verenigde Staten al een rol, maar hier nog nauwelijks. Gelaten aanvaardde men dat in de stadsvernieuwingsgebieden vele tienduizenden banen verloren gingen. 'Yuppie' werd hier eerst een scheldwoord, voordat de *young urban professional* zich ontpopte als het troetelkind van stadsplanners en stadsbestuurders, even geliefd als hun nieuwste prijsdier, de 'creatieve klasse'. Met zijn gevierde stadsvernieuwingsbeleid liep Nederland dus niet vóór, maar zwaar achter.

Gelukkig komt er een herkansing aan. Want al die treurige stadsvernieuwingsbuurten komen nu opnieuw aan bod, net zoals de kwaliteitsarme nieuwbouw uit de jaren vijftig en zestig de voorbije jaren onder handen is genomen. In deze nieuwe ronde kan het weer misgaan, maar de kans daarop is kleiner. Daarvoor zijn ten minste twee redenen. De eerste is dat Nederland nu veel rijker is dan in de jaren zeventig. De tweede dat er nu onvergelijkkelijk veel beter wordt ontworpen en gebouwd dan 25 jaar terug. De stadsvernieuwing kwam eigenlijk te vroeg. Men kon het gewoon nog niet. Nu wel. Dat heet vooruitgang.

14-08-2004

Piercingbeleid

In een brave syllabus voor Amerikaanse studenten trof ik de gortdroge vaststelling aan dat tatoeages vroeger alleen bij mannen aftrek vonden, in het bijzonder mannen uit de lagere klassen, vooral soldaten. ‘Tegenwoordig,’ vervolgt de tekst, ‘is tatoeëren aantrekkelijk geworden voor, onder anderen, vrouwelijke studenten. Andere nieuwe verschijningsnormen omvatten lichaamspiercings, thans meer aanvaard en populairder dan ooit tevoren.’

Twee miljoen Nederlanders schijnen inmiddels met piercings rond te lopen. Ook de halfblote lijven van Olympiërs aller landen tonen een staalkaart van actuele ‘lichaamskunst’. Wat grote uitzondering was, iets wat bovendien als uiterst vulgair te boek stond, is nu alomtegenwoordig. Met recht en reden mag het een nieuwe verschijningsnorm heten. Piercings zijn inmiddels zo wijdverbreid dat het vergrijzende V&D er zijn imago mee wil verjongen. Voortaan kunnen Nederlandse bakvisjes er daar ook een ‘laten zetten’, zoals dat heet. Treuriger kan het bijna niet: volwassen mannen, managers, die na diepgaande studie zo'n besluit nemen. Zouden ze het ook toejuichen als hun eigen dochters en zonen zich naar de nieuwste mode lieten beslaan?

Al in de jaren tachtig werd punk door C&A geannexeerd, door ‘scheermesjes’ aan halskettinkjes bij de japonnetjes aan te bieden. De commercialisering van straat- en jeugdcultuur - en daarmee neutralisering tot rage of mode - is al tientallen jaren een feit. Wat zich als ‘rauw’ en ‘authentiek’ aandient, wordt razendsnel omgezet in handelswaar. Weliswaar bestaat de jongerencul-

tuur natuurlijk bij de gratie van commercie, maar zij wordt er ook telkens door ingehaald en ondermijnd. Zo heb je iets, zo ben je het kwijt aan de middenstand.

My first piercing is een inwijdingsritueel. Het bloed dat erbij kan vloeien staat in ‘primitieve’ samenlevingen symbolisch ook wel gelijk met de menarche, de eerste menstruatie. Met dat stukje metaal in je lijf, hoor je er voortaan helemaal bij. Waarbij? Bij de anderen. Een piercing in plaats van zoiets als de eerste communie - dat is wat het ritueel individueel inhoudt. Maatschappelijk en cultureel staan piercing en tatoeage voor een alledaags en volks cultuurrelativisme en postmodernisme. De gewone man of vrouw draagt ermee uit wat de intelligentsia al lang betoogt: culturen zijn gelijk, ‘hoog’ en ‘laag’ bestaan niet, we zijn allemaal gelijk.

Piercings en tatoeages zijn ook ‘stijgende cultuurgoederen’. Afkomstig uit een nederwereld bevolkt door marginale types, wisten ze hogerop te komen. Vroeger tooide alleen volk van betrekkelijk laag allooi zich met zichtbare lichaamsdecoraties, tegenwoordig ook delen van de (lagere) middenklasse en zelfs een enkele elitefiguur.

Dat cultuuruitingen kunnen stijgen, wordt nog altijd uitzonderlijk gevonden. De standaardopvatting is dat zij juist van hoog naar laag trekken, van mensen met veel aanzien naar individuen met geringe status. Het is de vraag of dat in onze populaire cultuur nog wel opgaat. De omgekeerde beweging lijkt kenmerkender. Slang, (party)drugs, jazz, blues, pop, zware shag, strips, spijkerbroeken en T-shirts - het zijn allemaal stijgers, geen dalers. Mozart daalt niet, hiphop stijgt. ‘Whiggers’, *white niggers* uit de blanke middenklasse, spiegelen zich aan het door zwarte rappers neergezette stereotype van de boze zwarte man, cool en hip.

In onze populaire cultuur zijn ‘laag’ en ‘hoog’ onontwarbaar verknoopt geraakt. Tegenover vulgaire stijgers maakt Bach een adembenemende duikvlucht, bij Kruidvat. Stijgende cultuurgoederen, zoals piercings en tatoeages, zijn tegelijkertijd ook aan het dalen. In eerste instantie geadopteerd door urbane ‘bohémiens’, bereiken zij gaandeweg ook de massa van trendvolgers in provin-

cie en jeugdland. Uiteindelijk gaan ze bij C&A of V&D uitgeblust aan hun commercialisering ten onder.

De introductie van piercingstudio's bij V&D valt samen met een ander keerpuntje: de overheid ontwikkelt piercingbeleid. Geheel volgens de logica van de Nederlandse verzorgingsstaat: niet verbieden, maar reguleren. Na overleg met de branche in een gemengde werkgroep, komen er beperkende regels voor de piercingpraktijk, om de nog heel jeugdigen tegen zichzelf te beschermen. Want hoewel we 'hoog' niet meer van 'laag' onderscheiden, of 'primitief' van 'beschaafd', is er een vervelend probleempje: piercings brengen gezondheidsproblemen met zich mee. Wat in het klein al gebeurt met door de juwelier doorboorde oorlelletjes, doen piercings in het groot: ze kunnen tot hardnekkige ontstekingen leiden, vooral van navel en tong.

De overheid die reguleert. Met mama naar V&D. Het van oorsprong ruige en marginale raakt ingekapseld en genormaliseerd. Nog even en de emancipatie van de piercing is voltooid. De brancheorganisatie gesprekspartner van de overheid, toezicht, een officiële opleiding, diploma's. Musea openen hun poorten en alom klinkt waardering voor piercing en tatoeage als kunstvorm.

Eind goed, al goed? In één opzicht wel. De overheid wil weliswaar terugtreden, maar op de meest onverwachte momenten worden haar interventies toch onontbeerlijk geoordeeld. Maar dat de piercing iets voor alle mensen wordt, ongeacht sekse, leeftijd en klasse - dat is hoogst onwaarschijnlijk. Ergens in de lagere middenklasse blijft de piercing steken. Elitemilieus weten zich goed af te schermen voor volkse fratsen die getuigen van gebrek aan decorum en (zelf)beheersing. De piercing wordt niet klasseloos, maar scheidt de bokken van de schapen.

28-08-2004

V Een niqaab is geen chador

Een niqaab is geen chador

Hoe gaan landen met nieuwkomers om? Het patroon verschilt opvallend van land tot land, als uitvloeisel van uiteenlopende historische achtergronden en nationale eigenaardigheden. In de psychologie was ooit de - inmiddels verlaten - recapitulatietheorie in zwang: de ontwikkeling van het individu volgt, van conceptie tot volwassenheid, de evolutie van de soort. Iets dergelijks lijkt zich voor te doen bij de opname van niet-westerse immigranten in de westerse wereld. Landen recapituleren daarbij eerdere ervaringen.

In *de Volkskrant* (Reflex) van 8 mei 2003 merkte de fameuze Amerikaanse socioloog Richard Sennett op: 'Mijn indruk is dat jullie het multiculturalisme veel te cultureel maken.' Sennett heeft gelijk. 'Cultuur' is het allesoverheersende begrip geworden in het Nederlandse denken en discussiëren over immigratie en integratie. Ten onrechte, want die kwesties kunnen veel beter door de bril van de economie worden bekeken. Veruit de beste inburgerings-cursus is nog altijd deelneming aan de arbeidsmarkt. Vrijwel alles wat voor nieuwkomers wenselijk wordt geacht - maatschappelijke participatie, kennis van taal en samenleving, emancipatie, een vliegende start voor de volgende generaties - hangt natuurlijkerwijs met werken samen of vloeit er als vanzelfsprekend uit voort. Met alleen 'cultuur' is dat allemaal niet te bereiken, met 'economie' wel.

Cultuur is bovendien een nogal onprecies begrip, dat steeds van betekenis verandert. Vroeger, vóór het multiculturalisme, stond

‘cultuur’ nog resoluut tegenover ‘natuur’ en was het iets wat zich - in tegenstelling tot natuur - leende voor verandering. Daarom was de vraag ‘cultuur of natuur?’ van belang. Intelligentie bijvoorbeeld, wordt die nu bepaald door *nature* of *nurture* (omgeving, opvoeding)? Hoe meer cultuur, zo was het idee, hoe plastischer, hoe meer natuur, hoe minder kneedbaar. Die kneedbaarheid is grotendeels uit het cultuurbegrip verdwenen. Cultuur is nu eerder een ongenaakbare essentie, waar we niet aan kunnen of mogen komen. Cultuur-nieuwe-stijl hangt innig samen met religie (niet zelden is ‘cultuur’ een eufemisme voor ‘islam’) en de heilige graal der identiteit - tegenwoordig al evenzeer een vaststaand, gesloten, bijkans aangeboren ‘gegeven’. Heilig, onveranderbaar, alleen met een kniebuiging van diep respect te bejegenen.

In deze opvattingen klinkt de recente Nederlandse geschiedenis door. Nederlanders ‘maken het multiculturalisme veel te cultureel’, omdat dit de manier is waarop we politieke problemen en problemen van het samenleven hebben geleerd op te vatten en te definiëren. Religieus-levensbeschouwelijke ‘volksdelen’ (katholieken, protestanten, socialisten en liberalen) moesten de voorbije anderhalve eeuw vredig met elkaar leren samenleven. De verzuiling was een politiek systeem, erop gericht het land met de permanente rivaliteit van ‘fundamentele’ religieuze verschillen te leren leven. Uit deze ervaringen is de nadruk op cultuur (=religie) in het Nederlandse multiculturalisme voortgekomen.

Misschien is er daardoor zelfs een zekere obsessie ontstaan met ‘anders zijn’. In Groot-Brittannië, waar hij tegenwoordig woont, is het multiculturalisme volgens Sennett ‘civiel’ van aard: ‘Als mensen zich aan de wet houden is hun cultuur hun eigen zaak. Er wordt geen probleem gemaakt van meisjes die in een chador naar school gaan.’ In die houding weerspiegelt zich het feit dat Groot-Brittannië in de moderne tijd niet door religieuze conflicten is gespleten. Met de anglicaanse kerk als staatskerk was het land religieus zelfs verregaand homogeen. Het politieke leven in Groot-Brittannië werd niet gedomineerd en vormgegeven door religieuze conflicten, maar door klassentegenstellingen. De samenleving bestond niet uit volksdelen met een ver-

schillend geloof, maar uit klassen en standen. Culturele of religieuze pluriformiteit werd daardoor niet het centrale politieke probleem.

Het Britse civiele multiculturalisme lijkt een alternatief voor het Nederlandse 'culturele multiculturalisme' - met excuses voor dit begrip. Nadruk op de wet en de economie is vruchtbaarder dan je blindstaren op culturele verschillen. Het zou ook tegenwicht kunnen bieden aan de retoriek van de assimilatie die in Nederland momenteel opklinkt. Assimilatie is de meest waarschijnlijke uitkomst van het immigrantenbestaan, maar ermee schermen maakt mensen alleen maar kopschuw. Voor economisch succes is assimilatie ook allerminst vereist.

Civiel multiculturalisme is geen panacee. Het is mooi dat je 'civiel' met je chador naar school kunt. Maar die hoofdbedekking levert in Nederland ook geen problemen op. Hier rezen pas bezwaren toen meisjes hun religieuze identiteit op school met de niqaab (gezichtssluier met oogspleet) wilden uitdragen. Het is mij niet bekend of de niqaab onder het Britse civiel multiculturalisme óók is toegestaan. Als dat het geval zou zijn, toont dat een ernstig hiaat aan in de formeel-juridische benadering van problemen voortkomend uit culturele of religieuze diversiteit.

De ontoereikendheid ervan bleek al overduidelijk toen de school in kwestie de niqaab verbood met een beroep op praktische bezwaren, zoals de onmogelijkheid om behoorlijk te communiceren met zo'n ding om. Dat is waar, maar het was ook een opzichtig smoesje. De Nederlandse samenleving vond in meerderheid gewoon dat de niqaab te ver gaat, hier niet kan. We beschikten alleen niet over de woorden en begrippen om dat ook hardop te zeggen. Het vooralsnog in Nederland dominante 'cultureel multiculturalisme' - alweer: sorry - staat op zo'n cruciaal moment inhoudelijk net zo goed met lege handen als het civiel multiculturalisme à la Sennett.

17-05-2003

Niksisme

Het is een wat ouderwetse vraag geworden, maar soms wordt hij nog gesteld: ‘Wat ben jij?’ Vroeger luidde die vraag: ‘Wat zijn jullie?’ De vragensteller wist klaarblijkelijk dat geloof een bovenindividuele kwestie is, iets waar minimaal een gezin voor nodig is. Die hoeksteen van de samenleving was weer exponent van een groep, een gemeenschap van gelovigen.

Die oude, door schoolkinderen aan elkaar gestelde vraag wees op een vroeger vanzelfsprekend religieus pluralisme. Het was een gegeven dat sommige mensen zus waren, andere zo. In een religieus homogene omgeving zou de vraag zinloos zijn geweest, want daar is iedereen nu eenmaal katholiek, gereformeerd of moslim. Maar op een - onverdeelde! - openbare lagere school in het Amsterdam van de jaren vijftig was er geen sprake van een dergelijke eenvormigheid.

Werd mij als kind die geloofsvraag gesteld, dan antwoordde ik altijd: ‘Wij zijn niks.’ Daar was de nodige voorbereiding aan voorafgegaan. ‘Als ze vragen wat wij zijn, wat zeggen we dan?’

‘Dan zeg je gewoon: niks, helemaal niks, wij hebben geen geloof. Sommige mensen geloven, andere geloven niet. Wij geloven niet.’ Wij geloofden niet in God, de bijbel, heiligen en wonderen.

‘En wat gebeurt er dan als je doodgaat?’

‘Niets, dood is dood, dan besta je niet meer, dan is alles afgelopen. Je weet, voelt, ziet niets meer.’

Het niksisme, zo mogen we dit gestaalde ongelooftoelichting toch wel noemen, was een strenge leer. Geen strohalmen, uitvluchten,

smoesjes, twijfel of vertwijfeling, maar glasharde illusieloosheid. Een bestaan zonder godsgeloof, leven na de dood, santenkraam. De taal was ernaar. Een lijk heette geen ‘stoffelijk overschot’ of ‘ontziend lichaam’, maar gewoon een lijk. Het niksisme was van een bijna troostgevende onverbiddelijkheid. Van het ietsisme moest het niksisme niets hebben. Dat ietsisme bestaat al heel lang, al heet het pas kort zo. Wie het bij het zien van de binnenkant van een tuinboonschil waagde op te merken: ‘Je zou toch bijna zeggen dat er “iets” is, zo prachtig’, was gewoon belachelijk. Dat een tuinboon er knap uitziet, is geen bewijs voor wat dan ook.

Het niksisme kende nauwelijks bekeringsijver. Weliswaar moest het ietsisme het, als weekhoofdig, ontgelden, maar het niksisme was toch vooral tolerant. Gelovigen waren onbegrijpelijk anders, maar dienden in hun waarde gelaten te worden. Protestanten waren misschien gebeten op roomsen, maar niksisten waren onverschillig. Wel mocht het geloof als zodanig bestreden worden. Ongelovigen moesten religie gek of achterhaald kunnen vinden, achterlijk zelfs.

Dit ‘traditionele’ niksisme had in veel opzichten de tijd mee. In de jaren vijftig heerste nog het vooruitgangdenken. Daarna, in de jaren zestig en zeventig, viel in Nederland de muur van het geloof. Ontkerkelijking, deconfessionalisering en secularisatie toonden als het ware het gelijk van ‘niks’ aan. Voor het triomferende niksisme leken mooie tijden aan te breken. Maar het liep anders, het niksisme raakte op zijn retour, een lot dat het merkwaardigerwijs deelde met de traditionele religies. Het niksisme, zelf product van geloofsafval, viel ten prooi aan secularisatie en ontkerkelijking.

Wat ging er mis? Hoewel grotendeels ongeorganiseerd, bestond ook het niksisme bij de gratie van de verzuiling, de godsdienstige en politieke pacificatie die bijna een eeuw lang in Nederland heerste. Toen de zuilen ontbonden raakten, verdween het collectieve ‘wij’ van scherp afgebakende, grotendeels van elkaar geïsoleerde geloofsgemeenschappen met krachtige groepsidentiteiten. Die maakten plaats voor een ‘nationaal’ conglomeraat van individuen. Individualisering werd weer de voedingsbodem voor het

glibberige, veelvormige en postmoderne ietsisme en beroofde het niksisme van zijn scherpe contrasten. De ontzuiling, de langverwachte 'doorbraak', heeft het daardoor wonderlijk genoeg ook lastiger gemaakt om het met elkaar grondig oneens te zijn. De institutionele bedding voor de vredige regulering van conflicten viel immers weg. Scherpe stellingnamen verlieten het debat, een wat angstvallig conformisme stak de kop op. Dit 'neoconformisme' verzwakte het hoekige, enigszins ongelikte niksisme en voedde het softe ietsisme.

Wat er in Nederland nog rest aan geloof en levensbeschouwing, neemt bovendien niet langer genoegen met passieve aanvaarding, maar eist actief respect - voor de ware niksist onverteerbaar. De assertiviteit van minderheden die zich tekortgedaan voelen heeft ons allen in levensbeschouwelijke kwesties voorzichtig gemaakt. Het is een mijnenveld geworden, voor je het weet is er narigheid. De komst van de islam heeft de zaken er niet makkelijker op gemaakt. Geloof raakte verbonden met het 'etnisch taboe', reden voor nog grotere omzichtigheid. Robuust niksisme past slecht in deze porseleinkast. Helaas, want die kale leer heeft recht op gepassioneerde verdedigers. Er is ook helemaal niets mis met het bestrijden van religie. De paus en de islam moeten als vanouds aangeklaagd kunnen worden, net als dat slappe ietsisme.

Zelf ben ik het niksisme trouw gebleven. Als mij De Vraag wordt gesteld, zeg ik ferm: 'Niks, derde generatie niks!' Het vervult me zelfs met trots dat mijn 'vaderen' (man/vrouw) hun ongelooft tot in de dood gestand deden. Geen concessies, niet het zelfbedrog van een late bekering, geen schietgebedjes voor alle zekerheid. Gewoon niks.

09-08-2003

Uitzondering Nederland

Midden jaren zestig was Martin Luther King hier te lande net zo'n held als Mandela nu. Christen, 'neger', zoals beschaafde lieden nog zeiden, retorisch begaafd, charismatisch, bestrijder van rassensegregatie, geweldloos, televisiegeniek. King was onweerstaanbaar, een fetisj van het 'progressieve' levensgevoel dat toentertijd in de steigers stond. Het discriminatieverbod was prominent onderdeel van die nieuwe gezindheid. Daarin vloeiden verschillende 'sensibiliteiten' samen: een allergie voor ongelijkheid, solidariteit met onderdrukten in verre landen, een zekere xenofilie ook - en grote argwaan jegens de Verenigde Staten. Dat had met 'kapitalisme' te maken en met de oorlog in Vietnam, maar ook met het racisme dat in Amerika heerste.

Bij deze vooruitstrevende mentaliteit voegde zich de neiging om er ook luide uiting aan te geven. Het ging tot de politieke mores horen om je menslievende opvattingen niet onder stoelen of banken te steken. Dus demonstreerden we - het grootstedelijke milieu van scholieren, studenten en andere progressieve krachten - tegen rassenwaan en segregatie. Ik herinner me onder meer een verregende protestmars tegen de dreigende executie van een jonge, zwarte Amerikaan. Achter indrukwekkende spandoeken liep een behoorlijke stoet, al leuzen scanderend, door het centrum van Amsterdam. Het morele gelijk was zonneklaar aan onze zijde.

De moord op King, kort daarop, was meer dan een eenmalige, schokkende gebeurtenis. Het was veeleer een bevestiging van het

fundamenteel racistische karakter van de Verenigde Staten. Formeel-juridisch was de rassensegregatie daar dan wel opgeheven, feitelijk bestond die nog altijd, en zeker niet alleen in het vanouds racistische Zuiden. Amerika's steden kenden nog altijd getto's met geheel zwarte scholen; en blanke wijken en voorsteden met al even totaal blanke scholen.

Het gaat niet aan om met terugwerkende kracht de spot te drijven met die uitingen van gevoeligheid voor discriminatie. Wat het recente revisionisme van de jaren zestig ook waard is, het wast niet weg dat de naoorlogse generatie de historische verdienste toekomt stelling te hebben genomen tegen een lange traditie van racisme, waarin 'de ander' werd voorgesteld als wezenlijk anders - en vooral minder. Uit de Tweede Wereldoorlog trokken de babyboomers de dwingende les dat alle leden van *The Family of Man* principieel gelijk zijn en als gelijken behandeld dienen te worden.

Ook bijna veertig jaar later is dit nog altijd het redelijke en fatsoenlijke standpunt. Des te verwonderlijker en verontrustender dat de huidige heersers van Nederland, diezelfde babyboomers, de jongens en meisjes die alles beter zouden doen, zo goed als zwijgen nu Nederland met vergelijkbare kwalen is behept als destijds de VS. In Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht wordt niet alleen steeds meer gescheiden gewoond, die steden kennen ook feitelijk gesegregeerd primair en secundair onderwijs: volledig zwarte scholen, gemengde scholen met in meerderheid 'zwarte' leerlingen, volledig witte scholen.

Deze toestand is niet het gevolg van een ongelijkheidsideologie. Maar ter vergoelijking ervan vallen wel klassieke 'segregatio-nistische' doodoeners te beluisteren uit de monden van progressieve politici. De grondwettelijk verankerde onderwijsvrijheid heet ieder ingrijpen te beletten: we kunnen er niets aan doen. Ook zou 'zwart' of 'wit' er niet echt toe doen, zolang scholen maar goed zijn. Bravo, maar dit komt toch echt overeen met het motto van het Amerikaanse segregationisme: gescheiden maar gelijk ('separate but equal'). Kennelijk vindt de politiek dominante babyboomgeneratie niet de feitelijke toestand bepalend

voor een morele veroordeling, maar de bedoelingen erachter. Zo streng als zij de Amerikaanse rassensegregatie en de Zuid-Afrikaanse apartheid veroordeelde, zo mild denkt zij nu over Nederlands onbedoelde apartheid. Moreel beslissend zijn klaarblijkelijk (onze) goede intenties.

De onderwijsapartheid, onlangs scherp in kaart gebracht door het Amsterdamse Kohnstamm Instituut, lijkt ook geen afbreuk te doen aan het zelfbeeld van de babyboomgeneratie. Men beseft blijkbaar niet dat het ontstaan van een stelsel van zwarte en witte scholen het definitieve einde betekent van de 'jaren zestig'-overtuiging dat Nederland een uitzondering is, buiten het kwaad staat, een moreel baken is in een duistere wereld. Dat aloude ex-ceptionalisme werkte in de jaren negentig nog sterk door in Nederlands onevenredig royale opname van asielzoekers. 'Dat komt doordat Nederlanders aardiger zijn,' analyseerde een prominente beleidsmaker eens. Maar dat exceptionalisme is, hoe men het ook wendt of keert, niet te verzoenen met de nieuwe onderwijs-apartheid. De morele betekenis daarvan valt niet te negeren.

Ook wij blijken geneigd tot alle kwaad, maken deel uit van de menselijke conditie, kunnen lelijke dingen niet zomaar tegengaan. Daarom past ons dat nog altijd sluimerende gevoel van morele superioriteit niet. Deemoed en praktische zin zijn meer op hun plaats. Broodnuchter dient Nederland de lastige feiten van een in naam multiculturele samenleving onder ogen te zien, de dilemma's en kansen. Roekeloos multiculturalisme op grondslag van Nederlands vermeende uitzonderlijkheid is uit den boze. Een ontspannen smeltkroes dient zich niet aan, eerder vormen van etnische stratificatie. Dergelijke feiten trekken zich weinig van moraal aan, zo is weer gebleken. De verheven moraal van de babyboomers is vooral nuttig geweest in de machtsstrijd met hun voorgangers, zo'n dertig jaar geleden.

06-09-2003

Politieke mythologie

Laatst met zeldzaam veel plezier ‘Geen traain maar trein’ van Rudy Kousbroek gelezen (NRC HANDELSBLAD, 24-10-2004). Daarin maakt hij korte metten met de deskundigen die - in *de Volkskrant* - hadden beweerd dat Nederlands met taalfouten over tien jaar doodnormaal is. Dus: ‘hun hebben’, ‘groter als’, ‘het boek wat’, ‘een mooie meisje’ - het wordt allemaal standaard-Nederlands. Eerder was ook al gesignaleerd dat de ‘ij’-klank op sterven na dood zou zijn. Bijna wellustig attaqueert Kousbroek de argumenten der taalkundigen. De man die de ‘ij’ de wacht aanzegde, oordeelde die klank ‘onnatuurlijk’. De ‘aai’ die de ‘ij’ moest verdrijven was daarentegen puur natuur: ‘De natuur wint het hier tenslotte van een cultuur van vijf eeuwen.’

Terecht merkt Kousbroek hierover op dat de ‘aai’ evenzeer cultuur is als de ‘ij’. Hij grijpt daarbij terug op *Mythologieën*, een bundel uit 1957 van de Franse semioloog Roland Barthes. In 1970 kwam het in Frankrijk opnieuw uit, in 1975 verscheen de Nederlandse vertaling. Kousbroek vat Barthes' visie op hedendaagse mythen kort en krachtig samen: ‘Wat de mythe doet is cultuur voorstellen als natuur.’ Herlezing van Barthes - want dat doe je na zo'n opruiend stuk - leidt tot de verontrustende gedachte dat er de afgelopen decennia iets wezenlijks verloren is gegaan. Aan de manier waarop we onszelf en de samenleving bekijken ontbreekt iets waardevols: geoefende, gedisciplineerde scepsis. Belangrijke twintigste-eeuwse dragers van de eeuwenoude sceptische traditie waren grote kritische systemen als marxisme,

psychoanalyse en (in veel mindere mate) de semiologie à la Barthes - denkwijzen die intussen grotendeels uit het intellectuele leven zijn gebannen.

Wie dat betreurt, laadt de verdenking op zich duistere, onwetenschappelijke theorieën te propageren, waarvan de mensheid zich inmiddels gelukkig heeft bevrijd. Maar het gaat mij niet om de restauratie van een geloofs- en heilsleer. Wat er intellectueel en moreel ook mag mankeren aan hun nalatenschap, de kritische blik van Marx en Freud is nog altijd van groot nut om gespist te blijven op het maskeren en ontkennen van belangen en op - vaak verborgen - motieven voor ons handelen. Het prijsgeven van geoefende scepsis, waarin marxisme en psychoanalyse lange tijd voorzagen, heeft ons intellectueel niet weerbaarder gemaakt - eerder naïefer en goedgeloviger. Wie zich vervolgens (haast onvermijdelijk) door de wereld bedrogen voelt, vlucht veelal in cynisme en ressentiment. Terwijl scepsis het politiek-maatschappelijke debat voedt, bederft cynisme iedere discussie. In de plaats van gepolijste scepsis en geraffineerde ‘ontmaskering’ trad verhullende, verdoezelende politieke correctheid. We mogen eigenlijk helemaal niet meer achter het mombakkes van de alledaagse werkelijkheid loeren, maar moeten alles en iedereen op voorhand ‘respect’ betuigen.

Mythologieën bevat een indrukwekkend stuk over *The Family of Man*, een Amerikaanse fototentoonstelling die midden jaren vijftig Noord-Amerika en Europa veroverde. Barthes ontwaart erin de ‘dubbelzinnige mythe van de menselijke “gemeenschap”, die als voorwendsel dient voor een groot deel van ons humanisme’. De makers laten enerzijds exotische diversiteit zien, maar goochelen tevens ‘uit al die verscheidenheid een eenheid te voorschijn’ die suggereert dat alle mensen eenzelfde ‘natuur’ hebben: ‘Het komt er natuurlijk op neer dat men uitgaat van een menselijke essentie, en zo sluipt dan ook God binnen in onze expositie.’ Dat is nog eens andere koek dan de verbloemende taal van het hedendaags multiculturalisme. Dergelijke nieuwe mythes mogen vrijwel ongehinderd cultuur als natuur afschilderen en het bestaande als vanzelfsprekend en onontkoombaar, teneinde de sociale

werkelijkheid van haar cultuurhistorische karakter te beroven, te depolitiseren.

Voor Barthes waren mythes nog per definitie rechts: zij rechtvaardigden de bestaande orde. Inmiddels is links de voornaamste belanghebbende geworden bij de bestaande orde. Dit houdt logischerwijs in dat er nieuwe, linkse mythes zijn ontstaan, die op hun beurt cultuur stelselmatig als natuur voorstellen. Een van de linkse mythes betreft etnische verschillen. Rechts zag die altijd als 'natuur', links als 'cultuur' - dus plooibaar en veranderbaar. Gaandeweg heeft links de cultuur iedere kneedbaarheid ontzegd, waardoor in het integratiedebat 'cultuur' net zo onveranderbaar werd als 'natuur'. Uitgesproken mythisch is ook de linkse voorstelling van mondialisering en immigratie. Zij gelden steevast als natuurverschijnselen: onbeïnvloedbaar, onontkoombaar. Voor institutionele factoren die het verval van de natiestaat en immigratiestromen oproepen en uitlokken, dan wel dempen en verhinderen, heeft links weinig aandacht: liever stelt het cultuur als natuur voor.

Op het gebied van de individueel-menselijke ontwikkeling heeft zich een vergelijkbare omwenteling voorgedaan. Vroeger gold 'rijping' als een rechtse ontwikkelingstheorie: de omgeving had er immers geen vat op. Sinds de komst van de *permissive society* werd het concept een linkse mythe. 'Puberen' is daarin iets volkomen natuurlijk, niet de cultureel bepaalde vormgeving van een levensfase. Soortgelijke bewegingen deden zich voor op het gebied van - mannelijke en vrouwelijke - seksualiteit. Links bagatelliseert de culturele component en claimt 'de natuur' als bondgenoot. De linkse depolitisering van de bestaande orde is eigenlijk heel 'tegennatuurlijk' en schreeuwt dus om een verklaring. Daarvoor is getrainde scepsis onontbeerlijk. En een eigentijdse herleving van marxistische, psychoanalytische en - vooruit - semiologische scepsis en cultuurkritiek als intellectuele inspiratiebron.

01-11-2003

New York aan de Maas

In 1999 verbleef een verslaggever van *de Volkskrant* een jaar in de Rotterdamse deelgemeente Delfshaven. Stelselmatig verhaalde hij over de tragische lotgevallen van deze ‘multiculturele’ buurt. Niet over het pittoreske historische Delfshaven, maar over de zee van stadsverval en taaie grotestadsproblemen die dat kleinood omringt. De bijbehorende namen hebben nationale bekendheid gekregen: Spangen, Millinxbuurt, Keileweg. Destijds bestond tweederde van de inwoners uit immigranten - dat zijn er in de tussentijd niet minder geworden. Voor, tijdens en na de stadsvernieuwing die deze wijken als een blitzkrieg trof, maakten de oorspronkelijke bewoners zich uit de voeten. Naar de randgemeenten, waar ze ook van bouwen wisten: koopwoningen met tuintjes en carports. De oude ‘onderkant’ werd met succes opgetild. Immigranten namen hun plaats in.

Delfshaven is lang niet uniek. Ook andere stadsdelen raakten in de greep van een volksverhuizing die de economisch en sociaal weerbaarste Rotterdammers aan de stad onttrok en goeddeels ongeschoolde nieuwkomers aantrok. Zelfs onder ideale omstandigheden - een florerende grootstedelijke economie, een gulzige arbeidsmarkt, ouderwetse sociale cohesie - zou zo'n immense transformatie niet zonder maatschappelijke ongelukken zijn verlopen. Maar de omstandigheden waren niet ideaal. De haven rationaliseerde en stad en regio verloren hun arbeidsintensieve industrie. Veel nieuwkomers kwamen niet in een baan terecht, maar in een uitkering. Een postindustriële, kennisintensieve eco-

nomie kan nu eenmaal onmogelijk grote aantallen vrijwel ongeschoolde arbeidskrachten opnemen. Al helemaal niet als die economie ook nog eens wordt geflankeerd door een fraai opgetuigde verzorgingsstaat.

Een kariger verzorgingsstaat als de Verenigde Staten slaagt daar beter in. Ongeschoolde nieuwkomers, onder wie miljoenen illegalen, kunnen niet terugvallen op uitkeringen en gaan aan de slag in land- en tuinbouw of voegen zich voor weinig geld bij het onafzienbare leger van kindermisjes, huishoudsters en tuinknechten die het leven van de hogere middenklasse veraangenamen. Daar staan beduidend kleinere groepen hoogopgeleide immigranten tegenover die zich regelrecht in de betere voorsteden kunnen vestigen.

In de Nederlandse immigratiediscussie wordt Amerika tegenwoordig vaak als voorbeeldland gepresenteerd. Op dit gebied heeft Amerika zijn utopische glans herwonnen. Maar als de Verenigde Staten al een voorbeeld zijn, dan toch vooral omdat dat land recent veel leergeld heeft betaald. In de jaren zeventig ging de stad New York, ooit de grootste haven ter wereld - het leek Rotterdam wel - bijna failliet door een optelsom van fatale ontwikkelingen, waaronder de instroom van mensen die economisch geen bijdrage aan de stad te bieden hadden. De middenklasse trok weg, de haven verloor verder aan betekenis, industrie en kantoren gingen naar het buitengebied. Niettemin bleef de stad massa's nieuwkomers aantrekken, vooral uit de VS zelf. Effectief kwamen zij niet af op de afkalvende werkgelegenheid, maar op de relatief hoge uitkeringen die het 'sociale' New York, toen een soort verzorgingsstad, bood. Bij de sanering van de vrijwel failliete stad werd dit bijstandsvoordeel geëlimineerd. De uitkeringen gingen omlaag, waardoor (im)migranten zich weer lieten leiden door reële economische perspectieven en de stad de weg omhoog kon inslaan.

Intussen telt Rotterdam met zijn haperende, laagwaardige economie en zwakke arbeidsmarkt verhoudingsgewijs meer immigranten dan New York. Velen van hen zijn niet meer aan het werk of hebben het nooit gevonden. Rotterdam is tegen de steen aan-

gelopen waar New York zich dertig jaar geleden aan stootte. Dat komt mede doordat politici de illusie bleven koesteren dat Nederland een immigratieland kan worden en tegelijk een voorbeeldige verzorgingsstaat blijven. In januari 2000, toen het 'multiculturele drama' als het ware officieel nog werd ontkend, zei de politiek onberispelijke PvdA-voorzitter van deelgemeente Delfshaven tegen *de Volkskrant*: 'Jaar in jaar uit wordt achterstand naar deze wijk geïmporteerd.' Sindsdien is er veel gebeurd in Rotterdam en Nederland. De stad ging niet bijna failliet, zo gaat dat hier immers niet, maar werd wél de bakermat van een politieke omwenteling die alles te maken had met die niet-selectieve immigratie zonder economische noodzaak.

Nu heeft het college van Leefbaar Rotterdam, CDA en VVD zelfs een gedurfd plan gepresenteerd: *Rotterdam zet door - Op weg naar een stad in balans*. Het wil - heel voorzichtig - ook de komst van immigranten toetsen en reguleren. Na de vanouds heftige spreidingsdiscussie is dit plan opvallend mild ontvangen. De messen werden niet meteen getrokken en ook de Rotterdamse PvdA doet mee. Maar in Den Haag beweegt de PvdA nog niet. De fractie lijkt nog steeds te hopen dat de kool van de immigratie en de geit van de verzorgingsstaat gespaard kunnen worden. Maar wie de verzorgingsstaat wil behouden, zal immigratie moeten beperken. Als de PvdA de New Yorkse les negeert, dreigt ze op twee fronten te zullen verliezen. Ze komt in het immigratiedebat buitenspel te staan, maar ook in de strijd voor behoud van de verzorgingsstaat.

Voor Rotterdam valt ondertussen te hopen dat het kabinet zich niet blijft beperken tot vrijblijvende kanttekeningen bij het manmoedige geploeter van lokale politici, zoals de ministers Van der Hoeven, Dekker en Verdonk na publicatie van de Rotterdamse plannen deden. Immigratie is een kabinetszaak die niet alleen aan Rotterdam kan worden overgelaten.

06-12-2003

Emancipatie volgens Hirsi Ali

Eind 2003 namen enkele VVD-prominenten verontwaardigd afstand van de nieuwe koers die de liberale Kamerfractie heeft gekozen inzake het bijzonder onderwijs. Verontrust over de opkomst van een islamitisch zuiltje - straks wellicht een hele zuil - keert de fractie zich onder aanvoering van het radicaal-seculiere lid Ayaan Hirsi Ali tegen de onderwijsvrijheid zoals die sedert de Pacificatie van 1917 wordt beleden en gepraktiseerd.

Wat de opstelling van haar critici enigszins potsierlijk maakt, is dat de door hen gewraakte 'nieuwe' koers van Hirsi Ali helemaal niet zo nieuw is, maar juist het traditionele liberale standpunt vertegenwoordigt. Niet Hirsi Ali loochent liberale beginselen, maar Nel Ginjaar-Maas, oud-staatssecretaris van Onderwijs en kopvrouw der prominenten. Volgens hen staat het Nederlandse liberalisme vanouds voor de vrijheid van onderwijs en verkwanselt de huidige VVD die mooie liberale erfenis.

Het klinkt logisch - vrijheid en liberalisme horen immers onverbreekelijk bij elkaar - maar het is niettemin in strijd met de historische feiten. In de Nederlandse context hield en houdt vrijheid van onderwijs in: vrij van de overheid. Begin vorige eeuw kreeg de gereformeerde Vrije Universiteit niet die naam omdat daar liberale vrijheidsbeginselen aan strengchristelijke studenten onderwezen gingen worden, maar omdat die universiteit vrij zou zijn van (liberale) staatsbemoeyenis.

De gereformeerden verzetten zich (net als hervormden en katholieken) tegen de seculiere staat. In de negentiende eeuw had-

den verlichte burgers van Nederland een politiek-bestuurlijke eenheid gemaakt, beperkten zij de macht van de Koning, voerden de scheiding van kerk en staat door, en schiepen constitutionele, rechtsstatelijke en gaandeweg ook democratische verhoudingen. Natievorming maakte deel uit van dit project. Tegenover het particularisme van de confessionele volksdelen stelde de liberale burgerij de natie. Ongedeeld openbaar onderwijs was nodig om een minimum aan gemeenschappelijkheid te vestigen. De school als leerschool der democratie en tehuis van het nationale en algemene. Compleet met vaderlandslievende bombast propageerden de liberalen ‘een zeker idee van Nederland’.

Van die liberale openbare school, bezielde door neutrale ‘christelijke en maatschappelijke deugden’, maar wars van geharnast antiklerikalisme of republicanisme, moest het georganiseerde christendom niets hebben. Na een campagne van tientallen jaren bezweek de idee van universeel openbaar onderwijs onder de aanzwellende confessionele macht. De Pacificatie beslechtte het pleit. Ook bijzondere scholen worden sindsdien door de staat bekostigd. Het openbaar onderwijs verviel snel van meerderheids- tot minderheidssysteem. Bovendien raakten de verhoudingen bevroren. Ook de ontkerkelijking heeft daar niets aan veranderd. De kerken liepen leeg, maar het confessionele onderwijs liet geen veer.

Bijzondere scholen bestaan omdat zij bestaan (en dus gefinancierd worden), niet omdat ouders per se bijzonder onderwijs willen voor hun kinderen, zoals oud-onderwijsminister en -socioloog Van Kemenade begin jaren zeventig al constateerde. Maar zij bestaan ook omdat de politiek in Nederland zich bij het feit van hun bestaan en voortbestaan heeft neergelegd. Dit geldt evenzeer voor VVD als PvdA. Onder Paars werd enkele keren hardop nagedacht over de nadelen van bijzondere scholen. Zij zouden de opkomst van zwarte scholen in de hand werken. Niet PvdA of VVD sprak zich hierover uit, maar D66-minister Van Boxtel, belast met Integratie en Grote Steden. Voor PvdA en VVD gold de onderwijsvrijheid niet langer als een bedreiging van het seculiere karakter van de staat, maar meer en meer als een belangrijke Nederlandse verworvenheid.

De VVD had begin jaren tachtig zelfs haar traditionele loyaliteit aan de openbare school officieel verruild voor neutraliteit. Openbaar of bijzonder - voortaan was het haar om het even. De reden voor die stap was de sluipende politisering van de openbare school door toedoen van militante onderwijzers en halfhartige gemeentebesturen. Onder meer het onderwijsprotest tegen neutronenbom en kruisraketten, dat zich niet ontzag kinderen voor politieke karretjes te spannen, was de VVD een doorn in het oog.

Hirsi Ali breekt dus niet met de traditioneel liberale politiek, maar herstelt die. Gesteund door VVD-fractie leider Van Aartsen voert zij de partij terug naar haar negentiende-eeuwse gedachtegoed. Net als indertijd maakt natievorming deel uit van het programma. Dat is niet toevallig. Immigratie en Europese integratie hebben het toch al zwakke 'idee van Nederland' verder gerelativeerd. Maar intussen moet wel een heel nieuw volksdeel - het islamitische - deel gaan uitmaken van de Nederlandse natie.

Hirsi Ali's republicanisme staat te boek als on-Nederlands. In werkelijkheid voegt zij zich echter in een respectabele vaderlandse traditie. Wat haar opbreekt is de voorbije confessionele eeuw, die de Nederlandse politiek ervan heeft weten te overtuigen dat emancipatie bij voorkeur groepsgewijs moet gebeuren: in eigen kring. Net als de vroege liberalen hecht zij echter aan individuele emancipatie - de eigen kring is vaak vooral een gevangenis. Waarschijnlijk legt Hirsi Ali's negentiende-eeuwse moderniteit het af tegen het twintigste-eeuwse communitarisme van PvdA en CDA: eerst de groep dan het individu. Gebleken is dat het allebei kan. De niet te beantwoorden vraag is of dat ook voor het islamitische volksdeel opgaat. Met een verbod op het hoofddoekje geeft republikeins Frankrijk aan daar maar weinig fiducia in te hebben. Dat land kende dan ook geen confessionele eeuw.

20-12-2003

De ongelukkige klas

Begin dit jaar overleed op omstreeks honderdjarige leeftijd het hoofd van mijn lagere school. Dat ouderwetse woord gebruikten de nabestaanden in zijn overlijdensadvertentie. Misschien waren ze er zelf trots op, of handelden zij in de geest van de overledene. ‘Hoofd’, niet dat slappe ‘directeur’ van tegenwoordig. Hij was een heertje, onberispelijk in het pak, met lichtgrijs, achterovergekamd haar, een fijn gouden brilmontuur met zeshoekige glazen die hij met snelle, geagiteerde bewegingen glanzend schoon wreef. Wat me vooral bijbleef, is dat hij een ongelooflijke bullebak kon zijn. Als een sergeant-majoor verhief hij zijn stem, waarmee hij de krioelende, kwetterende kindermeute (minstens vijftig per klas) deed trillen als een espenblad en tot rust dwong.

Onderwijs en opvoeding kunnen niet zonder dwang, schreef de psychoanalyticus Bettelheim begin jaren zeventig, toen het tij radicaal was gekeerd. Beschaafd gezelschap moet niets van zo'n ‘kille’ opvatting hebben en gruwt van de duisternis van de jaren vijftig. Toegegeven, vrolijke schoolherinneringen zijn het niet. Maar moet dat dan, moet school per se leuk zijn? Is het niet voldoende als een school ‘gewoon’ goed is: emotioneel neutraal en degelijk cognitief georiënteerd? Mij lijkt van wel, ook al is die tegenstelling eigenlijk vals. Door de wind eronder te houden, stelde mijn ‘onaardige’ schoolhoofd zijn personeel in staat in een doorgaans ontspannen schoolklimaat te werken.

De jaren zestig en zeventig maakten een einde aan die patriarchale orde. De nostalgiegolf in de vaderlandse bioscopen met fa-

miliefilms als *Pietje Bell II* en *Kees de Jongen* bewijst dat die tijd definitief voorbij is. Nostalgie haalt nooit iets terug, maar markeert juist het definitieve afscheid van het verleden. En verduistert het tegelijk. We herinneren ons dat scholen klein en overzichtelijk waren en dat de eerste klas zo rond de kerst leuk aan het lezen was. Wat we vergeten is dat die ordelijke jaren-vijftigscholen in hun totaliteit een standensysteem vormden dat velen buitensloot van passend voortgezet onderwijs en deelname aan universiteit en hogeschool. Of de diepgang van het hoger onderwijs daardoor is teruggelopen, zoals vaak wordt beweerd, staat allerminst vast. Maar het staat buiten kijf dat de democratisering van de onderwijsdeelname een verworvenheid van de eerste orde is geweest, waaraan de (vaak gewraakte) Mammoetwet beslissend heeft bijgedragen.

Toch is er groeiende maatschappelijke onrust over het onderwijs. Over schaalvergroting, kwaliteit, de basisvorming, het studiehuis, zwarte scholen. Door de moord op de Haagse vmbo-leraar gaan de trossen helemaal los. De ongeëvenaarde ernst van die gebeurtenis geeft daar alle aanleiding voor. Het kan ons eigen 11 september worden. (Alles in de juiste proporties natuurlijk: het een is het ander niet, maar dat hoeft niet af te doen aan de impact.)

De onrust heeft meerdere oorzaken. Eén is dat de onderwijsde-mocratisering op haar 'natuurlijke' grenzen is gestuit. Voorheen nam deze leerlingen uit gevestigde milieus niets af, maar bood zij 'verborgen talent' van lagere komaf de kans op sociale stijging. Intussen is gedemocratiseerd onderwijs een race van allen tegen allen geworden, net als de samenleving als geheel. In zo'n meritocratie is vrijwel niemand nog zeker van zijn (toekomstige) maatschappelijke positie. Het is een gekrioel van potentiële dalers en stijgers. Onrust ontstaat ook door gezagsverlies bij veel ouders. Tegenover de dominante commerciële jeugdcultuur - uitgaan, drugs, geweld(uitbeelding), seksualisering - kunnen met name ouders uit de lagere middenklasse en laagste klassen betrekkelijk weinig stellen. Dat gezagsverlies staat op gespannen voet met de ratrace waarin hun kinderen zijn verwickeld. Net als

Bettelheim vinden veel ouders dat onderwijs en opvoeding niet zonder dwang kunnen - alleen, hoe krijg je dat nog voor elkaar?

Ook het onderwijs zelf bemoeilijkt de meritocratische worsteling van de lagere sociale klassen. Dat komt door de ontspannen, non-directieve mores die er veelal heersen. Minder op vwo en havo dan op vmbo, minder in de provincie dan in de grote steden. Wat verder de waarde ook is van de culturele 'ontspanning' die werd ingezet in de jaren zestig, zij is veelal disfunctioneel voor lagere sociale strata. De culturele signalen waarmee die bestookt worden, zijn een handicap in hun maatschappelijke concurrentiestrijd. Wie cynisch is, zal zeggen: dat is ook de bedoeling, zo schakel je potentiële concurrenten uit. De excentrieke neoconservatieve Amerikaan Myron Magnet schreef er een intrigerend boek over: *The Dream and the Nightmare: The Sixties' Legacy to the Underclass*. Terwijl de (hogere) middenklasse nauwelijks hinder ondervindt van die nalatenschap, zitten lagere klassen ermee opgescheept.

Nog heviger is de culturele discrepantie tussen de softe normhandhaving in het onderwijs en de behoeften van kinderen van laaggeschoolde, niet-westerse immigranten. In de schoolbordjungle van de laagste vormen van het voortgezet onderwijs, waar pasjes, poortjes en cameratoezicht gewoon zijn, heersen riskante interculturele misverstanden. Deze kunnen het best opgelost worden door de introductie van een ondubbelzinnig, zakelijk pedagogisch klimaat. Met enige overdrijving: jaren vijftig. De cultuur van de nieuwkomers is in feite een minder groot probleem dan die botsing met de taaie resten van onze jaren zestig, die het socialisatievermogen van het Nederlandse onderwijs ernstig hebben verzwakt.

17-01-2004

De moord op Blok

‘Den Haag’ wist wel raad met het rapport *Bruggen bouwen* van de commissie-Blok. Nog voordat de Tijdelijke Commissie Onderzoek Integratiebeleid officieel verslag had uitgebracht, lieten de leiders van de drie grootste partijen weten er weinig mee op te hebben. Het omvangrijke rapport was politiek al zo goed als dood nog voor het verschenen was. Die snelle afwijzing leidde tot verbolgen reacties. Het demonstratieve afbranden van het rapport werd onhoffelijk gevonden - wat het ook was. Bovendien zou ‘de politiek’ zich lelijk in de kaart hebben laten kijken. Die bleek weer eens niet in feiten geïnteresseerd en hilde liever met de wolven mee. Politieke voorlieden bogen op voorhand voor de kiezers, die in het huidige populistische klimaat nu eenmaal alleen maar willen horen dat de integratie is mislukt.

Het is maar hoe je het bekijkt. De instelling van de parlementaire onderzoekscommissie had zo haar redenen. Dat gebeurde in de herfst van 2002, het tumultueuze Fortuynjaar, toen de allesoverheersende kwestie was: moeten we zo doorgaan met immigratie en hoe moeten de talloze nieuwkomers in de Nederlandse samenleving worden opgenomen? Tijdens de algemene beschouwingen van Balkenende 1 (nog met de LPF) constateerde de Kamer op initiatief van de SP dat ‘het integratiebeleid tot nu toe onvoldoende geslaagd is’. Een Tijdelijke Commissie Onderzoek Integratiebeleid moest uitzoeken waarom.

De toenmalige Tweede Kamer toonde zich daarmee allerminst een bloeddorstige leeuw, eerder een mak lammetje. Zij vluchtte

in de beproefde oud-Hollandse tactiek van vertraging en pacificatie: een Kamerbrede commissie met een vage opdracht moest zich gaan buigen over het integratiebeleid. Die opdracht had ook tot voordeel dat het tweede, veel brisantere, i-woord - immigratie - onbesproken kon blijven. Zo werd een netelige kwestie zoveel mogelijk gedepolitiseerd; in Nederland wel vaker de ultieme politieke daad. En de hamvraag - of integratie van de recente immigratiegolf wel te verzoenen is met voortgaande immigratie - werd stilletjes van de agenda afgevoerd.

Nog in het turbulente voorjaar van 2002 had deze vermijdingsstrategie zich reeds afgetekend: partijen erkenden pro forma weliswaar de problematiek van 'integratie en immigratie', maar keken toch bij voorkeur de andere kant uit. De PvdA sprak eufemistisch over 'veiligheid en vuiligheid' in plaats van over immigratie en integratie. Premier-in-wording Balkenende deed mee. Bij de punten die informateur Donner van hem moest regelen, ontbrak hét issue uit de verkiezingstijd: wél 'veiligheid' en 'normen en waarden', géén 'immigratie en integratie'.

De commissie-Blok kwam dus helemaal niet tot stand bij wijze van bekrachtiging van een nieuwe, 'harde' positie van de Kamer. Najaar 2002, toen de commissie werd ingesteld, wist de Kamer zich gewoon geen raad met beide i-woorden. Bovendien heeft de commissie-Blok uiteindelijk heel braaf gedaan wat de Kamer haar vroeg. Net als de Kamer in september 2002, constateert Blok dat het integratiebeleid van de afgelopen dertig jaar onvoldoende heeft gewerkt. En zij voegt er voor de goede orde nog aan toe dat veel immigranten er desondanks in zijn geslaagd zich een plaats in de Nederlandse samenleving te bemachtigen.

Met beide centrale conclusies trapt Blok overigens open deuren in. Nieuw beleid is immers maar zelden zonder meer succesvol. En dat heel veel nieuwkomers goed terechtkomen, is zelfs door de grootste zwartkijkers in het minderhedendebat nooit bestreden. Aangezien commissie en Kamer het dus kennelijk in feite helemaal eens zijn over de kern van de zaak - het onvoldoende slagen van het integratiebeleid - moet het zonder pardon afschieten van het rapport-Blok andere redenen hebben gehad.

Zo'n reden zou heel goed kunnen zijn dat de Kamer geen enkele toegevoegde waarde in het rapport bespeurt. De Kamer had mogelijk gehoopt dat 'Blok' een list zou verzinnen in deze weerbarstige materie - maar de commissie verzoon helemaal niets.

De commissie-Blok was gewoon niet goed. Eerdere commissies, de enquêtecommissies RSV en IRT voorop, verwierven door samenstelling en optreden gezag. Zij brachten nieuwe feiten aan het licht en markeerden een kentering in het (groeps)denken op het onderzochte terrein. Een goede commissie doet waartoe de Kamer op eigen kracht niet bij machte is: zij springt over schaduwen heen, stijgt boven zichzelf uit. De commissie-Blok was niet vermetel, miskende de noodzaak van een kentering, negeerde de Opstand der Burgers uit 2002 - nota bene de reden van haar bestaan - en voegde zich naar heersende opvattingen.

Maar eerlijk is eerlijk, dit is de commissie niet aan te rekenen. De grondfout ligt bij de Kamer, die de commissie met een halfbakken onderwerp - integratie - opschepte en het tweelingzusje - immigratie - buiten beeld hield. Die nogal laffe keuze uit 2002, die sindsdien ook de denkruimte aangaf voor de héle politiek, wreekt zich nu. Blok werd gedwongen tot een steriele, niet-politieke taakopvatting. Maar bovenal heeft Nederland nog steeds geen adequate immigratiepolitiek. De noodzaak daarvan wordt dezer dagen alleen maar onderstreept door de immense claims die her en der door internationale organisaties als EU, VN en OESO bij Nederland worden gedeponereerd. Gij zult meer immigranten opnemen! Waarom wél, waarom niet? Die vragen moet de Kamer eindelijk gaan beantwoorden.

31-01-2004

De rede is geen geloof

In Canada overweegt de overheid het islamitisch recht, de sharia, in te voeren. Niet voor alle burgers, welteverstaan, maar voor in dat land woonachtige moslims. Naast rechtsregels voor ‘gewone’ Canadezen zouden er eigen rechtsregels voor moslims moeten komen. Mocht het zover komen, dan keren in zekere zin koloniale tijden weer. In Nederlands-Indië ging het ongeveer net zo toe. Terwijl Europeanen het voorrecht van het Burgerlijk Wetboek genoten, was er voor de inheemse bevolking de adat, het inheemse gewoonterecht, en het islamitisch recht. Na de onafhankelijkheid maakten Indonesische republieken korte metten met deze rechtsongelijkheid en voerden het Burgerlijk Wetboek in. Eén rechtsruimte voor iedereen was een van de idealen van de Franse Revolutie. Bijna overal in Europa kregen alle burgers gelijke rechten en maakte emancipatie een eind aan de juridische apartheid van standen en religieuze volksdelen, die kenmerkend was voor het ancien régime, de standenstaat.

Wat misschien in Canada staat te gebeuren, is voor sommigen de logische consequentie van het multiculturalisme. Nieuwe maatschappelijke realiteiten en voortschrijdend inzicht in wat rechtvaardigheid is, komen zo aan hun trekken. In dit multiculturalisme staan niet individuele rechten voorop, maar groepsrechten, waaronder het recht op een eigen cultuur. Voor toegewijde multiculturalisten is dit een wenkend perspectief, voor anderen een schrikbeeld. De nadruk op de groep is voor hen bedreigend, een ellendige achteruitgang ten opzichte van het klas-

sieke emancipatiestreven. Individuen dreigen zo de gevangenen van hun groep te worden, met name vrouwen.

Ayaan Hirsi Ali's tomeloze strijd tegen laks, onnadenkend multiculturalisme laat zich uit die angst verklaren. Angst voor regressie, angst voor de lange arm van haar oude gemeenschap. Dacht je met de nachtmerries van je jeugd te hebben afgerekend, dreigen ze je in je nieuwe vaderland in te halen: het lijkt wel 'De tuinman en de dood'. Daarbij komen nog boosheid en teleurstelling over de nieuwe gemeenschap, die wel ziende blind lijkt voor sluipende gevaren.

De Britse schrijver V.S. Naipaul, zoon van Indiase immigranten op Trinidad, heeft vaak minachtend en bitter gereageerd op het 'verraad' van westerse waarden - niet door immigranten, maar door het Westen zelf. Toen eindelijk ook mensen uit de vroegere koloniën zich er konden vestigen, was het Westen ontrouw aan zichzelf (en aan die nieuwkomers) door de spelregels te veranderen: iedereen mocht voortaan zomaar meedoen. Wat van verre een veeleisend, selectief gymnasium had geleken, bleek in werkelijkheid een armzalige middenschool, die iedereen toelaat - bekwaam of niet - en een diploma toestopt.

Het prijsgeven van moderniteit, universalisme en merite, de knieval voor het multiculturalisme, het verraad dus van de rede, de vooruitgang en de traditionele verlichtingsidealen, zijn kwesties die niet alleen aan de integratie van nieuwkomers raken. In de gezondheidszorg voerden zij bijvoorbeeld tot de - beschamende - officiële erkenning van allerlei vormen van kwakzalverij en het vergoeden van niet-aantoonbaar werkzame therapieën.

Dergelijk obscurantisme is - met permissie - vanouds rechts. Rechts stond voor geloof én bijgeloof, voor gezagsbeginsel, voor traditie en overgeleverde waarheid, voor ongelijkheid en angst voor de vrijheid. Links stelde daar tegenover: de rede, Verlichting, wetenschap, antiklerikalisme, vrijheid, vooruitgang, gelijkheid. Wat al te absolute en naïeve aanspraken van die oude linkse traditie kunnen op goede gronden gewantrouwd worden. Maar dat laat onverlet dat het om nastrevenswaardige zaken blijft gaan. De rede is een onvolmaakt instrument, maar toch altijd nog heel wat

beter dan redeloosheid. Vooruitgang is bijna altijd dubbelzinnig, maar daarmee nog niet onwenselijk of alleen een hersenschim.

Er is dan ook geen goede reden om de traditionele linkse uitgangspunten en overtuigingen van de hand te wijzen. Toch is dat wat links de laatste jaren steeds vaker doet. Het bevolkt een nihilistisch universum en belijdt zijn afkeer van wat het - gemakzuchtig - ‘verlichtingsfundamentalisme’ is gaan noemen. Het wil van geen kritiek op de islam weten, hoewel zoiets toch in een alleszins respectabele links-antiklerikale traditie zou staan. Het komt nog maar zwakjes op voor het principe van de vrijheid van meningsuiting. (De verkwikkende uitzondering tijdens de Cliteur-storm was GroenLinks-leider Halsema, die opriep tot het bewaken van het vrije woord.) Het bespot wat het bij wijze van jibak de ‘rechtse kerk’ noemt en stelt die gelijk met islamitisch fundamentalisme.

Dat alles getuigt meer van vijandschap tegenover de onverwachte aanwezigheid van intellectueel rechts dan van onderscheidingsvermogen. Er bestaan natuurlijk zeloten van de rede en zelfingenomen verlichters. Niettemin houdt de ‘kerk van de rede’ er geen geopenbaarde waarheid op na. Dat is nou net het cruciale verschil met echte kerken en religies. Geloof bedient zich van gezagsargumenten en is in laatste instantie een daad van overgave. Voor de - feilbare - rede geldt daarentegen dat tegen alles wat zij te berde brengt in beginsel iets valt in te brengen. De rede bestaat bij de gratie van argumenten, kent geen Waarheid met hoofdletter. Alles is voorlopig, tot nader order. De rede erkent geen gezag buiten zichzelf, stelt zichzelf per definitie ter discussie. De rede is geen geloof en mag daar dus niet mee worden gelijkgesteld.

03-04-2004

Zachte immigratie, harde integratie

Ik hou niet van de goede oude tijd, maar na de oorlog bestond er in Nederland lange tijd een onbekommerd neomalthusianisme, dat bijna nostalgisch maakt. Het woord overbevolking hoefde nog niet tussen aanhalingstekens en vrijzinnig Nederland was nog gewoon tegen bevolkingsgroei. De kinderbijslag heette in linkse kring wel ‘fokpremie voor de roomsen’. Onder auspiciën van de Club van Rome, gealarmeerd door de eindigheid van hulpbronnen, kende het neomalthusianisme begin jaren zeventig een - voorlopig laatste - opleving. Daarna begon het grote wegwijnen van deze beweging. Ook natuurbeschermers en milieubewegers, de meest ‘natuurlijke’ erfgenamen van aartsvader Malthus, hadden het amper meer over bevolkingsgroei en geboortebeperking.

De verklaring ligt voor de hand. De grote kladderadatsch die de Club van Rome op korte termijn had voorspeld, bleef uit. Stilaan vatte de hoop post dat het met de Apocalyps wel eens mee zou kunnen vallen. Bevolkingspolitiek ontpopte zich ook als een gevoelig thema in de betrekkingen tussen rijk en arm in de wereld. Pleiten voor geboortebeperking kwam in de praktijk immers meestal neer op het ijveren voor het beperken van de bevolkingsgroei in arme landen. Binnenslands verloor het aloude vrijzinnige standpunt ook aan vanzelfsprekendheid als gevolg van toenemende immigratie. Begin jaren zeventig was dat nog amper een issue, maar immigratie en bevolkingsgroei werden na de onafhankelijkheid van Suriname eind 1975 en de begeleidende komst

van 'rijksgenoten' snel politiek gevoelige kwesties. Zo kon een betrekkelijk feitelijke vaststelling, 'Nederland is vol', tot een (soms rechts-racistische) strijdkreet uitgroeien.

Toen de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen in 1966 onder het motto 'De mens in dichte pakking' een symposium over bevolkingsgroei en -beperking hield, namen de geleerde deelnemers nog geen blad voor de mond. Maar destijds respectabele opvattingen kregen al gauw een sinistere bijklank. Binnen één generatie veranderde *zero population growth* van nobel streven tot fout idee: bevoogdend, neokoloniaal, racistisch ook, misschien zelfs genocidaal. Logisch dat nog maar weinigen hun vingers eraan wensten te branden. Een uitzondering was de milieuactivist Martin Bierman, oprichter van de Vereniging tot behoud van het IJsselmeer en eind jaren negentig senator voor een coalitie van kleine (milieu)partijen. Hij schroomde niet om te wijzen op het verband tussen voortgaande bevolkingsgroei en schade aan natuur en milieu en plaatste zo serieuze vraagtekens bij de immigratie naar een klein en ecologisch kwetsbaar land als Nederland.

School heeft Bierman niet gemaakt. Het lopende integratiedebat laat dat andermaal zien. Dat gaat maar mondjesmaat over immigratie. Zaken als bevolkingsgroei, natuur en milieu spelen in de discussie hoegenaamd geen rol. Dus ook niet in het Kamerdebat over de bevindingen van de commissie-Blok. En al evenmin in de recente 'integratienota's' van de politieke partijen. Wie de negatieve effecten van immigratie wil beperken - uiteindelijk de inzet van het debat - en met Blok vaststelt dat immigratie Nederland geen batig slot heeft opgeleverd, zou zich logischerwijs niet langer hoofdzakelijk op integratie moeten richten, maar vooral ook naar immigratie moeten kijken.

Iets daarvan - wat meer selectiviteit, onder meer door strengere voorwaarden voor huwelijksmigratie - is terug te vinden in de stapel beleidsaanbevelingen en maatregelen die de politieke discussie sinds Fortuyn heeft opgeleverd. Het merendeel is echter helemaal niet gericht op afremmen van immigratie, maar betreft nogal malle, hier en daar ook onheuse 'culturele' maatregelen en

andere dubieuze pogingen om de Nederlandse verzorgingsstaat beter te beschermen tegen de gevolgen van immigratie. 'Inburgeren in het land van herkomst', om een van die dwaze plannen te noemen, is minstens zo innerlijk tegenstrijdig als het intussen alom gesmade 'integratie met behoud van eigen cultuur'. Het gaat niet werken - en al helemaal niet bij degenen voor wie het bedoeld is. Straks zullen dergelijke maatregelen ondoelmatig blijken en bovendien vooral irritatie en wrok te hebben gewekt bij betrokkenen.

Het gaat te ver om te zeggen dat een ontvangend land geen invloed heeft op de dynamiek van integratie. Meer nadruk op economische participatie, nu de teneur, zal zeker de zelfredzaamheid van immigranten bevorderen. Maar ver strekt de invloed van overheidsbeleid toch niet. Integratie is historisch een kwestie van tijd, van enkele generaties. Dit inzicht lijkt nauwelijks besteed aan de Nederlandse politiek. Omdat Nederland 'soft' blijft qua immigratie, vlucht het in een 'hard' integratiebeleid, dat bovendien weinig kans van slagen heeft.

In de Verenigde Staten zijn sinds de vakbonden enkele jaren terug het moede hoofd in de schoot legden vrijwel geen tegenstanders van immigratie meer te vinden. Toch is de discussie er onlangs weer opgelaaid. In de eerbiedwaardige Sierra Club, een van de belangrijkste Amerikaanse natuurbeschermingsorganisaties, woedt bittere strijd over de vraag of die zich ook voor beperking van immigratie moet gaan inzetten. De immer wassende immigratiestroom zou namelijk aantoonbaar leiden tot verval van natuur en milieu. De pendule beweegt dus nog altijd. Wellicht verandert te zijner tijd ook weer de inzet van het Nederlandse debat.

10-04-2004

De pijn van immigratie

Een gedachte-experiment. Stel, u bent immigrant, zeg in Australië. Het gaat u uiteraard voor de wind, u heeft vanaf het allereerste begin een gewaardeerde bijdrage aan economie en samenleving geleverd, het land en het leven daar bevallen u uitstekend. U bent er om er te blijven - voorgoed. Maar zou u uw Nederlanderschap ook opgeven? Waarschijnlijk is uw antwoord: tuurlijk, waarom niet, wat maakt het uit? Daarmee schaart u zich bij de tallozen die niet gehinderd door ervaring luchthartig over emigratie doen. Veel Nederlanders denken kosmopoliet te zijn, niet speciaal iets met Nederland te hebben, dus in staat om zo te verkassen en in een mum van tijd een nieuwe taal en andere zeden en gewoonten onder de knie te krijgen. Wie kent ze niet, de mensen die na luttele tijd in een of ander buitenland beweren de taal vloeiend te spreken en land en volk als hun broekzak te kennen.

Vloeiend? Het is visserslatijn, grootspraak. Voor bijna alle immigranten bestaat een heel andere werkelijkheid. Leven in een ander land met een andere taal en afwijkende cultuur is een zware opgave, die ook de allersterksten en succesvolsten grote moeite kost en mensen niet zelden een leven lang ontregelt. Antropologen, wier vak het is andere culturen te doorgronden, weten hoe moeilijk het is. Een tweede taal, naar het woord van de Amerikaan Paul Bohannon, kan men nog wel leren, al is dat een immense klus, een tweede cultuur lukt nooit helemaal. Het sociale leven is niet alleen op hoofdzaken, maar in praktisch alle details anders dan waarmee je van jongs af vertrouwd bent geraakt. Sim-

pele alledaagse conventies waarmee we gedrag onderling afstemmen, de smeerolie van de sociale omgang, blijken in het verkeer met ‘anderen’ nutteloos en moeten opnieuw worden verworven. Waarover je wel of niet praat, met wie, hoe en waar, wat er onder omstandigheden van je verwacht wordt, de omgang tussen de seksen, tussen jong en oud, tussen gelijken, met hiërarchie.

Kenmerkend voor het immigrantenbestaan is dat vanzelfsprekendheden wegvallen. Weinig gaat vanzelf, ‘spontaan’, veel vergt deliberatie of roept ongemak op. Er bestaat zoiets als de ‘antropologische afstand’. Hoe dicht opeen staan mensen als ze met elkaar praten? Raken ze elkaar aan? Hoe luid spreek je? Het hangt altijd af van de situatie en om wie het gaat: vreemden, kennissen, vrienden, familie? Maar van samenleving tot samenleving, ook binnen Europa, doen zich grote of kleine, ontregelende verschillen voor.

Wat opvalt in het ‘integratiedebat’ dat de afgelopen jaren zo hevig heeft gewoed, is het geringe besef van hoe belastend immigratie wel niet is. Er wordt gedaan of beleid een beslissende factor in het integratieproces is, of dat integratie vooral een kwestie is van willen en inzet. Voor de ‘interculturele’ lastendruk, met name bij de eerste generatie, bestaat maar weinig aandacht. We zijn of houden ons blind voor de troost van het vertrouwde, ergeren ons aan de voorkeur voor de eigen taal, begrijpen de gehechtheid aan het land van oorsprong slecht.

Maar dat alles is nauwelijks een kwestie van keuze, eerder een soort psychologische noodzaak. Alleen de eigen taal loopt via het ruggenmerg en vergt geen permanente inspanning, alleen sociale contacten binnen de eigen groep zijn ontspannen. Wie deelt in de emigratie-ervaring, mensen dus die metterdaad verkasten, naar het verre Australië bijvoorbeeld, aarzelen daarom wél bij de vraag over hun Nederlanderschap. Het is iets wat zij niet makkelijk prijsgeven. Ongeacht hun emigratiemotieven of de band met het nieuwe vaderland: je nationaliteit opgeven gaat gevoelsmatig erg ver - te ver. De kinderen zijn één ding, maar jijzelf? Uiteindelijk ben je Nederlander.

Het is een interessante kwestie hoe dit komt. Mijn veronderstelling is dat het onderschatten van de moeilijkheidsgraad van

immigratie volgt uit een overschatting van onze eigen mogelijkheden, onze wend- en kneedbaarheid. Wij leren, menen we, snel vreemde talen, passen ons makkelijk aan, voegen ons soepel naar nieuwe omstandigheden. Ook denken we dat ons gedrag en onze opvattingen autonoom zijn, spontaan, natuurlijk, het resultaat van eigen, vrije keuzes, niet van conventies en patronen waaraan we gehoorzamen. Onze 'cultuurlijkheid' doet zich als 'natuurlijk' aan ons voor. Wie zichzelf zo opvat, zal anderen net zo zien. Hun verwevenheid met eigen taal en groep is dan geen innerlijke noodzaak, noodlot zelfs, maar onwil, een keuze - maar de verkeerde.

Eind juni aanvaardde de Kamer de *Integratienota* van minister Verdonk. Daarmee werd een 'harde' aanpak van immigranten tot uitgangspunt van beleid. Er is nauwelijks reden veel fiducia in deze nieuwe integratieconsensus te hebben. Niet omdat assimilatie, zoals de strengere politiek vaak afkeurend wordt genoemd, principieel onjuist zou zijn. Assimilatie is na verloop van tijd het gebruikelijke lot van immigranten, zoals pijn en ongemak de ervaringen van de eerste generatie kenmerken. Hoe nuttig is dan de nieuwe strengheid? Zij kan economische participatie bevorderen en de tweede generatie langer op school houden. Maar emotioneel heeft strengheid de eerste generatie niets te bieden.

03-07-04

VI De laatste staat

De tiran verdrijven?

Dat een aanval op Irak geen goed plan is, blijkt al nu hij nog moet beginnen. De dreigende oorlog heeft niet geleid tot de val van Saddam, wel tot trammelant binnen EU en NAVO. De Europese politieke samenwerking bleek een farce, het Atlantisch bondgenootschap speelt zichzelf uit elkaar. De Verenigde Staten en het Oude Europa, Duitsland en Frankrijk voorop, vlogen elkaar in de haren. Het door de Amerikanen gekoesterde Nieuwe Europa, Midden- en Zuid-Europese landen, steunt de VS.

De NAVO heeft vaker voor hete vuren gestaan en bleek telkens redelijk hittebestendig. Maar het vuur dat nu oplaait kan het bondgenootschap blijvende schade toebrengen. De belangrijkste continentale bondgenoten Duitsland en Frankrijk en de meerderheid van EU-burgers, oud en nieuw, willen geen oorlog en wijzen een aanval zonder boterbriefje van de Veiligheidsraad al helemaal af. Op hun beurt lijken de harde koppen rond president Bush nauwelijks nog geïnteresseerd in de band met Oud Europa. Zij redeneren dat de enige supermacht Amerika dat doodvermoede continent niet nodig heeft in de strijd tegen Irak. In elk geval investeert de regering-Bush niet in de relatie met Duitsland en Frankrijk. Washington drijft openlijk de spot met deze 'bondgenoten'.

Voor de Atlantische familie zijn het kwade dagen. Aan de andere kant: de NAVO is slechts middel, geen doel. Daarom is het alleszins denkbaar dat de ontmanteling van een staat die zijn bevolking knecht en de regio bedreigt, zwaarder weegt dan het

conserveren van een oude, misschien zelfs achterhaalde alliantie. Maar ook dan is het de vraag of een nieuwe Golfoorlog het waard is gevochten te worden.

Dat het Irak van Saddam Hoessein een gevaar is voor het Midden-Oosten staat buiten kijf. Het afgelopen decennium zijn de VS, Groot-Brittannië en de VN er echter behoorlijk in geslaagd om de tiran in toom te houden. Het heet nu wel dat voortzetting van die containmentpolitiek geen optie meer is, maar waarom eigenlijk? Kosten en baten van 'verder aanmodderen' zijn bekend. Hoe zit het met die van de beraamde oorlog? De kosten zijn vrij nauwkeurig te calculeren. In dollars, verwoestingen, verderf, woede en krenking, schade aan de Amerikaanse banden met de Arabische wereld en Europa, bezetting, wederopbouw, een verstoord regionaal machtsevenwicht, vluchtelingen, bedorven etnische relaties in Europa, een taaie mondiale recessie. We weten nu al dat de rekening ontzagwekkend zal zijn, zelfs als sommige posten, zoals het verlies aan mensenlevens, blijken mee te vallen.

De baten laten zich minder eenvoudig besommen. Irak verliest zijn capaciteit om chemische, biologische en nucleaire wapens te vervaardigen, op te slaan en te gebruiken - dat is concreet en wenselijk, maar de vraag zal blijven smeulen of daar een hete oorlog voor nodig was. Saddam vertrekt of sneuvelt (en wordt een martelaar) - maar wat komt er na hem, langjarige Amerikaans-Europese voogdij voor een onafhankelijk Arabisch land, een vredig, stabiel Irak en dito Midden-Oosten? De VS onderstrepen hun hegemonie - maar elke alleenheerser, ook Amerika, zal steeds weerstand oproepen. De NAVO wordt weer eens gered, want niet slechts Letland, Estland, Litouwen en Nederland, maar alle bondgenoten voegden zich, te elfder ure dan, naar de eisen van de VS - maar hoe duurzaam is opgelegde solidariteit?

Bijna alle baten zijn dubbelzinnig. Cynici zullen zeggen 'Je vergeet de olie', en 'De herverkiezing van George W.!' Het zal wel. Landen hebben zulke belangen, dat is niet minder waar voor Rusland, Duitsland of Frankrijk. En zeker, politieke leiders streven naar herverkiezing. Dat onderscheidt Bush niet van Gerhard Schröder of zelfs Wouter Bos.

Al met al is er meer dat tegen oorlog pleit dan ervoor. Daar staat tegenover dat de oorlogslogica nu overheerst en er nauwelijks een weg terug is. Dan wordt het dilemma: doorgaan met - zinloos - verzet tegen de VS, of meedoen en er met elkaar het beste van maken? Zo bezien doen de bondgenoten er verstandig aan om de oorlog te steunen. Omdat de Amerikanen dat willen. Om de dreiging effectief te houden en de kans op een 'ontsnapping' reëel. Omwille van de integriteit van het bondgenootschap. Om de oorlog niet nodeloos te compliceren of verlengen. Veruit het mooist zou het natuurlijk zijn als de Amerikaanse dreiging de Iraki's er alsnog van overtuigt, dat verdere weerspanning zinloos is. Frans-Duitse en Russische vredesinitiatieven, die slechts bestaan bij de gratie van Amerikaanse machtsontplooiing, en andere afleidingsmanoeuvres verzwakken die dreiging.

'Irak' bevestigt bij dit alles Nederlands klassieke buitenlandpolitieke spagaat: verscheurd tussen Europese partners en Atlantische grote broer. Met Patriots lopen we voorop bij de Turkse verdediging, al sputterde 'de PvdA van Wouter Bos' tegen. Een beslissing over een - bescheiden - deelneming aan de oorlog is aangehouden. De Amerikanen wachten op antwoord op hun verzoek om steun. Intussen ging het in de formatie steeds meer over prettig vertrouwde zaken als staatsschuld, financieringstekort en WAO. Maar in de wandelgangen komt ook de vraag aan de orde of de PvdA wel echt van Bos is en wordt er gespeculeerd over die andere coalitie.

15-02-2003

How to manage the boss

Oorlog lost niets op. Het is een populair gezegde onder de talloze vredesapostelen die de wereld altijd weer telt. Bovenal is het een cliché van het protest, van de eredienst van schone gewetens en dito handen. Oorlog lost niets op. Misschien. Maar oorlog heeft in de regel een geweldige impact en brengt immense politieke en maatschappelijke veranderingen teweeg. We hoeven maar te denken aan ‘onze’ Tachtigjarige Oorlog, aan de vrede van Münster en de geboorte van de Europese natiestaten. Of, in een later tijdperk, aan de ‘bevrijdende’ napoleontische oorlogen of de Eerste Wereldoorlog, een verscheurende krijg die bijna terloops ook grote wereldrijken vernietigde. Daaronder het Osmaanse, dat in tal van stukken uiteenviel: Irak was er een van.

Tot in onze dagen doet zich de loodzware politieke, sociale en morele invloed van de Tweede Wereldoorlog gevoelen. En nog heel recent werden de Joegoslavische delingsoorlogen beëindigd door, hoe had het anders gemoeten, een oorlog. Vrijwel iedereen is tegen oorlog. Tegelijkertijd lijkt de mensheid niet goed zonder te kunnen. Oorlogen vervullen kennelijk functies die ‘gewone’ politieke processen niet weten te bewerkstelligen. Oorlog sticht staten, verdrijft tirannen, brengt politieke leiders voort, disciplineert burgers, introduceert democratie, bevordert emancipatie, schudt samenlevingen op, smeedt internationale coalities en allianties - maar kan evengoed het tegendeel van dit alles opleveren.

Oorlog ordent de wereld. Preciezer: sterke staten ordenen de

wereld, staten met machtswil en een krijgsmacht van gewicht, met bovenregionale of mondiale belangen en een grensoverschrijdend verantwoordelijkheidsbesef. Zonder dergelijke landen zou in grote delen van de wereld onbeheersbare chaos optreden. Het is een misverstand te denken dat internationale instituties die rol kunnen vervullen. Een instelling als de VN is alleen maar effectief als een sterke lidstaat zich als aannemer opwerpt, dan wel de volkerenorganisatie voor zijn karretje weet te spannen. De VN waren machteloos in Joegoslavië, totdat de Verenigde Staten zich er, vaak nogal hardhandig, mee gingen bemoeien - ook zonder VN-mandaat.

Velen hechten aan de idee van een internationale rechtsorde, aan multilateralisme in plaats van (Amerikaans) unilaterialisme, aan het volkenrecht in plaats van het recht van de sterkste, aan recht in plaats van macht. Maar recht vergt macht en macht is iets wat vooralsnog vrijwel uitsluitend 'unilateraal' voorhanden is. Macht bestaat in de relatie tussen staten of allianties van staten, en berust niet bij internationale organisaties. Machtontplooiing gaat, gelegitimeerd of niet, vrijwel altijd vooraf aan het vestigen van een rechtsorde.

Ook wie tegen deze Irak-oorlog is, zal de tekortkomingen van het multilateralisme onder ogen moeten zien en tevens dienen te erkennen dat de tegenstelling tussen unilaterialisme en multilateralisme nogal vals is. De wapeninspecties in Irak, bijvoorbeeld, gebeurden keurig netjes onder auspiciën van de VN, maar waren er nooit gekomen zonder het drijven en dreigen van de Amerikanen.

Het is niet de vraag of Amerika de oorlog wint en Saddam Hoessein verdwijnt. De vraag is veeleer hoe de oorlog tegen Irak de wereld ordent en de internationale verhoudingen beïnvloedt. Dat hangt mede af van het verloop van de oorlog, van de snelheid waarmee het regime valt, het aantal slachtoffers, de reacties in het Midden-Oosten. Naar alle waarschijnlijkheid versterken de Verenigde Staten hun exclusieve positie als supermacht én laatste soeverein: het enige land dat in internationale aangelegenheden nog grotendeels autonoom handelt.

Daarmee blijven de Verenigde Staten, hoe unilateraal het land zich ook gedraagt, hoeksteen van de internationale orde. Misschien is dat niet altijd helemaal ‘onze’ rechtsorde, toch zou de opgave voor de ‘internationale gemeenschap’, Europa voorop, niet moeten bestaan in het bestrijden van Amerika en de ‘geallieerden’ Groot-Brittannië en Australië (fascinerend om te zien hoe deze Angelsaksische as nog altijd werkzaam is). Verstandiger is het om de machtsontplooiing van die sneuvelbereide naties in principe als positief op te vatten, haar te aanvaarden en zo mogelijk te steunen, aan te vullen en bij te sturen. Dit komt neer op: ‘How to manage your boss’. De hoofdregel van dit ragfijne spel luidt: de machtsvraag is niet aan de orde, we erkennen de baas. Het gaat er dan om een draaglijke en lonende relatie met die ‘baas’, de VS, te onderhouden.

Het probleem van Europa is niet dat de VS plotseling bazig zijn geworden, dat waren zij ook vaak genoeg in de jaren van de Koude Oorlog. Wat Europa parten speelt, is dat het eigenlijk niet langer een ‘baas’ verdraagt. Meer en meer heeft de EU zich ontpopt als een project dat de Verenigde Staten naar de kroon moet steken. ‘The old country’, zoals Amerikanen lang voor Donald Rumsfeld al zeiden, ziet zichzelf steeds minder als onderdeel van een Europees-Amerikaanse belangen- en waardengemeenschap en meer en meer als rivaal van de VS.

Voor Nederland, zowel Europees als Atlantisch georiënteerd, is dit een ernstig buitenlandpolitiek probleem geworden. In de huidige crisis is het kabinet er echter in geslaagd om, bekwaam maar wat laf, de kerk in het midden te houden. Voldoende Europees, overhellend naar Amerika. Nederland kan zijn baas best aan.

22-03-2003

Geschiedenis als privilege

De snelheid waarmee de Verenigde Staten de oorlog wonnen heeft vriend en vijand verbluft. Bagdad viel al toen de 'leunstoel-generaals' net weer goed waren gaan zitten voor een opwindende stadsoorlog. Hup, daar bungelde Saddam. Maar het zal heel wat meer tijd vergen om de consequenties van deze oorlog goed tot ons door te laten dringen.

Op het eerste gezicht lijkt er een mooie toekomst weggelegd voor de 'humanitaire oorlog'. Kosovo en Afghanistan wezen al in dezelfde richting. De kosten in mensenlevens van dit nieuwe type oorlog, hoewel absoluut niet te verwaarlozen, blijken betrekkelijk laag. Al met al duurt de hete fase niet veel langer dan een maand. In veel landen vinden de media het na een week al welletjes, maar de 'kenner' weet ondertussen dat het ietsje langer duurt. 'Pas' na enkele weken breekt er iets bij de tegenstander - Serviërs, Taliban, Republikeinse Garde. Dan is het gedaan.

De drempel om zo'n 'kleine' conventionele oorlog te beginnen is lager dan voorheen. De redenen liggen voor de hand. De politieke alleenheerschappij van de Verenigde Staten na de Koude Oorlog is er een van. Die unipolaire wereld kent geen strategisch tegenwicht of atomaire afschrikking meer. Daarnaast beschikken de VS over een kolossaal militair overwicht en superieure wapensystemen. Het relatief geringe dodental dat van een en ander het gevolg is, werkt eveneens drempelverlagend. Bovendien bouwt de Verenigde Staten met elke nieuwe oorlog aan een steeds grotere voorsprong in ervaring. Niemand kan daar straks nog aan tippen.

Drempelverlagend is misschien ook dat de humanitaire oorlog niet alleen meer door Amerikaanse neoconservatieven wordt gepropageerd. Ook invloedrijke delen van politiek links in het Westen staan er niet afwijzend tegenover. Dat gold al voor de Kosovocampagne, het gaat ook op voor Irak. Bill Clinton is vóór de oorlog. Labour is er goeddeels vóór. Mient-Jan Faber, boegbeeld van de massale ‘vredesbeweging’ in de jaren tachtig, wilde weliswaar liefst instemming van de Veiligheidsraad, maar voor het overige: vóór. Deze ‘oorlogspartijen’ vormen nu een monsterverbond en bedienen zich van identieke of nauw verwante argumenten. Ze willen despoten verjagen, een eind maken aan humanitaire wantoestanden, mensenrechten brengen, democratie vestigen. Uitersten raken elkaar in een gedeeld maakbaarheids-geloof.

Verschillen zijn er ook. De ‘neocons’ hebben niets op met internationale organen als de VN, die zij beschouwen als een overblijfsel van een voorbije tijd en een vervallen orde. Krijgshaftig links is meer legalistisch en hecht doorgaans aan ordentelijk multilateralisme. Tot veel meer dan incidentele gelegenheidscoalities zal het daarom wel niet komen. Maar toch. De somberaars aan weerszijden van de oceaan over de niet meer te overbruggen kloof in het Atlantisch bondgenootschap vinden dat het er niets toe doet. Als de Amerikanen hun zinnen erop hebben gezet, doen ze het toch, dan telt niet wat de rest van de wereld vindt. Maar waar de een het einde van het ‘Amerikaanse tijdperk’ ontwaart, zien anderen de dageraad van Amerikaans ‘democratisch imperialisme’.

De oppermachtige Verenigde Staten kunnen veel, maar kunnen de VS (of kan de internationale gemeenschap) ook in een land als Irak duurzaam democratie vestigen? Democratie vergt een stabiele staat. Stabiele staten hebben een ‘lotsverbonden’ bevolking, die een verleden en belangrijke ervaringen deelt, hebben een onomstreden territorium en sterke instellingen. Vrijwel alle stabiele staten hebben een lange wordingsgeschiedenis gekend. Krachtige heersers speelden daarin een rol. Zij vestigden rijken, bepaalden in oorlogen de grenzen, onderwierpen weerbarstige

volkeren aan het centrale gezag, verdreven rivalen, stichtten steden, creëerden nationale instituties en symbolen. Staatsvorming is geen zachtzinnig proces: het gebeurde vrijwel altijd met harde hand. Zonder oorlog geen staat. Op den duur leidde die historische worsteling dan tot het geweldsmonopolie van de staat en tot interne vrede.

Irak bestaat daarentegen nog maar net, korter dan een eeuw. Onder leiding van een 'historische' bruut stond het als staat nog in de kinderschoenen. Die bruut is nu verdreven, maar had het geweldsmonopolie gevestigd, onderwierp opstandige volkeren ('de staat vormt de natie'), bouwde instituties, ziekenhuizen en universiteiten, legde proefondervindelijk de grenzen van zijn rijk vast. Hij beroofde zijn bevolking, schond mensenrechten en vertrapte rechten van minderheden. Zijn militaire avonturisme leidde tot afschrikwekkende tegenmaatregelen, waardoor Saddam Hoesseins conflicten met zijn buurlanden in principe gestabiliseerd hadden kunnen raken. Met harde hand was hij zo bezig van een gemankeerde kunststaat een echte mogendheid te maken. Door de Amerikaans-Britse interventie is dat proces abrupt afgebroken en heeft Irak niet langer de kans deze 'klassieke' staatsvormingsprocessen verder te doorlopen.

Is het mogelijk de geschiedenis als het ware over te slaan en democratie van buitenaf op te leggen? Kan uit zo'n opgelegde orde ooit een stabiele, zelfbewuste en krachtige staat voortkomen? En zo nee: houdt dit dan in dat 'statehood', met alle voordelen van dien, alleen is weggelegd voor 'historische' landen die nog zonder internationale pottenkijkers over de vloer het zwaard konden hanteren? Is geschiedenis het ultieme privilege geworden van de gevestigde mogendheden? Irak wordt een fascinerend laboratorium voor de neocons. En de Irakezen.

12-04-2003

De laatste staat

Niet het geringste gevolg van '11 september' is dat het land dat traditioneel zo gekant is tegen 'big government', na die vernietigende aanslagen de staat aanmerkelijk heeft versterkt. De Amerikaanse regering besloot dat de territoriale veiligheid grote, zo niet ultieme prioriteit moest krijgen. President Bush verklaarde de oorlog aan het terrorisme, viel Afghanistan binnen teneinde de Taliban uit te schakelen en Irak om een tirannie-met-massavernietigingswapens te verdrijven.

Ook binnenslands is het niet bij voornemens gebleven. Wetten zijn aangescherpt, nieuwe wetten op komst, veiligheidsregimes verzaamd. Onder druk van de Verenigde Staten trekken ook andere landen, waaronder Nederland, de teugels strakker. Deze mobilisatie omwille van Amerika's veiligheid heeft in twee jaar tijds het nieuwe ministerie van Homeland Security voortgebracht, terwijl de federale overheid met een miljoen employés groeide. De Verenigde Staten bouwen aan een sterke staat - het heeft veel weg van de ironie van de geschiedenis. Toch is het niet echt vreemd. Het is een Europese misvatting dat de staat in Amerika slechts een geringe rol speelt in het publieke leven. In werkelijkheid zijn staat en staatsinstellingen heel prominent aanwezig. De federale regering doet zich overal gelden.

Symbool van het hogere bestuur zijn de *federal buildings* in de grote steden. De autobom in Oklahoma City van de rechtse autonoom Timothy McVeigh had dan ook zo'n gebouw tot doelwit. Naast die federale kolos bevinden zich *downtown* meestal ook mo-

numentale gebouwen van de staat en de gemeente, vaak in de geijkte neoklassieke ‘overheidsstijl’, met zuilen en timpanen. De klassieke Oudheid inspireerde de jonge Amerikaanse republiek in institutioneel én architectonisch opzicht. Maar die monumentale overheidsgebouwen zijn niet bedoeld om burgers te kleineren of te imponeren. Het zijn de tempels van de democratie, neergezet tot meerdere eer en glorie van het soevereine volk, de uiteindelijke heerser in een democratische republiek. De Amerikaanse staat is, anders dan de Europese, nooit een *Obrigkeitsstaat* geweest van boven het volk geplaatste gezagsdragers. Nee, de staat dat zijn wij, de burgers, *we the people*, terwijl de staat, ook de democratische, door Europeanen nog veelal gezien wordt als het domein van ‘de anderen’.

De staat in Amerika is een instrument van zelfbestuur en democratische dwang. Dat weet elke potige politieman, maar ook elke automobilist die het waagt een verkeersovertreding te begaan. De macht van gewone burgers blijkt ook uit de juryrechtspraak en - meer nog - uit het voortbestaan van de doodstraf. De staat, de soeverein, kan beschikken over leven en dood. Ook in de oorlog. Waar het naoorlogse Europa de verzorgingsstaat nodig had om de gewone man een vaderland te bieden, doen de VS het grotendeels zonder: de staat zelf is het vaderland, Amerika de ideologie. Het werkt. De bereidheid van Amerikaanse *citizen soldiers* om voor dat vaderland aan verre kusten te sneuvelen is weliswaar afgenomen, maar voor de territoriale verdediging lijkt geen offer te groot. Zou er één land ter wereld zijn waar *public servants* dezelfde risico's hadden genomen als de New Yorkse brandweer op 11 september 2001 deed?

Van jongs af leren Amerikaanse staatsburgers dat zij beducht moeten zijn voor een politieke klasse die ‘het volk’ van zijn soevereiniteit berooft. Dit verklaart de wijdverbreide angst voor *big government*. Maar diezelfde angst voor verlies van soevereiniteit leidde na ‘11 september’ tot het bijna panisch versterken van de staat. Een sterke staat moet de Amerikaanse soevereiniteit beschermen, veiligheid bieden, het land behoeden voor vreemde tirannen. De Verenigde Staten, vijftien jaar geleden pionier van

reinventing government, het ‘heruitvinden’ van de toen te grote, pover presterende overheid, is nu onverhoeds doende de staat opnieuw uit te vinden. Betekende het einde van de Koude Oorlog het genadeschot voor *big government*, de oorlog tegen het terrorisme is het startschot voor een hernieuwde ontplooiing van de soevereine staat.

Althans in de Verenigde Staten. Europa, de EU voorop, gaat voort op de weg van staatsontmanteling en soevereiniteitsverlies. Het zijn volstrekt tegengestelde projecten, het Amerikaanse en het Europese. Zo bekeken zijn de irritaties, en erger, tussen de Verenigde Staten en de Europese Unie sinds ‘11 september’ alleen maar logisch. De vraag is welk project de toekomst heeft. Voeren de VS, net als Sparta in de Oudheid, een achterhoedegevecht? Negeren zij een wereld waarin landen op ieder gebied steeds afhankelijker van elkaar zijn geworden en, op zichzelf aangewezen, nog maar tot bar weinig in staat? Dat is de utopie van postnationale interdependentie die wordt gekoesterd in de steeds minder soevereine lidstaten van de EU, die zich een nieuw Athene wanen.

Het zou een fascinerende rolomkering betekenen. De VS een introverte reus, een klassieke ‘landmacht’ op het Amerikaanse continent, gemilitariseerd, een nieuw Rijk van het Midden als het ware. De EU naar buiten gericht, gedemilitariseerd en ‘ontstate-lijkt’, een verdikking in een netwerk van afhankelijkheidsrelaties. De vraag is welk ‘model’ de grootste overlevingswaarde - en concurrentievoordelen - heeft: het wantrouwige Amerikaanse of het goedgebouwde Europese? Een verwante, even brandende vraag: wat moeten we met de massieve Europese verzorgingsstaten? Kunnen die de ontstatelijking wel overleven?

13-09-2003

Oorlog als scherprechter

Sinds 1969 ben ik met enige regelmaat in Washington geweest. Dat jaar demonstreerde ik er met ruim een miljoen anderen tegen de oorlog in Vietnam. President Nixon werkte die dag demonstratief door in het Witte Huis, dat met stadsbussen, bumper aan bumper, van de buitenwereld was afgegrensd. De demonstratie trok er in een grote boog omheen, zodat de president zelfs niet de schreeuwende, met Vietcongvlaggen zwaaiende betogers, een kleine minderheid, kan hebben gehoord.

Het werd een mooie dag, al liep het die avond lelijk uit de hand toen radicale elementen het ministerie van Justitie bestormden. Flarden traangaswolken drongen de restaurants binnen waar burgerlijker deelnemers vergenoegd terugblikten op een geslaagde betoging: geslaagd als gebeurtenis dan, want de optocht hielp natuurlijk niet. Het duurde nog jaren eer de Verenigde Staten Vietnam verlieten. Nixon won zijn herverkiezing in '72 met een vaag plan voor vrede - 'vietnamisering' maakte er deel van uit.

Kwam dat door de Nieuwe Republikeinse Meerderheid, waar de president en zijn strategen mee schermde, of hadden de kiezers gewoon een broertje dood aan dat 'onvaderlandslievende' anti-oorlogsgedoe? De nederlaag van George McGovern, de Democratische kandidaat, fel tegenstander van de oorlog, was in elk geval verpletterend. (Mijn McGovern-button is niet meer te vinden.) Nixon droop evengoed een jaar later af, vanwege het Water-gateschandaal.

Washington is in de loop der jaren veranderd. Morsige huizen

uit het begin van de twintigste eeuw hebben plaatsgemaakt voor gedrongen gebouwen die hun steentje bijdragen aan het huisvesten van de macht. Het mengsel van zuidelijk provincialisme en imperiale grandeur is gebleven. Grootstedelijke opwinding à la New York is ver te zoeken. Washington is een etalage van de macht, gedegen, streng, ondanks haar ligging aan de weidse Potomac eerder de thuisbasis van een introverte landmacht dan van een wereldse zeemacht. Woordloos laat de hoofdstad weten dat de Verenigde Staten aan zichzelf genoeg hebben. Ook het aandoenlijke Vietnammonument drukt dat sentiment uit. Alle dagen drommen belangstellenden, vaak nabestaanden, velen met betraande ogen en Amerikaanse vlaggetjes, langs een donkere, spiegelende wand met de namen van de tienduizenden Amerikaanse gesneuvelde. De wereld toont zich ‘als in een donkere spiegel’.

Wordt in 2004 een landoorlog in Azië wél de electorale scherprechter die de president zijn tweede termijn kost? Rond de jaarwisseling zag het er niet naar uit. De steun voor Bush stond onder druk, maar door het uitblijven van een geloofwaardige Democratische uitdager leek hij onkwetsbaar. Howard Dean had met felle aanvallen op Bush de lethargie bij de Democraten doorbroken, maar de oud-gouverneur van Vermont werd te links geoordeeld om Bush te kunnen bedreigen. Net als McGovern in '72 kon Dean kampioen van de voorverkiezingen worden, maar tegen George W. Bush zou hij het altijd afleggen. Iets meer dan een maand later zag alles er alweer totaal anders uit. In de peilingen brokkelt de steun voor Bush verder af en de kandidatuur van ‘breekijzer’ Dean is bezweken onder electorale druk. Een onbeheerste schreeuw aan het eind van een speech werd hem fataal. In één keer was het gebeurd: gewogen en te licht bevonden voor het hoogste ambt.

Vergeleken met '72 en de uitverkiezing van McGovern hebben de Democratische kiezers veel geleerd. Eerst lieten zij Dean de gaten trekken om zich pas daarna te bekeren tot de gematigde John Kerry, patricisch senator voor Massachusetts. Het besef leeft sterk dat een (te) linkse Democraat geen kans maakt tegen Bush. Per

slot van rekening is er zoiets als een 'natuurlijke' Republikeinse meerderheid gegroeid, waardoor elke Democratische presidentskandidaat mede afhankelijk is van Republikeinse stemmen. Alleen een gematigde Democraat of een politiek slangenmens als Clinton kan president worden. Het is nog niet zover, maar peilingen geven intussen aan dat Kerry Bush inderdaad zou kunnen verslaan.

Ook al gaat de campagne straks over veel dingen, hij draait om Irak. Net als McGovern (en Nixon) in '72 heeft Kerry een vredesplan. Wensdenken is niet vreemd aan wat de senator wil: snel irakiseren en internationaliseren. Inhoudelijk gaapt er geen kloof met Bush' politiek. Een eenmaal begonnen oorlog biedt ook weinig speelruimte voor totaal ander beleid, tenzij het Amerikaanse leger holderdebolder wordt teruggetrokken. In de campagne wordt Irak zo een karakterkwesie, met Vietnam als slagschaduw en toetssteen. Een president die zich aan Vietnam wist te onttrekken versus een uitdager die er vecht.

Er is veel kritiek op de Amerikaanse democratie. Slechts een minderheid van de kiezers gaat bij presidentsverkiezingen stemmen, om één ernstig euvel te noemen. Elke president is daardoor een minderheidspresident. Maar vanuit Nederlands oogpunt is de hogedrukpan van de voorverkiezingen een opwindend schouwspel. Het kost veel geld, maar de kandidaten blijken óók in staat snel eigen organisaties op te bouwen en duizenden en duizenden vrijwilligers te mobiliseren. Het is op het internet allemaal in detail te volgen. Wij kunnen er een puntje aan zuigen. Zó werkt een democratie aan de wisseling van de wacht, zó kan een alternatief ontstaan voor de zittende macht.

07-02-2004

Amerika's burgersoldaten

Het optreden van de Verenigde Staten in Irak blijft voor een Europese waarnemer om een heleboel redenen fascinerend. Het hoogst in de toptien van mijn verwondering staat waarschijnlijk het feit dat een land oorlog überhaupt als politiek instrument inzet. Bij een 'schone' hightech oorlog kun je je daar nog iets bij voorstellen, maar deze is ouderwets vuil en er sneuvelen iedere dag (ook) Amerikaanse soldaten, nu al negenhonderd. Absoluut is dat veel (ook al is het veel minder dan het aantal Iraakse doden), maar op een bevolking van 260 miljoen is het weinig.

Toen ik in 1969 in de vs ging wonen, was ik nogal benieuwd hoe dat zou zijn, een land in oorlog. Het zou raar zijn om over een teleurstelling te spreken, maar van de Vietnamoorlog was bar weinig te merken. Veel militaire uniformen op de vliegvelden, dat wel. Maar de oorlog zelf en de menselijke drama's die hij op het thuisfront teweegbracht, bleven wonderlijk ongrijpbaar. De broer van een kennis was er gesneuveld. Een collega had er een broer bij de militaire politie, wiens moeder thuis in Kansas, bijna reviaans, wekelijks zijn overhemden waste en streek, en weer opstuurde naar 'Nam'.

Ook nu blijft het dagelijks leven van de meeste Amerikanen onberoerd door de oorlog. In dat immense land is het vooral iets op televisie, iets waar 'ze' in Washington het over hebben. De vergelijking met Vietnam elleboogt zich telkens naar voren, maar er zijn grote verschillen. Er is bijvoorbeeld geen dienstplicht meer. Vandaar dat nu ook leden van de Nationale Garde en reservisten,

bij elkaar tienduizenden burgersoldaten, hun plicht in Irak vervullen.

Dat heeft wél meteen merkbare gevolgen, berichtte *The New York Times* eind juli. Gardisten worden normaal gesproken in dit jaargetijde in de westelijke staten ingezet om te helpen bosbranden te bestrijden. Maar velen zitten in Irak en omdat het een droge, hete zomer is, komen ze thuis handen tekort. Aandoenlijk is het detail van de burgemeester van Bradford, Arkansas, die in Irak dient, samen met zijn politiechef en zes andere inwoners. Zijn vervangster is de 79-jarige Greba Edens, al twintig jaar wethouder van Financiën van het stadje.

Veel reservisten en gardisten zijn de jongsten niet meer, maar hebben evengoed hun reguliere banen tijdelijk opgegeven om aan een verre kust hun land te dienen - en er desnoods te sterven. Ruim 5500 van de 275 duizend militairen die in Irak of Afghanistan zitten of er binnenkort naartoe gaan, zijn vijftig jaar of ouder. Oók in *The New York Times* een human-intereststuk over in Irak omgekomen vijftigplussers. Tot nu toe evenveel als in de hele Koreaoorlog. Soms sneuvelden zij nogal schlemielig, bijvoorbeeld bij het sporten, soms léék het erop. Zoals de 55-jarige sergeant die onder de woestijnhitte bezweek in zijn *humvee* zonder airconditioning. Op die leeftijd gaan mensen hier soms al met de vut. ‘In de herfst van hun leven’, schrijft de *Times*. De krant stelt de vraag wat erger is: een dode achttienjarige zoon of een dode 55-jarige man, vader en grootvader?

Het oudste ‘slachtoffer’ was 59. Net als in Vietnam zat hij achter een machinegeweer in de deur van een Black Hawk-helikop-ter. Dan heb je ‘alles’ meegemaakt. Alleen stierf hij niet in het harnas, maar op de operatietafel bij een simpele medische ingreep. Onwillekeurig moest ik denken aan de vage kennis die begin jaren zeventig, toen de Vietnamoorlog ten einde sukkelde, opgewonden betoogde dat hij ernaartoe wilde voor het te laat was. De belangrijkste gebeurtenis van een generatie, en hij dreigde die te missen!

Zijn het typisch Amerikaanse toestanden? Bestaat daar nog oprechte patriottische sneuvelbereidheid, waar die in West-Europa is

weggeëbd, samen met onze mondiale macht en verplichtingen? Het lijkt er vaak op. De nodige vechtjasserigheid bestaat nog wel bij voormalige grootmachten als Frankrijk en Groot-Brittannië. Frankrijk gaf geen krimp toen het in het voormalige Joegoslavië tientallen soldatenlevens verloor, de Britten doen in Irak voor niemand onder. Toen Nederland nog imperiale verantwoordelijkheden meende te hebben, vlak na de oorlog in Nederlands-Indië, was het ook nog bereid te doden en doden te incasseren.

Bijna onthecht, 'soeverein' beslissen over leven en dood, zoals president Bush in feite deed toen hij Irak binnenviel, hoort bij het uitoefenen van macht. Het inmiddels vrijwel machteloze Europa gruwt ervan, moraliseert het machtsverschil en maakt van machteloosheid een deugd. Terecht merkte Henry Kissinger onlangs op dat de aankomende grootmachten China en India daar niet door worden gehinderd. Zij verwachten slechts dat de Verenigde Staten volhardend en voorspelbaar hun macht inzetten.

Zijn de VS dan niet meer dan een doodgewone grootmacht? Ja zeker. Maar wat het land uniek maakt, is de combinatie van republikeinse burgerplicht en mondiale ambities en verplichtingen. De Verenigde Staten zijn een grootmacht die ten strijde trekt met burgers, niet met onderdanen. Dat maakt ze zowel machtig als kwetsbaar. Burgers kunnen zich van een oorlog afkeren - met gevolgen.

24-07-2004

VII Nederland staat pal

Provincialisme en neutraliteit

Er waart een spook door Nederland. Het heet ‘provincialisme’ - dat is iets heel ergs en dit land lijdt sinds ‘11 september’ en ‘Fortuyn’ onder de nieuwe gesel. Die mare doet althans de ronde in verlichte kringen. Dat is een papegaaicircuit en voor je het weet zeggen alle weldenkende Nederlanders het elkaar gewichtig na. De bewijsvoering is dun. Het is voornamelijk het oude liedje van een elite die Nederland maar kleingeestig en benauwd vindt. Land van mest en mist, spruitjesgeur, groene horren, begonia's, in zichzelf gekeerd, ethnocentrisch - een litanie van antiburgerlijke clichés, die vooral moet aantonen dat de spreker zelf van de wereld is. De grote geschiedkundige zei het al: niets zo kleinburgerlijk als schimpen op andermans burgerlijkheid.

Staven de feiten dat we in onze schulp kruipen? Er zijn anno 2003 meer Nederlandse militairen in verre landen dan op enig ander moment in de recente historie (de politionele acties in Nederlands-Indië buiten beschouwing gelaten). Serieuze kranten besteden ruim aandacht aan het buitenland. Nieuwszender Radio 1 idem, met veel zendtijd voor een legertje correspondenten. Ook gaan we en masse op vakantie naar nabije en verre buitenlanden - maar dat telt niet voor klagende kosmopolieten.

Kennelijk gaat het niet om de feiten. ‘Provincialisme’ is een codewoord waarmee je jezelf feliciteert, maar vooral ook te kennen geeft bezorgd te zijn over de positie van Nederland in de wereld. Nederland moet een rol spelen, zijn verantwoordelijkheid nemen, aanwezig zijn, als handelsnatie en vestigingsplaats van multina-

tionals goed zicht op het buitenland houden. Internationalisten, postnationalisten, multiculturalisten, ontwikkelingshulpers, allemaal gebruiken ze het woord, evenals captains of industry en exponenten van de buitenlandpolitieke elite - Atlanticus of Europeaan, links of rechts, politicus of diplomaat.

Wat zij bedoelen is doorgaans iets anders. Bijvoorbeeld: we kunnen voor ons goede fatsoen niet doorgaan met bezuinigen op defensie. Of: door verlaging van het ontwikkelingsbudget daalt onze status in internationale fora. Of: de Europese Unie wordt wel erg vervelend voor beroepsdiplomaten als we het in Brussel steeds over geld moeten hebben. Vertegenwoordigers van Nederland vinden het nu eenmaal gênant om nationale belangen ter sprake te brengen, vandaar. Ook valt het hun - begrijpelijkerwijs - moeilijk om op te treden namens een heel gewoon, klein land met bescheiden middelen. Tenslotte telden we ooit mee in de wereld. Een 'nabeeld' van die vroegere macht staat ons op het netvlies. In Nederlands ontwikkelingspolitieke ambities zit nog een imperiale reflex.

Wat ze ook bedoelen is een wanhopig: hoe moet het verder met ons? De retoriek over provincialisme is fluiten in het donker. Geborneerde Nederlanders en wereldwijze postnationalisten leven sinds 11 september allemaal in een andere, minder herbergzame wereld. Het huis wordt verbouwd. De koers die de Verenigde Staten op het wereldtoneel kiezen en de eurosceptis die zich ook hier heeft aangediend, dwingen Nederland tot een herbezinning op zijn buitenlandse politiek. Waarheen, kleine man?

Het is onverstandig op deze onzekerheden te reageren met een vlucht naar voren in een mateloos internationalisme. Met fantasieën over de gewichtige rol die Nederland in de wereld te spelen heeft, of grootspraak over onze verantwoordelijkheden. Dat valt nu juist allemaal te bezien. Misschien is het meest wereldwijze, kosmopolitische wat we kunnen doen wel het netjes aanharken van de eigen tuin.

Als reactie op de nieuwe dilemma's toonde Nederland tijdens Golfoorlog 11 al een voorzichtige beweging naar een zekere neo-neutraliteit. Ook het steeds weer bezuinigen op defensie wijst

daarop. Dat betekent: Nederland doet straks alleen nog mee aan VN-vredesmissies, is liever geen 'geallieerde'. De nieuwe mondiale en Europese verhoudingen laten ons wellicht ook nauwelijks andere mogelijkheden. Nederland balanceert moeizaam tussen de uit elkaar drijvende EU en VS.

In NRC *Handelsblad* opperde Ben Knapen dat Nederland zich op Londen moet oriënteren om onze dubbele binding aan de VS en Europa te handhaven. Op die manier is ook het door Duitsland en Frankrijk aangewakkerde continentale isolement op te heffen. Dat roept associaties op met de fameuze Britse krantenkop: 'Mist boven het Kanaal: continent geïsoleerd'. Maar ook met de jaren van neutraliteitspolitiek, toen Groot-Brittannië 'onze natuurlijkste bondgenoot' was. Zo'n oriëntatie verplicht Nederland om militair meer dan nu een filiaal van de Britten te worden.

Intussen hebben wij Nederlanders wél allang te kampen met de neiging om lekker thuis te blijven. Er studeren relatief weinig Nederlandse studenten aan buitenlandse universiteiten (het omgekeerde gaat ook op). De culturele uitwisseling met omliggende landen staat op een lager pitje dan tussen de twee wereldoorlogen. 'Nederlandse' multinationals hebben moeite om werknemers uit te zenden. De koopvaardij raakt afhankelijk van buitenlandse officieren. Voor 80 procent van de buitenlandse handel hoeven we niet verder van huis dan een 'dagrandreis'.

We hebben het kennelijk goed getroffen met elkaar, onze partners, banen, bureaus en familie. Nergens is het beter. Is dat provincialisme of het lot van een cultuurnatie annex geslaagde verzorgingsstaat? Is trouwens de klacht van de kosmopoliet wel een uiting van internationalisme, of eerder verkapte zelfgenoegzaamheid? En overigens is Nederland de enige provincie die we hebben.

26-04-2003

Volksraadpleging

Het ziet er naar uit dat Nederland over enige tijd weer de nodige soevereiniteit inlevert bij 'Europa'. Dat is althans de consequentie van de komende Grondwet voor de Europese Unie. Een ontwerp daarvoor is de afgelopen anderhalf jaar door een speciale constitutionele conventie opgesteld, een gezelschap van regeringsvertegenwoordigers en (Euro)parlementariërs onder leiding van de Franse oud-president Giscard. De Conventie heeft tot taak werkzame instellingen te bedenken voor een uitgebreide Unie. Half juni 2003 rondde de Conventie een deel van haar werkzaamheden af.

Nederland heeft een traditie van Europese misslagen op te houden. Het onderschatte daarom het belang van de Conventie aanvankelijk schromelijk. Toenmalig minister van Buitenlandse Zaken Van Aartsen gewaagde van een 'praatclub' en vaardigde zijn voorganger in het ambt, Hans van Mierlo, af. Deze onversneden federalist mocht geheel vrijblijvend mee gaan praten, zonder opdracht of mandaat.

Balkenende 1 zette vorig jaar een punt achter die wonderlijke toestand. Allengs was het tot Den Haag doorgedrongen dat de Conventie wel eens tot zaken zou kunnen komen. Nederland moest dus serieus mee gaan doen om nog enige invloed op de uitkomst te kunnen hebben. De nieuwe regeringsvertegenwoordiger werd oud-Europarlementariër en oud-staatssecretaris Gijs de Vries (VVD). Ontegenzeggelijk zeer bekwaam, maar alweer een enthousiast federalist. Met zijn benoeming leek daarom nauwe-

lijks recht gedaan aan de gaandeweg ook in Nederland gegroeide euroscepsis. Juist De Vries' eigen VVD had belangrijk bijgedragen aan dat nieuwe klimaat.

Deze dubbelzinnigheid kenmerkt ook de Nederlandse positie in de Conventie. Uitgangspunt daarvoor is de overtuiging dat de communautaire, supranationale Europese Commissie (het 'dagelijks bestuur' van de Unie) goed zou zijn voor de invloed van kleine(re) landen en de intergouvernementele Europese Raad (de halfjaarlijkse top van regeringsleiders) slecht. In die Raad domineren immers de grote jongens - Frankrijk, Duitsland en Engeland voorop - en doen de kleine(re) lidstaten voor spek en bonen mee.

Op grond van deze visie organiseerde Nederland vervolgens een front van kleine landen om de communautaire inslag van de Unie te waarborgen. Het afwijzingsfront richtte zich verbeterd tegen het voorstel van Giscard voor een permanente voorzitter van de Europese Raad. Die 'president' moest in de plaats komen van het huidige, roulerende voorzitterschap. In een uitgebreide Unie houdt dat immers in dat lidstaten nog slechts eens in de twaalf-enhalf jaar voorzittertje mogen spelen.

Het onlogische van deze machtspolitieke keuze vóór 'kleine landen' is dat Nederland via deze omweg eigenlijk volhardt in een federalistisch idealisme dat alom als achterhaald geldt. Onze voorkeur voor regels die kleine landen bevoordelen is in feite een verkapte keuze voor een federaal Europa. Voor een Europese bondsstaat, waarin lidstaten veel soevereiniteit aan een hogere autoriteit afstaan, in plaats van een Europese statenbond, waarin landen zo veel mogelijk soevereiniteit behouden en alleen het strikt noodzakelijke supranationaal regelen, conform het 'subsidiariteitsbeginsel'.

De nieuwe Unie heeft behoefte aan goed functionerende instellingen - en dus aan nieuwe spelregels. De Conventie stelt ook goede ingrepen voor. Door het verzet van de kleine landen komt er weliswaar geen permanente 'president' van de Raad, maar wel een semi-permanente 'chairperson'. Dat is winst. De Unie bespaart zichzelf ermee de gênante en verwarrende vertoning van een eindeloze rij halfjaarlijkse voorzitters.

Ook de Europese Commissie wordt hervormd. Alle landen hebben straks weer hun commissaris, maar niet alle commissarissen krijgen stemrecht. Op meer gebieden dan nu zal met meerderheid van stemmen beslist gaan worden. De unanimiteitsregel (het vetorecht) verliest terrein. Dit is allemaal van niet te onderschatten belang. Maar belangrijker dan het 'hoe' is het 'wat': waarover beslist de Unie en wat moeten nationale bevoegdheden blijven?

Ook op dit cruciale punt - de toepassing van het subsidiariteitsbeginsel - komt de Conventie met voorstellen. Het zou goed zijn als het Nederlandse debat over de ontwerpconstitutie zich hierop toespitste. Dus niet op de machtsvraag als zodanig, niet op het gedoe over grote en kleine landen - dat zijn allemaal afgeleide kwesties. Waar het in de eerste plaats om gaat, zijn de bevoegdheden van de Unie tegenover die van de lidstaten. Wat gaat 'Brussel' regelen, wat de nationale staten? Subsidiariteit is als beginsel helder: Europa regelt alleen iets als 'lagere' overheden daartoe niet bekwaam zijn. De praktijk laat daarop echter tal van inbreuken zien.

Willen we werkelijk dat de Unie beslist over het Nederlandse asiel- en immigratiebeleid? Willen we een Unie die subsidie toekent voor de milieuvriendelijke beschoeiing van een Hollandse veenplas? Of vinden we dat we daarvoor zelf al genoeg bestuurslagen in huis hebben? De vraag stellen is hem beantwoorden. Dit zijn de kwesties waar het om gaat. Het is overkomelijk dat Nederland weer soevereiniteit afstaat, zolang dat maar uitsluitend gebeurt om zaken te regelen die we zelf niet (meer) aankunnen.

De noodzakelijke discussie over de Europese grondwet wordt minder vrijblijvend als deze uitmondt in een volksraadpleging. Juist het opgeven van soevereiniteit dient een daad van soevereiniteit te zijn. Anders overkomen ons de dingen alleen maar en worden we indolente onderdanen van een imperiale Unie.

14-06-2003

Zalms nederlaag

Minister Zalm heeft de handdoek in de ring gegooid. Hij kondigde aan zijn verzet te staken tegen de begrotingstekorten van Duitsland en Frankrijk en de slappe reactie van de Europese Commissie op die schendingen van het Stabiliteitspact. In zijn strijd kon Zalm op weinig medestand rekenen. Over de grens, in euroland, heerste lauwheid. In Duitsland ontstond partijpolitiek gekrakeel over 's lands budgettaire 'wangedrag', maar Frankrijk, de andere zondaar, stemt vrijwel zwijgend toe. Ook in eigen land hield de bijval voor de minister van Financiën niet over. Zeker, hij werd netjes gesteund door de regeringspartijen, maar gaandeweg diende zich ook gêne aan over zo veel hardnekkigheid in een verloren zaak. Moet dat gedram nou? De aan lieve vrede verslaafde Nederlandse politiek gaat bij het minste of geringste teken van conflict al snel op zoek naar argumenten die de aftocht kunnen dekken.

Misschien was het sop de kool ook niet waard. Bij het sluiten van het pact is de tekortnorm van 3 procent betrekkelijk willekeurig vastgesteld. Groeit de economie straks weer, dan verdwijnen tekorten in een mum van tijd. Bovendien koerst Duitsland in de goede richting en maakt het eindelijk werk van institutionele hervormingen. Dat is uit puur technisch oogpunt belangrijker dan het vasthouden aan een omstreden norm die economisch herstel misschien eerder bemoeilijkt dan bevordert. Ook de technisch-inhoudelijke merites van het pact staan niet onomstotelijk vast. Dat wist Zalm ook, waarschijnlijk als geen ander. Zijn eenzame

strijd had dan ook een belangrijker inzet. Hij wilde andermaal vastleggen dat het beheer van de euro geen politieke zaak mag zijn, naar willekeur te beslissen door Europa's machtigste landen. Samen met grote broer Duitsland zette Nederland zich daar indertijd voor in en zo was het afgesproken.

De euro zou bewaakt worden door een politiek onafhankelijke Europese Centrale Bank en beschermd door een Stabiliteitspact, dat grote landen dezelfde begrotingsdiscipline oplegt als kleine. Het belang van Nederland bij deze arrangementen is duidelijk. Als kleine, relatief machteloze Europese mogendheid heeft het baat bij beslismechanismen waarin niet macht de doorslag geeft, maar een ander beginsel. Liefst het recht, maar beleefde omgangsregels - eventueel deskundigheid - zijn ook al heel wat. Rechtsregels beschermen kleine landen tegen het natuurlijke overwicht van de grote. Het recht is de macht der zwakken.

Vandaar Nederlands gepassioneerde steun voor het Stabiliteitspact. Dat hield de belofte van regelgebonden beheer van de euro in - en daarmee van Nederlandse (mede)zeggenschap. Dat is ook de kern van Nederlands Europese stellingnamen: als het even kan geen politiek, geen macht, geen gevecht met blote handen, maar regels, regels, regels. Alleen dan delft een klein land niet eeuwig het onderspit. Het Stabiliteitspact maakte deze belofte waar, tenminste zolang de macht zich ervoor inzette. Dus: zolang Duitsland hechtte aan het strikt handhaven van begrotingsdiscipline. Minister van Financiën én CSU-leider Theo Waigel, samen met Gerrit Zalm inspirator van het pact, was daar ooit de compromisloze pleitbezorger van. Maar diens budgettaire gestrengheid was natuurlijk net zomin een onthecht, wetenschappelijk standpunt als de toegeeflijkheid van de huidige SPD-minister van Financiën Hans Eichel. Steeds ging het om politiek, om macht.

Het verschil is dat de Duitse politiek eerst in het Nederlandse straatje paste en nu niet meer. Zalms verbeteren aanhankelijkheid aan het Stabiliteitspact is desondanks begrijpelijk en strekt hem tot eer. Maar intussen moet ook worden vastgesteld dat het illu-siepolitiek is gebleken. Samen met Waigel stampte Zalm lekker

toen het pact werd opgesteld. Nederland dacht invloed te hebben. Een misverstand, want in laatste instantie telt in Europa niet wat is afgesproken, zo blijkt, maar alleen de macht. Daarom is Zalm's retirade meer en ernstiger dan een persoonlijke nederlaag. Zonder twijfel heeft Zalm politieke taxatiefouten gemaakt, maar hij was allesbehalve onredelijk, integendeel. Hij beriep zich met recht en reden op schijnbaar degelijke afspraken.

Nee, 'onredelijk' is dat de Europese Unie geen middelen heeft om machtige leden, in naam soevereine staten, te dwingen zich aan de regels te houden. Dat zo zijnde, volgen zij als dat zo uitkomt zonder scrupules de logica van de macht. Ze zullen dat ook blijven doen. Nederland is daarop telkens niet bedacht. De gang van zaken rond het Stabiliteitspact is exemplarisch. Onverbeterlijk legalistisch, blijven we rekenen op het recht en zijn we beteuterd als we op machtspolitiek stuiten.

De Unie zal al met al nooit een federatie worden, maar een 'bond' van min of meer soevereine staten blijven. Nederland dient daar ook naar te handelen. Dat betekent: vasthouden aan wat er nog aan soevereiniteit rest. Zoals het is gegaan met het Stabiliteitspact - soevereiniteit opgeven waar machtiger landen dat uiteindelijk niet doen - moet het niet weer gaan. Zalm's nederlaag is ergens goed voor, als die het eurorealisme in Nederland stimuleert en het land pas op de plaats laat maken. Een Europese Grondwet kan bijvoorbeeld best wachten. Eerst maar eens de oostelijke uitbreiding verwerken en de gevolgen daarvan voor de machtsverhoudingen in de EU. Daarna een bijpassende en sobere Grondwet - zonder illusiepolitiek.

22-11-2003

Nederland staat pal

Hoe zou Nederland reageren als zich hier een 'Madrid' voordeed? Als radicale islamisten, voor het gemak 'Al Qaeda' genoemd, in het spitsuur forensentreinen opblazen. Als daarbij tweehonderd doden en zo'n duizend gewonden vallen. Deze bange vraag dringt zich op nu sommigen - begrijpelijkerwijs en terecht - aansporen tot 'standvastigheid'. Nederland mag niet 'zwichten voor terreur', niet halsoverkop het Iraakse volk in de steek laten. Helemaal mee eens. Alleen, hoe realistisch is dit standpunt?

Potentiële daders hebben een 'goed' motief om Nederland te grazen te nemen. Net als Spanje zit het militair in Irak, is zelfs, afgezien van Amerika en Groot-Brittannië, de vijfde troepenleverancier aan de bezettingsmacht. Telt Spanje er dertienhonderd onder Amerikaans bevel geplaatste manschappen, Nederland doet er met elfhonderd onder Brits bevel nauwelijks voor onder. De Polen, bevelvoerend aanwezig met 2400 militairen, beschouwen zichzelf al nadrukkelijk als doelwit voor 'terroristische moordenaars'. Voor Nederland is het in principe niet anders. Afgezien van het motief, hoe reëel is een rampscenario?

Kunnen terroristen hier toeslaan zoals ze in Madrid deden? Dat het kan staat eigenlijk buiten kijf. Nederland heeft wijdopen grenzen, Schiphol is zo lek als een mandje, illegaliteit wijdverbreid. Een 'distributieland' met een hoofdrol in de internationale drugshandel - dat bovendien z'n mannetje staat op het gebied van mensensmokkel - biedt ook terroristen een gunstig ondernemingsklimaat. Het is een koud kunstje om er hier 'safehouses'

op na te houden, alwaar men anoniem en ongestoord 'voorbereidingshandelingen' kan treffen. Niet voor niets waren Ierse en Duitse terroristen kind aan huis in ons land en hadden en hebben Koerdische separatisten er nauwelijks iets te duchten. Jarenlang genoot de leider van een gewapende islamitische afscheidingsbeweging op de Filippijnen hier naast toevlucht ook een bijstandsuitkering.

Vaak is gesuggereerd dat het met zijden handschoenen aanpakken van - potentiële - terroristen, zeg maar het gedogen van hun aanwezigheid, gebeurt om 'redenen van staat'. Het is een ruil, een soort 'herenakkoord': zolang wij hen niet lastigvallen, laten zij Nederlandse ingezetenen met rust. De enkele aanslag die hier toch plaatsvond - de RAF en de IRA bezondigden zich eraan - is in deze theorie een bedrijfsongevalletje. Een bijkomend voordeel van de gedoogaanpak is dat je de onverlaten, net als een helterscafé, goed in de gaten kunt houden.

Of Nederland op deze 'laffe' manier heeft geopereerd, staat niet vast. Maar als het zo is, als de staat zo af en toe zijn rug kromde om de veiligheid van z'n burgers te waarborgen, de ultieme staatsraison, is dat dan laakbaar? Ik geloof van niet. Wie niet sterk is, moet toch wat. Dat is vast en zeker laf, maar niet laakbaar. Iets, gedrag, beleid, is pas laakbaar als er reële keuzemogelijkheden zijn, als je het één kunt doen: gedogen, een oogje dichtknijpen, of het ander: opsporen, uitzetten of actief vervolgen en straffen.

Voor dat laatste is nogal wat nodig. Koelbloedige politieke steun, een manhaftige publieke opinie, volgehouden aandacht van inlichtingendiensten, politie en justitie. Wetten die geen onhanteerbare bewijslast bij het openbaar ministerie leggen, gedurfde opsporingsmethoden, de wil en moed om eventuele wraakacties dan wel de toorn van de rest van de wereld te trotseren. Nederland voldoet helaas allesbehalve aan dergelijke voorwaarden. Het kabinet zegt thans niet voor terreur te zullen zwichten en 'onze jongens' niet vroegtijdig naar huis te halen.

Voortzetting van Nederlands aanwezigheid in Irak is afhankelijk gemaakt van verdere multilateralisering van de troepenmacht en tijdig herstel van de Iraakse soevereiniteit. Daarmee komt

voor Nederland een beter boterbriefje voor voortgezette deelname - of de uitgang - binnen handbereik. Niets aan de hand. Maar wat dus als er tussen nu en eind juni, als het huidige mandaat afloopt, iets à la Madrid gebeurt? Voorafgaand aan de uitzending is lang gesproken over 'aanvaardbare risico's' - voor beroepsmilitairen! - in Irak, niet over 'aanvaardbare risico's' voor de burgerbevolking aan het thuisfront. Een fikse aanslag in eigen land zal ongetwijfeld meteen 'onaanvaardbaar' blijken. Ogenblikkelijk breekt een pandemonium uit, immense paniek, hysterie, stille tochten, woede, verwijt, anti-Amerikanisme, de schreeuw om Irak direct te verlaten.

Eraan toegeven is laf, maar de enige optie. Het kabinet, hoezeer ook bezielde door goede voornemens, kán niet flink zijn. Flinkheid is er niet zomaar, maar vergt een gesteldheid, mentaliteit en moraal die in Nederland - Europa? - niet (meer) voorhanden zijn. Het Amerikaanse idealisme en optimisme zijn ons vreemd. De overtuiging ontbreekt dat we greep op de wereld kunnen hebben, afhankelijkheid is onze tweede natuur. Machteloos en nihilistisch weten we ons niet geroepen ook maar iets te verdedigen. Sterven voor Irak? Is de sneuvelbereidheid van beroepsmilitairen al praktisch nul, gewone burgers hebben daar al helemaal geen boodschap aan.

Sommige reacties op het gewelddadige islamisme brengen de kruisrakettenstrijd in herinnering: liever rood dan dood. Indertijd noemde Renate Rubinstein de bereidheid tot accommodatie van velen 'onderwerpingsgedrag'. Maar het omgekeerde, pal staan, vergt een grondslag. Willen we de rug kunnen rechte, dan moet Nederland een ander land worden: waakzaam, weerbaar. Het zou mooi zijn, maar zover is het nog lang niet.

20-03-2004

Vreemde ogen

Is Nederland onder invloed van Fortuyn ten kwade veranderd? Die vraag is herhaaldelijk opgeworpen en nogal eens bevestigend beantwoord. In een reportage in *de Volkskrant* beweerde de Britse schrijver-journalist Simon Kuper in mei 2004 onomwonden dat het hier een stuk onaangenamer is geworden. Andere goed ingevoerde buitenlandse waarnemers vielen hem bij. Maar kloppen zulke observaties wel?

Ruim tien jaar geleden, in nog betrekkelijk onschuldige tijden, stelde Arendo Joustra de bundel *Vreemde ogen* samen, met waarnemingen van buitenlanders die Nederland uit eigen ervaring kennen. Hoe zien die ervaringsdeskundigen ons land, wat vinden zij van de Nederlanders, de Nederlandse identiteit? Inderdaad, het was de tijd van de herontdekking van zoiets als een Nederlandse identiteit. De achterliggende gedachte bij dit genre - want dat is het - is dat vreemde ogen scherper zien dan wijzelf, die immers van jongs af vertrouwd zijn met zeden en gewoonten van land en volk. Wie daarmee 'samenvalt' (de letterlijke betekenis van identiteit) merkt het eigene, specifieke niet meer op. Vertrouwdheid belemmert een onthechte, heldere blik.

Terwijl de 'volksgenoot' onderhevig is aan de illusie dat zijn cultuur natuurlijk is, beschikt de vreemdeling over een ontvullend perspectief. Hij ondergaat wat wel de 'fundamenteel antropologische ervaring' is genoemd: het besef dat juist niets in een land of cultuur vanzelfsprekend is. Door vreemde ogen zien we het eigen land derhalve scherper en beter. Tenminste, dat is de

leer. In werkelijkheid bieden uitheemse waarnemingen lang niet altijd verse inzichten. Die vreemde ogen blijken namelijk vaak al eeuwenlang min of meer hetzelfde waar te nemen. Dat kan wijzen op een ongebroken continuïteit in het Nederlandse volksbestaan, maar ook op de omstandigheid dat veel ‘waarnemingen’ helemaal niet onbevvangen totstandkomen, maar gehoorzamen aan een overgeleverd stereotiep beeld van Nederland.

Vreemde ogen zien dan vooral wat zij geacht worden te zien en vreemdelingen beschikken niet over speciale inzichten. Ze praten elkaar en hun voorgangers gewoon na. Nauwkeurige bestudering van zeventiende- en achttiende-eeuwse reisverslagen, ogenschijnlijk met open oog en fris van de lever genoteerd, toonde aan dat die doorgaans geen echte waarnemingen bevatten. Ze werkten met vaste beelden en clichés, meestal van eerdere reizigers overgepend.

Zou het tegenwoordig echt anders gaan? Omstreeks 1970 verscheen in Amerika *The Sky over Holland* (zo herinner ik me de titel althans, maar op het internet vond ik daaronder alleen een oudere Nederlandse film), gebaseerd op een artikelenreeks in *The New Yorker*. Het boek deed het vaderlandse hart zwellen van trots, maar was ook een lachspiegel. Het hemelde Nederlands verdraagzaamheid en zorgzaamheid op, stak de loftrumpet over de verzorgingsstaat, het vriendelijke sociale leven en onze inschikkelijkheid en properheid. Te mooi om waar te zijn, utopie, geen werkelijkheid maar beeld. Het beschreven Nederland bestond helemaal niet.

Ook het beruchte artikel in *The Economist* dat aan de vooravond van de meivervkiezingen in 2002 verscheen en uitbundig de lof zong van Paars en het poldermodel, paste wonderwel in deze uto-pisch-stereotyperende traditie. Dat is meteen de zwakte van het genre: er is geen midden, de vreemdeling houdt vaak slecht maat, hij verheerlijkt of gruwet. Want tegenover de utopie staat de dysto-pie, tegenover de lofzang botte afschuw, zoals midden jaren negentig het verhaal in *Der Spiegel* over de verloederde Frau Antje. Het gedogen ontmaskerd als keerzijde van tolerantie.

Zulke beelden hebben meestal een lange voorgeschiedenis. Het utopisch-Amerikaanse Hollandbeeld sluit aan bij de negen-

tiende-eeuwse Amerikaanse idealisering van de Nederlandse Opstand als ‘voorloper’ van de Amerikaanse Revolutie, het Duitse vindt zijn oorsprong in de Duitse Verlichting. Argeloze, ge-schiedloze ‘waarnemingen’ bestaan nauwelijks. De Nederlandse teenager die na enkele maanden Verenigde Staten opmerkt dat Amerikanen aardig maar oppervlakkig zijn, denkt vast dat hij iets origineels te berde brengt, maar ventileert een eeuwenoud Europees cliché.

Gaat dat niet ook op voor de Nederlandse tolerantie, waarvan de teloorgang door toedoen van Fortuyn nu zo luide wordt beweend? Was de vermeende tolerantie van vóór Fortuyn waargenomen werkelijkheid of alleen sociaal cliché annex elitaire doctrine? De eerder aangehaalde Kuper gaf zelf in zekere zin het antwoord: ‘Het overheersende beeld van Nederland als tolerante en liberale samenleving is helemaal verdwenen.’ Precies, het *beeld* is verdwenen - de werkelijkheid was daar niet noodzakelijkerwijs mee in overeenstemming.

Nederland is ontegenzeggelijk veranderd, maar Fortuyn is niet de motor van die verandering geweest, hij was eerder de boodschapper. Het zijn ingrijpende maatschappelijke ontwikkelingen die gaandeweg tot politieke veranderingen leiden. In Groot-Brit-tannië wordt dezer dagen het einde van het multiculturalisme verkondigd - door Labour. Frankrijk deed het hoofddoekje in de ban. Daar hadden die landen Fortuyn echt niet voor nodig.

Maar dat vreemde ogen wel degelijk ongewoon scherp kunnen waarnemen, sprak uit de woorden over Fortuyn van de Britse ambassadeur Colin Budd in het Volkskrant-stuk: ‘Hij heeft iets gedaan dat in ieder land heel belangrijk is: de strijd aanbinden met regenten die vinden dat bepaalde onderwerpen te belangrijk zijn om aan het volk over te laten.’ *Hear, hear!*

15-05-2004

Moet Nederland in Irak blijven?

Moet Nederland in Irak blijven of het voor gezien houden? Na het sneuvelen van Dave Steensma is de steun voor een toch al weinig populaire missie verder geslonken. Was links bij de uitzending van het Nederlandse contingent nog verdeeld, al meteen na de aanslag in Madrid keerde de PvdA zich tegen een verlenging van Nederlands aanwezigheid. Het was mooi geweest.

De partijen ter linkerkant zijn dus allemaal tegen, CDA en VVD voor, coalitiepartner D66 weet het nog niet. Wel eist die partij dat het een vrije kwestie wordt: de fractie moet zonder risico voor het voortbestaan van het kabinet tegen kunnen stemmen. Het 'nee' van de PvdA en de dreigende desertie van D66 zijn best te begrijpen. Massavernietigingswapens zijn niet gevonden. Het geweld tegen buitenlandse militairen in Irak is niet gaandeweg verminderd, maar juist toegenomen. Ook slagen de Verenigde Staten er nauwelijks in hun Irakbeleid verder te internationaliseren. De zaak van de Coalitie is er sinds de onthullingen over Amerikaanse misdrijven bovendien niet sterker op geworden.

Maar Irak is nog lang geen tweede Vietnam. Een onmogelijk wespennest is het wel - ook los van de fouten die de VS sinds de bevrijding hebben gemaakt. Per 1 juli 2004 willen zij de soevereiniteit overdragen, maar niemand weet nog wie de gelukkige ontvanger zal zijn. Een moeizaam te construeren en te besturen federatie, met verregaande autonomie voor de drie belangrijkste lands- en volksdelen is waarschijnlijk het hoogst haalbare. Als staat is Irak net zo gekunsteld als Joegoslavië. Zonder potentiaat

- Tito, Saddam - is de eenheid nauwelijks te handhaven. In een volkerengevangenis heeft de democratie weinig kans.

In de lopende discussie lijkt het of Nederland in Irak is om de burgerbevolking te beschermen en condities voor democratische ontwikkeling te scheppen. De toch al tegenspuiterende publieke opinie had met iets anders dan dit verheven oogmerk ook geen genoegen genomen. Met een expeditielegertje naar vreemde kusten trekken om zoiets als het nationaal belang te dienen, dat is er niet meer bij. Voor minder dan democratie en mensenrechten doen we het niet.

Maar ondanks die vrome woorden moet de troepen-zending vooral worden gezien als een investering in de band met de VS. Nederland ziet zich weliswaar genoopt steeds nadrukkelijker voor Europa te kiezen, maar vreest tegelijkertijd dat het in uitsluitend Europees gezelschap verzeild zal raken - een benauwend vooruitzicht. Het lag daarom in de rede om de Amerikaanse kaart te spelen, om buitenlandpolitiek enige armslag te houden en niet verstikt te worden door de grote Europese mogendheden. Beter óók een verre vriend dan alleen maar goede burens.

Hoe zinvol is het al met al dat Nederland in Irak blijft? Militair zet onze aanwezigheid weinig zoden aan de dijk. Nederland voegt voornamelijk een tikkeltje geloofwaardigheid toe aan de idee dat een internationale coalitie de Iraakse toekomst bepaalt, niet alleen de VS. Door te blijven kan Nederland ook geloofwaardig (in Amerikaanse ogen, welteverstaan) ijveren voor een grotere rol van de VN in Irak, al moet niemand zich daarover illusies maken. De VS zijn wellicht bereid hun interventie over te hevelen naar een multilateraal kader, maar de zeggenschap over hun troepen zullen ze niet uit handen geven. Daar hebben ze ook groot gelijk in, zoals Nederland na het Srebrenica-fiasco als geen ander land weet.

Hoewel de situatie in Irak dus weinig rooskleurig is, geldt de politieke logica die tot uitzending van Nederlandse militairen leidde, nog onverkort. Misschien zelfs wel meer dan een jaar geleden, want Irak nu verlaten zou een affront voor de VS zijn: de in-

vestering in de band met de VS zou dan in haar tegendeel verkeren. Bijstand voor Amerika op een moment dat het Iraakse perspectief nog gunstig leek, is bovendien van een geheel andere orde dan afscheid nemen nu de VS in een moeilijk parket zijn geraakt. Eigen schuld, denkt menigeeen. Sterker, velen in Europa verheugen zich op een mogelijke Amerikaanse nederlaag. Maar de narigheid daarvan is nauwelijks te overzien. Ik ben tegen deze oorlog geweest, maar eenmaal begonnen, redeneerde ik indertijd, moest Amerika hem maar zo snel mogelijk winnen. Militair gebeurde dat in eerste aanleg ook, maar politieke oplossingen zijn vooralsnog uitgebleven.

De verantwoordelijkheid van de regering-Bush voor die mislukking is groot. Het is zelfs denkbaar dat de Amerikaanse kiezers hun president geen tweede termijn zullen gunnen. Een overwinning in november van John F. Kerry is misschien wel het beste wat Irak - en de VS zelf - kan overkomen. Wellicht is een nieuwe president in staat oplossingen te forceren. Maar ook Kerry zal niet zomaar uit Irak weggaan en ook hij heeft bondgenoten nodig. Nu weggaan uit Irak bevredigt vast de sterke anti-Bush-gevoelens in ons land, maar is ook een loos gebaar. Nederland stelt ermee bovenal de relatie met de VS op de proef - precies wat niet de bedoeling was. Bovendien draagt terugtrekking op geen enkele manier bij aan het oplossen van het immense Iraakse probleem.

22-05-2004

Belangen en emoties

Hoe zinvol is het voor Nederland om te investeren in de band met de Verenigde Staten? Eind mei noemde ik dat in mijn column het ‘ware’ argument voor uitzending van Nederlandse troepen naar Irak. Hoewel ik tegen de oorlog was, vond ik het daarom toch verstandig dat Nederland de Verenigde Staten op een voor hen cruciaal moment steunde. Op grond van dezelfde logica pleitte ik voor voortzetting van de Nederlandse aanwezigheid in Irak. Niet dat ik veel fiducia heb in het Amerikaanse project, maar weglopen zou een affront zijn voor de VS en de initiële investering tenietdoen.

André Roelofs, voorheen commentator van *de Volkskrant*, en een heel goede, reageerde in de krant van 26 mei 2004 afwijzend op dat standpunt. Mijn argumentatie vond hij cynisch en mijn conclusie (in Irak blijven) op z'n minst dubieus. In *NRC Handelsblad* kwam H.J.A. Hofland die avond tot eenzelfde stellingname, nadat hij overigens eerst mijn analyse had onderschreven. Nederland zit inderdaad in Irak omwille van de relatie met de VS, het is alleen geen investering, maar een uitlevering aan de VS van Bush. Nederland dient Irak daarom te verlaten.

Opvallend aan beider positie is de grondeloze afkeer van president Bush en diens regering. Die is ook goed te begrijpen. De kille arrogantie waarmee men ten oorlog trok, belichaamd door minister van Defensie Rumsfeld, en de schunnigheden die een dergelijke houding - direct of indirect - tot gevolg had, roepen vanzelfsprekend weerstand op. Maar is dat voldoende reden om

ons in het uur van hun nood van de VS af te keren? Het lijkt logischer om, los van een vluchtige emotie als weerzin jegens het huidige regime in Washington, in het oog te houden wat de VS en Europa - Nederland voorop - fundamenteel bindt. Zo'n benadering kan een kompas voor de buitenlandse politiek opleveren - emotionele voor- of afkeer nooit.

Afkeer van Amerika is van alle tijden en vindt steeds nieuwe stenen des aanstoots. Die afkeer reageert minder op wat de VS doen dan op wat zij zijn. Geen Amerikaanse president of hij had aan deze kant van de oceaan een beroerde pers. Het 'stuitend alternatief' Nixon en zijn duistere dienaar Kissinger lagen slecht, maar dat gold niet minder voor de even idealistische als geminachte 'pindaboer' Carter, berucht vanwege neutronenbom en kruisraket.

Reagan oogstte in Europa nog veel meer weerzin. Erkenning voor zijn rol in het beëindigen van de Koude Oorlog (en de Europese deling) blijft hier nog altijd uit. Tegenwoordig neigt Europa naar Clinton-nostalgie, maar toen Clinton president was, klom er zelden een waardereend woord. Vooral zijn (onzekere) Joegoslaviëpolitiek moest het in betweterig, maar tot op het bot verdeeld Europa ontgelden.

Al sinds de Tweede Wereldoorlog steken theorieën over het einde van de Atlantische alliantie voortdurend de kop op - hier én in de VS. Zonder de huidige verwijdering en verkillung te willen bagatelliseren: Irak is niet de eerste Atlantische crisis. Wél de ernstigste sinds het einde van de Koude Oorlog, het conflict dat zin en samenhang aan het bondgenootschap verschafte.

Daaraan schort het tegenwoordig: er is geen gemeenschappelijke vijand meer. Terrorisme vervult die rol niet, omdat de VS en Europa daar verschillend op reageren. Ook de islam is geen goede kandidaat. Moslimfundamentalisten betichten de VS er weliswaar van oorlog tegen de islam te voeren, maar dat is klinkklare onzin. Ook Europa is - terecht - niet uit op een confrontatie langs religieuze breuklijnen.

Wat ondanks allerlei verschillen resteert, is een eeuwenoude Amerikaans-Europese waarden- en belangengemeenschap. De

betekenis daarvan zal eerder toe- dan afnemen in de komende decennia, die in het teken zullen staan van de economische en geopolitieke doorbraak van China en India. Om een rol op het wereldtoneel te blijven spelen, hebben de VS en Europa, op termijn demografische dwergen, elkaar hard nodig. In dit perspectief is een investering in de band met Amerika niet meer dan logisch. Trouw moet blijken - en dat gebeurt niet als je wegloopt wanneer het moeilijk wordt, hoe verleidelijk dat ook is.

Hoewel ik de hoop koester dat John Kerry, onbelast door de voorgeschiedenis, beter in staat zal zijn om Irak te stabiliseren dan Bush, moeten de verschillen tussen beide mannen niet worden overdreven. Kerry rukt op in de polls door over Irak grotendeels te zwijgen. Van een krachtig ander geluid is (nog) geen sprake. Politicoloog Jos de Beus wijst er bovendien terecht op dat Bush' 'democratisch imperialisme' nauw verwant is aan het progressieve interventionisme van Clinton en andere door mensenrechten geïnspireerde politici.

Deze overwegingen rechtvaardigen niet hoe de oorlog in Irak is gevoerd. Zij relativeren wel de unieke slechtheid die velen aan de regering-Bush toeschrijven. Bush is weliswaar anders, maar niet buiten de 'normale' orde. Hij kwam en zal weer gaan - en zou voor Europeanen geen reden moeten zijn om de band met de VS in de waagschaal te stellen. De Amerikaans-Europese belangen en waardengemeenschap bestaat na Bush ook nog. Maar niet automatisch, we moeten er wel iets voor doen. Er in investeren bijvoorbeeld.

29-05-2004

Verantwoording

Alle in dit boek gebundelde columns verschenen eerder in *de Volkskrant*. De inleiding is speciaal voor *Een bitter mensbeeld* geschreven. De columns zijn in zeven secties gegroepeerd, waarbinnen ze chronologisch gerangschikt verschijnen; de publicatiedata staan onder aan elk stukje. Op de correctie van enkele tekstuele ongerechtigheden na zijn de stukjes onveranderd gebleven; ook zijn - in de context van een bundel - storende tijdsaanduidingen ('deze week') zoveel mogelijk weggeschreven. Bovendien kregen sommige stukjes een nieuwe kop. Van retouches van - bij nader inzien onhoudbare - strekking of inhoudelijke misslagen is dus geen sprake. Op die blaren moet de auteur zitten.

Mijn bijzondere dank gaat uit naar Willem Velema, die wekelijks mijn 'eerste lezer' is en me zodoende voor fouten behoedt en tot scherpte dwingt (wat overigens niet wil zeggen dat we het steeds met elkaar eens zijn). Daarnaast ben ik Pieter Broertjes, hoofdredacteur van *de Volkskrant*, erkentelijk voor het mooie podium dat hij me heeft geboden en dank ik Peter Giesen, tot voor kort chef van de Forum-redactie van die krant, voor de stimulerende samenwerking. Tot slot ook een woord van dank voor Jan Marijnissen, fractieleider van de Socialistische Partij in de Tweede Kamer, aan wiens bijdrage aan het debat over het regeerakkoord voor Balkenende 11 ik de titel van een column ontleende die het nu ook tot boektitel heeft gebracht.

H.J. Schoo

Register

- Aartsen, Jozias van 154, 196
 Agt, Dries van 30, 45, 50, 60
- Bach, Johann Sebastian 133
 Balkenende, Jan-Peter 9-19, 21, 28-29, 31-33, 35-37, 39-45, 47, 51 60, 69-71, 73, 81, 96, 98, 103, 158-159, 196
 Barthes, Roland 146-148
 Baschwitz, Kurt 71
 Beer, Paul de 95
 Bettelheim, Bruno 155, 157
 Beus, Jos de 213
 Bierman, Martin 165
 Blok, Steven 158-160, 165
 Boeij, Cees 98
 Bohannan, Paul 167
 Bolkestein, Frits 50, 60-61, 95
 Bomhoff, Eduard 124
 Borst, Els 124
 Bos, Wouter 19, 28-30, 38, 42, 48-51, 53, 60, 62, 67, 92, 103, 107, 174-175
 Bot, Ben 175
 Boutellier, Hans 64
 Boxtel, Roger van 153
 Brinkhorst, Laurens Jan 16
 Brinkman, Elco 12
 Bruinsma, Klaas 69
 Budd, Colin 207
 Burg, F.H. van der 73
 Burgmans, Antony 88
 Bush, George H.W. 68
 Bush, George W. 9-10, 16-21, 38, 173-175, 182, 186, 190, 210-211, 213
- Carter, Jimmy 10, 212
 Chirac, Jacques 58
 Clinton, Bill 10, 77, 180, 187, 212
 Cliteur, Paul 163
- Dales, Geert 78
 Dean, Howard 186
 Dekker, Sybilla 151
 Dijkstal, Hans 11, 40, 50, 61, 99
 Dittrich, Boris 60
 Donner, Piet Hein 44, 69-71, 98
 Drees, Willem 41-42
 Duyvendak, Jan Willem 63, 65

Edens, Greba 189
Eichel, Hans 200
Engbersen, Godfried 64

Faber, Mient-Jan 180
Fortuyn, Pim 10-14, 16-17, 19, 29-30, 32, 40, 48, 50, 61-62, 66-68, 70, 72, 76,
82, 90-92, 94, 97-98, 102-103, 123-124, 126, 165, 193, 205, 207
Freud, Sigmund 147

Friso, prins 69

G., Volkert van der 40, 90, 97

Geus, Aart Jan de 16

Ginjaar-Maas, Nel 152

Giscard d'Estaing, Valéry 196-197

Graaf, Thom de 11, 60-61, 72, 81, 83

Guéhenno, Jean-Marie 74

Halbertsma, Tjalling 96-97

Halsema, Femke 60, 67, 163

Hirsch, Fred 114-115

Hirsi Ali, Ayaan 50, 63, 152, 154, 162

Hoessein, Saddam 174, 177, 179, 209

Hoeven, Maria van der 151

Hofland, H.J.A. 211

Hond, Maurice de 60-61

Hoop Scheffer, Jaap de 10-12, 40, 61

Horst, Mark van der 78-80

Huet, Jacques van 98

Huizinga, Johan 130

Jacobs, Jane 131

Johnson, Boris 94

Joustra, Arendo 205

Kaus, Mickey 106

Kemenade, Jos van 153

Kerry, John 186-187, 210, 213

King, Martin Luther 143

Kissinger, Henry 190, 212

Knapen, Ben 195

Kok, Wim 10, 41, 60-61, 107, 117, 196

Koning, Henk 27

Kousbroek, Rudy 146

Kuper, Simon 205, 207

Lazrak, Ali 63

Leijnse, Frans 42

Lubbers, Ruud 12, 47, 60, 120

Magnet, Myron 17, 157

Malthus, Thomas Robert 164

Mandela, Nelson 143

Margarita, prinses 28, 44

Marijnissen, Jan 11, 15, 35, 60

Marsman, Hendrik 13

Marx, Karl 147
McGovern, George 185-186
McVeigh, Timothy 182
Melkert, Ad 11, 26, 40, 61
Mierlo, Hans van 60-61, 196
Mozart, Wolfgang Amadeus 133
Mulisch, Harry 50
Muntendam, Piet 64
Mussolini, Benito 113

Nagel, Jan 40
Naipaul, V.S. 162
Nawijn, Hilbrand 96
Netelenbos, Tineke 78
Nixon, Richard 10, 185, 212

Oranje, Willem van 87
Oudkerk, Rob 75-77

Pels, Dick 93
Pen, Jan 65
Pieper, Roel 87-89
Plattner, Marc F. 74
Postrel, Virginia 19
Praag, Philip van 60
Putnam, Robert 52, 106

Rawls, John 107
Reagan, Ronald 38, 68, 212
Roelofs, André 211
Rosenmöller, Paul 11, 61
Rubinstein, Renate 204
Rumsfeld, Donald 178, 211

Sacirbey, Muhamed 44
Scheffer, Paul 30, 64
Schnabel, Paul 106-107

- Schröder, Gerhard 174
Sennett, Richard 76-77, 137-139
Sombart, Werner 105
Sommer, Martin 64
Stalin, Jozef 94-95
Steensma, Dave 208
- Tinguely, Jean 51
Tito, Josip Broz 209
Troelstra, Pieter Jelles 52
- Uyl, Joop den 10, 30, 45, 104-105, 112, 129
- Verdonk, Rita 151, 169
Verhagen, Maxime 60
Verwey-Jonker, Hilda 63-64
Vreeman, Ruud 64
Vries, Frank de 73
Vries, Gijs de 196-197
Vries, Jouke de 96-97
- Waal, Lodewijk de 54
Wagner, Gerrit 88
Waigel, Theo 200
Weeber, Carl 116
Wiegel, Hans 47
Wijkerslooth, Joan de 98
Wisse Smit, Mabel 43-44, 69
- Young, Michael 131
- Zalm, Gerrit 26, 32, 37, 60-62, 199-201
Zijlstra, Jelle 26